

HOLMI

X. évfolyam 1. szám

1998. január

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Határ Győző*: A leányka és a pap • 3
Vesztőhely • 3
- Rákos Sándor*: Mint egy mese • 5
- Rába György*: Megbántott égi jel • 7
Évtizedek étlapja • 8
Gyűlölni könnyebb • 8
- Csukás István*: Az ősz nagy medvemancsallal • 9
- Lászlóffy Aladár*: Hattyúdallal • 10
Latinok a trolibuszban • 10
Mínusz körben • 11
- Kányádi Sándor*: Dalocska • 11
Nyolc sor • 12
Öt körömvers egyazon témára • 12
- Bán Zoltán András*: Kotányi főhadnagy • 13
- Kukorelly Endre*: Tündérvölgy • 27
- Luca Anna*: Lenyomatok • 33
- László Noémi*: Credo • 33
Rövid vers a gondolkodásról • 34
- Mesterházi Mónika*: Sors bona • 35
- Szakács Eszter*: Hogy ott ne maradjon • 37
Lufi • 37
Mégfogni és elengedni • 38
- Takács Zsuzsa*: Egy másik kezdés • 38
- Kapecz Zsuzsa*: Megsebzett kert • 43
- Varga Diána*: Mangó • 44
- Fábris Anna*: Mikszáth nőalakjai • 45
- Császavay Tünde*: Lonkay Antal, Mikszáth Kálmán és a
tízparancsolat • 51
- Kicsi Sándor András*: Egészségére! • 58

- Olty Péter*: Üzenet • 64
Mercurius-szobor • 64
Papagáj • 65
A szobatársam • 65
Szent György-ikon • 66
Fischer Mária: Az ablakon át benézett Durák • 66
Majoros Sándor: Erdőtűz Travnikban • 67
Javier Mariás: Szentkuthy a lapuló időben (*Csuday Csaba fordítása*) • 71
Petri György: A nagy utazás • 78
Peer Krisztián: Turizmus • 81
Dolinszky Miklós: John Cage és a művészetén túli zene utópiája • 82
Péter Ágnes: Keats leveleiről • 87
Keats leveleiből (*Péter Ágnes fordítása*) • 90

FIGYELŐ

- Beck András*: Szűrt fény (Szerb Antal: A trubadúr szerelme) • 109
Doboss Gyula–Mekis Péter: Két bírálat egy könyvről (Agota Kristof: Trilógia) • 111
Bán Zoltán András: A legboldogabb magyar író (Hazai Attila: Budapesti skizo) • 120
Heller Ágnes: Történelem, üdvtörténet, avagy léteznek-e örök romok? (Rugási Gyula: Örök romok) • 122
Boros János: Kanttól Kantig: az újkantianizmus és ami utána nem következett (Manfred Pascher: Az újkantianizmus gyakorlati filozófiája) • 130
Csáki Judit: A ponyva és a polc (Vavyan Fable: Sárkánykönyv) • 134
Gelencsér Gábor: Tükörképek (François Truffaut: Önvalloások a filmről; Rainer Werner Fassbinder: Írások, beszélgetések; Krzysztof Kieslowski: Önéletrajz Danusia Stock gondozásában) • 138
Harmat Pál: Hippokratész és Jézus között (Heinrich Schipperges: Die Kranken im Mittelalter) • 145

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
Előfizetési díj fél évre 750, egy évre 1500 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Határ Győző

A LEÁNYKA ÉS A PAP

így járkálnak ők az elhagyott szobákban
 egy darabig még a leányka és a pap
 csak összemosolyognak kecses-halálraváltan
 két egymásba kapaszkodó ágrólszakadt

a faljáró szellemek látszatvilágát
 ismerik csupán – azt a kiterjedést
 melyen ők maguk élnek ketten a drágák
 a látszatlétezőben az alig levést

megkedvelték már az egyhangúságot
 az egy kedélyhullámra hangolást
 nem olvasnak se könyvet se újságot
 s hosszan tanulják az elszótlanodást

mi nem rozsdamarta az gazfelverte
 csősz nem irt-háborgat ordast oduján
 se falka se hajtás se hallali csörte:
 bagzik a természet irgalmatlan-buján

élnek a gubóban szobáik széthányva
 a pap a leánykát leány a papot:
 megölelkezve a pap és a leányka
 egymásban keresnek kijáratot

VESZTŐHELY

kabarészám

tremulázó térdel trepidáló lábbal
 elől-hátul egy-egy pókláb porkolábbal
 hogy meg se is értjem se nem higgyem-lássam
 vesztohelyre érő végfelhaladásom
 a haj is égnék áll viceg-vacog a fog
 a foghíjas lépcső beleripeg-ropog

körös-körülöttem két marcona szittyák
tarkóm és nyakszirtem már megcsupasztják
a nyakvágó alá és a tönkőre le:
itt s most léssen bűnért fejmemnek vétele

ITT S MOST LÉSZEN BŰNÉRT FEJMEMNEK VÉTELE!

hírem szájról szájra böcsmérlik-kiáltják:
ez verte ki pap kezéből Bibliáját
 megátalkodása pogányos jeléül
 kitül kárhozása szakadékra mélyül
ez nagy vágáns! dömhec! zsvány főkolompos!
ni a condrája is: melymi cifra-lompos!
 vastag bűnökért mi kevéske fizetség:
 fő kire ráírvák Góg és Szörnyetegség!
késő tanulsága Vég végaktusának:
fejjel rövidítő – rajta! nincs bocsánat!

FEJJEL RÖVIDÍTŐ – RAJTA! NINCS BOCSÁNAT!

hogy kik tőle féltek s tán még ma is félnek
ládd meg őt tetűnek! ládd nyárfalevélnék!
 hullámban morajlik basszamáz a tömeg:
 tolong élettelen hullámat látni meg
avvajon hitte vón én bábám hogy ezen
a kuruc sárgolyón ily szerrel végezem?
 s végezze is; vesszen rajta minden cserzett-
 bőrű község s istenátka írószerzet!
jövel szívet tépő színjátészó jelenet:
főhóhér fel s körül mutatja fejemet – – –

FŐHÓHÉR FEL S KÖRÜL MUTATJA FEJEMET!

*

*(még csak eztán leszen dárdára tűzésem
körülhordozásom üveges nézéseim
 négy kapukra csonkom csánkom felszegezveük:
 hirdető! heretnek! hint habókos eszmét!
örökbűn tagadó homlokára vésvé
mennység üresítőik cserfes esküvése
 kinek Császár kardja – Országlás és Ország –
 lator hamis latra szerzett Fő Latorság!...
dögében ki gödröt s jobbat nem érdemel:
a falakon kívül – hóhér égesse el)*

(A FALAKON KÍVÜL – HÓHÉR ÉGESSE EL)

Rákos Sándor

MINT EGY MESE

A VÉNSÉGÜNKRE ciklusból

ez a pasas
aki itt
vén bohócot
alakít
ő ugyan vagy
mégsem az
kicsérélték
szent igaz
úgy érzi
régi magát
tompító
ködgézen át
mint fagyott kéz
ha túbe
zsibbadtan
cérnát fűz be
vagy mint ki tej-
üvegen
átnézve lát
ridegen
elmosódó alakot
vagy mint a
befalazott
ha szólal
mikéntha
hangfogóval
magának is
idegen
a hang amely
hidegen
szivárog ki
kő-résen
(*jaj* a tömlőc-
lőrésen)
kicsérélték
úgy igaz
keze-lába
ugyanaz
külsőre mint

régen volt
vagy ha nem is
egészen
hisz az idő
merészen
tetovált rá
szomorút
az egykor oly
sima hús
bőrburkára
duzzadó
ereket és
indázó
ráncokat is
kéretlen –
ám ez hagyján
mert az agg
bár élete
sápatag
élné sorsát
bármi árny
borítaná
hajdanán
napfürdette
idejét
de skandalum
hogy a lét
a léte ket-
tétörött
hogy csínytevő
ördögök
a tudata
küzöbén
kuncognak
az „én”-t s „nem én”-t
gonoszul
megkeverve
hogy bőrében
sem honos
magával sem
azonos
ketten vannak
ott belül
akkor is ha
egyedül
ami fáj sem
neki fáj

mert ő nem
önmaga már
oly távoli
személye
mint az égbolt
szegélye
oly távoli
mint egy mese
minden mi
történik vele
s az is mese
hogyan él itt
valakik csak
mesélik
hogyan volt egyszer
hol nem volt
élt ameddig
meg nem holt
fuss el véle
talán bizony
soha nem is volt

Rába György

MEGBÁNTOTT ÉGI JEL

Megsértettem egy üstökös
innen eredt minden bajom
ezért bosszúból gonoszul
söpört ki szemhatáromon
malacfarkat szerencsepátkót
légyottból a másodikat
beteljesült vágyakozásból
ínyemen csak íze maradt
hahó őszi pityangpehellyel
elröppenő ígéretnek
kiáltoztam torpanjatok meg
egemen tündérkedjete
már rikoltoztam megkövetlek
téged súlyos kezű uram
hétköznapi tekintete
mered rám most vigasztalan

ÉVTIZEDEK ÉTLAPJA

Az első esztendőik
szemelgetés a házikert gyümölcsösében
kamasz második évtized
csapda hurok apróvadpecsenyére
az ifjú X a harmadik
húsevő éhség ösztökélésére
erdőjárás akár tilalmas nagyvadakra
az érett a nagyúri negyedik
terített asztalának főhelyén
teknőclevestől medvetalpon át
fölszolgálás mézben főtt rózsaszíromig
az ötödik évtized alig mostohább
még mindig dús teríték mögött
bár az asztalfőtől egy-két hellyel lejjebb
a következő évek mindegyike azonban
félig üres szoba itt-ott harapnivalóval
megkezdett sódar piaci záróra
fonnyadozó zöldféléjével körítve
kései idők már a konyha sarkában
jótét egytál ami épp megmaradt
s amikor már nem is az éveket
a hónapokat guberálad össze
bozóttüzek után a füstölgő tarlón
megpörkölt szöcskére és az ágon
megsült vadalmára vadászol

GYŰLÖLNI KÖNNYEBB

Fárasztó feladat élőt szeretni
visszfény szépségét naphosszat dicsérni
kihűlt önbizalmát teli tudóval
éleszteni míg friss tűz nem emészti
csalogatni fűtött szoba vetett ágy
káprázatával ha útszélre tért ki
a szív érzéseit hordozni esküd
teher hozzá mérten a gyűlölet füst

Kiábrándítlak másik tévhitedből
mert kimerítőbb szeretni a holtat
fogolymentben roskadozva régi
társad mindennap vele gyalogoltat
s loholsz folyvást gyógyszerért mivel otthon
jajongva várja kinek húsa olvad
volt szeretteid kínjai gyötörnek
ha kelsz fekszel születted volna kőnek

Csukás István

AZ ŐSZ NAGY MEDVEMANCCSAL

Az ősz nagy medvemanccsal ad egy
nagy maflást, hogy beleszeng a fülem,
állok bambán, ahogy újabban szoktam,
és nem adom vissza, mint régen, inkább
úgy teszek, mintha játszanánk, egy nagy
játék az élet, lehet, hogy egy lehajló
ág volt, lehet, hogy egy csomó ázott levelet
vágott hozzám a szél, de könnyeimen át is
látom, hogy itt az ősz, a kedvenc évszakom,
mert a szerelmeimről nem olyan könnyű
lebeszélni, nincs olyan sok, és újat keresni
sincs már olyan sok időm, jobb így és
szebb is így együtt múlni el a szerelemmel,
kívül-belül csupa homály, vérző orrát
törli az alkony, madárláb szép rajza fut
a sárban, zeng a villanydrót húrja, a hegy
oldalán telefonfülke köhög magányosan,
kapkodva szedem össze őket, mint elkésett
diák, mert vége a vakációnak, becsöngettek.

Lászlóffy Aladár

HATTYÚDAL

A hideg vízben hátradőlve,
a kád medrében hallgatok,
rendesen meg sem vagyok ölve –
a semmi gyöngyein habok,

csak halvány gőzöm lebeg resten,
ma, télen hidegebb az ész,
én csak a szappanom kerestem,
még tőlem függött az egész,

csak kedvem vonult el a gőzzel
az alkalmatlan test felől –
mint gumi-Senecát ma, ősszel,
egyszer majd jön Nero s megöl,

csak hírem vérzik el a vízben:
az alkalmatlan verzió,
s mint gipsz-Marat egy Hitchcock-filmben
megmutatom, hogy halni jó,

bebizonyítom, hogy a semmi
nem folyik elég gyorsan el –
volt időm Dante, Duna lenni,
s a fürdővizem énekel.

LATINOK A TROLIBUSZBAN

Kisértetek kísértetek haza ma.
Ismerős volt a gének dallama.
Mint gólvihar, mely végleg el nem ült,
még meghordozzák boldog, felhevült
fellegeik bőszi viadalszagát,
Petrarca-landból jöve szállnak át,
s Rinascitybe tódul seregük,
elhagyott chiantik, kólák és betűk.
Mint szurkolók a mérkőzés után,

gyermetegen kereplón és dudán
továbbítják, mit ős-Beethovenék
szarvasbőgéséből máig kiszűrte a lég,
hordozzák... tél-konfettit szór a szél.
Pedig a múlt még latinul beszél:
a lelátón felejtett fegyverek ---
Kísértetek! hazakísértetek.

MÍNUSZ KÖRBEN

Már fél hat volna? Félheted,
ha megérted a félhatot.
Ugyan honnan is tudhatod,
eddig ki mennyit érhetett?
Inflációtól félhetek:
eddig is voltak fél hatok,
megszokott, biztos fél hatod
nekik ma megér fél hetet,
s nem engednek több félhatot!
...Csak héttől hatig élhetek.

Kányádi Sándor

DALOCSKA

sziszegő szerelem
novemberi eső
kihűlt ölelések
szalmáján neszező

megállt az éjszaka
fordulni nem akar
minden-egy percével
csontomig kitakar

1973

NYOLC SOR

arcom föléd hajlik még egyszer
ha majd a tengert hallgatod
mosolyod gyolcsában temess el
mikor a szemed rám csukod

1971

(ugyanaz dűrban, későbbről)

akár a profi gyilkosok
nyomot ne hagyj úgy ölj meg engem
a tettes kiléte titok
legyen örökre ismeretlen

ÖT KÖRÖMVERS EGYAZON TÉMÁRA

*K. E. barátomnak
egy beszélgetés emlékéül*

van még egy bátor (?)
lehetőség előbbre
hozni a véget

*

megalázkodni
vénen se szeretnék ha
eddig kibírtam

*

dőljön a test a
lélek alól ki ha nem
bírja a vágót

*

méltó hajlékba
tüzet irgalmas villám
villantson végül

*

irgalom az is
ha nem veled ásatják
huszadik század

Budapest, 1997. november 2.

NOVELLAPÁLYÁZAT

Bán Zoltán András

KOTÁNYI FŐHADNAGY

*„Több millió forint értékű bélyeggyűjteményt találtak egy budapesti szeméttelenen.”
(Tudósítónktól)*

1956. október végének egyik késő délutánján Kotányi főhadnagy vagy ahogy kollégái nevezték, a szép Koti, akit az egyre több államvédelmi aggodalmat okozó zavargások miatt oly váratlanul vezényeltek vissza a fővárosba, hogy sem táviratozni, sem hazatelefonálni nem maradt ideje, s ezért, mielőtt a budapesti szolgálatot átvette volna, röpke üdvözlő csókra felugrott még a feleségéhez, ám a szerencsés vagy sokkal inkább szerencsétlen véletlennek köszönhetően a leengedett redőnyök mélyén heverő lakásban, pontosabban a hálósobában, még pontosabban a hálósobában terpeszkedő ágyon rajtakapta az asszonyt egyik magasabb rangú felettesével, a Központban közutálatnak örvendő Komocsár alezredessel, így aztán az őrjöngő Kotányi főhadnagy másodsor is felemelte szolgálati fegyverét, hogy ezúttal a feleségére célozva húzza meg a ravaszt, miután korábban egyetlen jól irányzott lövéssel végzett az asszonya körül már régóta legyeskedő alezredessel, aki szétrobbant koponyával ott feküdt a szoba padlóján vérrel és agyvelőcafatokkal, továbbá a saját ürülékével szennyezve a gyönyörű perzsaszőnyeget, amelyet a fiatal pár két évvel ezelőtt kapott nászajándékba a főhadnagy közvetlen előljárójától, a szenvedélyes bélyeggyűjtő hírében álló Binda őrnagytól. Az asszony, aki a keresztségben huszonöt évvel ezelőtt az Anna nevet kapta, viruló szépsége teljes pompájában, kibontott, csaknem a derekáig leomló hollófekete hajjal, fedetlenül hullámzó kebellel, a beteljesületlen kéjtől, valamint az undortól és a félelemtől szétzilálódott arccal térdelt a féltékenységtől és a megalázottságtól szinte észét vesztett főhadnagy lába előtt, míg napbarnított karját kegyelemért esdekelve nyújtotta férje felé, ám valószínűleg mindhiába könyörgött volna, ha ebben a pillanatban az utca túloldaláról száz ostorként felcsapó irtózatos dőrej nem riasztja fel Kotányit eszelős révületéből. Az ablakhoz rohantak mindketten, a főhadnagy gyors mozdulatokkal felrántotta a redőnyt, kitérte a táblákat, és ekkor mintha színházban találták volna magukat: a kör-

nyező házak ablakaiban egymás arcába lélegezve tülekedtek az emberek, mindenki a nyakát nyújtogatta, hadonászott, kiáltozott, kíváncsian csavargatta a fejét, és Kotányinak úgy tetszett, hogy a lisztesen felkerengő porban és a hirtelen beálló, végtelennek tűnő csendben nem is annyira a szemben lévő ház ablakából ki tudja, miféle okokból kilökött fekete, kétajtós szekrény látványára, de sokkal inkább az ő kettősükre figyelnének az emberek, a főhadnagy pisztolyt markoló kezére, lázban égő szemére, összszekuszálódott hajára és felesége fedetlen felsőtestére, kisírt, karikás szemére, kapkodó mozdulataira. Kotányi felnézett az üres égre, látta, hogy alkonyodik, a föld és a tárgyak mohón nyelik magukba a fényt, az egyre zsírosodó, patkányszürke felhőlepedék mögött alig pislákolnak a csillagok, a távolban eső izzad; aztán mélyen kihajolt, és észrevette, hogy állig felfegyverzett, karszalagként a régi, úgynevezett Kossuth-címmert viselő különítmény készül behatolni a házuk kapuján, s miközben megpróbálta legyűrni a gyomrában hínárként szétterülő szorongást, el kellett ismernie, hogy csontja velejéig megrettent ezeknek az erős fogsorú fiatal fiúknak a jókedvétől; srácok voltak valamennyien, kacagtak és rikoltoztak, egymás vállát csapkodták széles jókedvükben, összekoccintották sörösüvegeiket, egyikük nyakában tangóharmonika lógott, másvalaki egy tábla paprikás szalonnát hurcolt a hóna alatt. A nézők üdviválgása és tapsa közepette most még több tárgy repült ki a szemközti és a szomszédos ablakokon, köztük egy nyilvánvalóan nemrég használt porcelánbili, legelésző őzikéket, nyulászó vadászt, továbbá balatoni naplementét ábrázoló festmények és olajnyomatok, egy vájdling gőzölgő krumplis tészta, pár csomag römikártya, valamint néhány, feltehetően Lenin vagy Rákosi Mátyás, netán Mikszáth Kálmán műveit tartalmazó kötet, valaki felkiáltott: „Éljen a Fradi!” Kotányi összeharapta száját, kitepte magát a számára oly siralmas és fenyegető, ugyanakkor különös módon magával ragadó, mondhatni mámorító látványból, átölelte szípigó és egész testében remegő asszonyát, visszahúzta őt a hálósoba mélyébe, ám ekkor a maga számára is egészen váratlanul, vadul megkívánta a felhevült bőrű nőt, félredobta pisztolyát, az ágyra lökte végképp megzavarodott feleségét, ráparancsolt, hogy rakja szét a lábát, és dugja ki a nyelvét, és már le is csatolta derékszíját, amikor ökölrel dörömbölni kezdtek a bejárati ajtón.

„Ki lehet az?“, suttogta Anna a hasa fölé magasodó Kotányi fülébe, aki a hallójáratába áramló forró lehelettől még jobban felhevült, és válasz helyett csókok záporát zúdította felesége fedetlen keblére, nyakára, és megpróbált beléhatolni, ám az asszony ellökte, kicsusszant alóla, gyors mozdulatokkal rendbe hozta öltözékét, aztán a padlón surrogó meztelen talppal odaosont a bejárati ajtóhoz, és belesuttogta a kulcslukba: „Ki az?” „Én vagyok, Klammer vagyok, a házmester”, válaszolta ugyancsak súgva egy férfihang, és Anna, maga sem tudva, miért, e fojtott motyogástól csaknem újabb sírógörcsöt kapott rémületében, miközben a házmester, továbbra is fojtott hangon, eképpen folytatta: „Elnézést a zavarásért, nagyságos asszony, de mintha lövést hallottam volna, innen, a maguk lakásából, lövésnek hangzott kétségtelenül, de nem is csodálom ezekben a kifordult időkben, mindenki az utcákat járja, kivágják a zászlókból a címet, a népek nyugtalankodnak, éppen az imént történt valami a szomszéd házban, nekivadultak az emberek, kiszórnak mindent az ablakon, azt beszélik, a múltat végképp el kell törölni, én nem tudom, csak érdeklődöm, hogy nem esett-e baja, nagyságos asszonyom, meg annak a tiszt úrnak, akit egy órája láttam befordulni a kapun, és aki bizonyára Kotányi főhadnagy úrhoz tartott, alezredes lehetett, ha jól láttam a rangjelzését, bár amennyire tudom, férjeura e pillanatban nem tartózkodik a fővárosban, úgyhogy akkor annak az alezredesnek biztosan a nagyságos asszonnyal volt

valami dolga, de nem is lenne tanácsos, ha a férjeura visszatérne, mostanában rájár a rúd a Kotányi főhadnagy úrhoz hasonló állmvédelmisekre, a parkokban már akasztanak is, ezt nem én mondom, a sógoromtól hallottam, aki látta őket, fejfelé húztak fel hármat is a fákra, másoknak meg letépték vagy levágták a faszát, már ne tessék haragudni, ezt nem én mondom, a sógorom éppen itt ül nálunk a konyhában, szóval hát a nemű szervét; azt beszélük, kiütött a forradalom, persze a főhadnagy úrnak tőlem semmi félnivalója, ne szólj szám, nem fáj fejem, én csak azt látom, amit láttam, de persze nem mindent láttam, amit látok.” „Igen, Klammer”, suttogta vissza Kotányiné, miközben nyakában érezte a hátulról szorosan hozzásimuló férje forró leheletét, „nyugodjon meg, itt vagyok”. „Ott van, nagyságos asszonyom?”, suttogta Klammer. „Igen, Klammer”, ismételte meg Anna, és úgy tűnt számára, hogy ettől a fojtott sutyorgástól valami nyugtalanítóan kétes viszony szövődik közte és az ajtó túloldalán mohón fülelő férfi között; s már látta is maga előtt a házmester húsos, kékes erektől duzzadó orrát, az örökös náthától kisebesedett orrlikából kikandikáló nedves szőrszálakat, a fülkagylójában elburjánzott szőrbozótot, amelyen odaszáradt mustárcseppekként ültek meg a túlsorduló fülszír sárgállor morzsái; látta a mértéktelenül fogyasztott sörből és seprőpálinkától a csomós rántás színéhez hasonló szempárt, a kenőszappanszínű arc pattanásos árkait, a borosta és a mitesszerek vasreszelékével meghintett repedéseket; és látta az ehhez a mintegy szemlesütve megformált archoz egyáltalán nem illő, inkább undok tréfaként ható, valószínűtlenül piros és apró, nem csókra, de mondhatni puszizkodásra termett ajkat, és egyáltalán, maga előtt látta ennek az arcnak az összes szemérmetlen kicsapongását. Megrázkódott az undortól, de aztán erőt vett magán, és visszakapcsolódott a suttogós kulcslukjátékba: „Igen, Klammer, itt vagyok, minden a legnagyobb rendben, egyébként biztosíthatom, hogy maga téved, az imént nem a férjem egyik felettesét látta bejönni a kapun, hanem őt magát, vagyis a férjemet, aki most is itt áll mellettem, és ha kívánja, szólhat is vele.” „Jó napot, Klammer”, kiáltotta most amolyan főhadnagyasnak szánt hangon Kotányi, s Anna számára a sok lihegés-szerű suttogás után ez a kackiás hang már-már vészjóslónak hatott. „Nem lesz semmi baj”, folytatta egyre magabiztosabban Kotányi, „menjen vissza szépen a lakásába, a sógora már biztosan türelmetlenkedik, miattam meg ne fájjon a feje, azért vagyunk elvégre, hogy fenntartsuk a rendet, nem lesz semmi baj”. Mire a házmester, aki, ki tudja, mi okból, a maga részéről továbbra is ragaszkodott a suttogáshoz, megjegyezte, hogy baj persze nem lesz, mert már nagyon is van, és hogy a főhadnagy úr vagy elvtárs, már maga sem tudja, melyik volna a helyes megszólítás, hogy egyszóval a Kotányi főhadnagy úr helyében ő nem volna ilyen jókedvű, magabiztos pedig a legkevésbé, mert ő, Klammer látta és látja, hogy napok óta mi folyik itten; nagyon csodálkozik, hogy a főhadnagy úr idemerészkedett egyáltalán, s egyébként is felfoghatatlan számára, hogy nagyságos asszony miért mondja, hogy a Komocsár alezredes úr nem járt itt, amikor ő, Klammer a saját szemével látta egy órával ezelőtt virágcsokorral a kezében belépni a kapun, különben pedig már máskor is éppen elégszer látta itt, talán nem véletlen, hogy többnyire akkor, amikor a főhadnagy úr nem tartózkodott a fővárosban, és ő, Klammer nem szereti, ha hülyének nézik az embert, éppen ezért akkor és csakis akkor nyugodna meg valóban, ha a Kotányi úrék most szépen kinyitnák az ajtót és beengednék a lakásba, hogy utánajárhasson ennek a meglehetősen gyanús dolognak. Kotányi, aki igencsak megzavarodott a házmestertől hallott újabb és számára a legkevésbé sem örvendetes hírektől, miközben felesége egyre szenvedélyesebben és kétségbeesettebben szorongatta a karját, a maga kihallgatásokhoz szokott hangján nemigen

válaszolhatott mást, mint azt, hogy Klammer jobban tenné, ha a saját dolgával törődne, és hogy neki, Klammernak, legyen bármennyire is házmester, nincs joga behatolni egy magánlakásba, olyanba pedig semmiképpen sem, amelyben az államvédelmi szolgálat egy nem is túlságosan alacsony rangú tisztje tartózkodik, mi több, ez a lakás az ő tulajdonát képezi, és hogy Klammer, ha tovább kellemetlenkedik, könnyen megütheti a bokáját, nem szólva más, netán fontosabb vagy érzékenyebb testrészéről. Mire Klammer, immár ő is fennhangon, csak annyit felelt, hogy ha valaki megütheti a bokáját vagy netán más, érzékenyebb testrészét, az senki más nem lehet, mint a főhadnagy úr vagy mi a szar, mert ő, Klammer, bár nem szívesen mondja, hiszen tőle mindig is távol állt az erőszakoskodás vagy tolakodás, az a nagyságos asszony is tanúsíthatja, de azért annyit megjegyezhet, hogy a földszinti házmesteri lakásban nemcsak a sógora sörözik, hanem a házba nemrég betért srácok egy csoportja, vagyis, ahogy magukat nevezik, népfelkelők, akik legfőbb kötelességüknek tartják, hogy felkutassák és magyarok istenére tanítsák a környéken rejtőző ávósokat, és őt, Klammert is kifagatták már, nem bujkál-e a házban ilyesféle, de ő egyelőre, hangsúlyozza, egyelőre hallgatott, mert amint már mondta, ő csak azt látja, amit látott, azt hallja, amit hallott, és ha a főhadnagy úrnak áll feljebb, akkor jöjjön csak le szépen a házmesteri konyhába elbeszélgetni velük; röviden: elég volt a lacafacázásból, tessék szépen kinyitni az ajtót. „Végünk van”, nyüszítette Anna Kotányi fülébe, „ez az állat most megfizet mindenért, hányingerem van, ha ránézek, úristen, találj már ki valamit”. „Hallgass, te ezredeskurva”, sziszegte vissza a főhadnagy, „ne ugass, hagyjál gondolkodni”; fennhangon pedig azt kiáltotta vissza az ajtó mögött a zsebkendőjébe prüszkölő Klammernak, hogy a házmester nagyon téved, ha azt hiszi, hogy zsarolhatja őt; továbbá, hogy neki, Kotányinak aztán igazán nincs semmi félnivalója, és természetes, hogy törvénytisztelő, mi több, a törvénynek érvényt szerző állampolgárként azonnal kinyitja az ajtót, és készséggel körülvezeti Klammert a lakásban, csak arra kéri, adjon időt neki és a feleségének, hogy kissé rendbe szedjék öltözküket, mivel, mi tagadás, viszonylag fiatal házassokként az imént éppen valami olyasmivel foglalatostkodtak, amit általában ruhátlanul szoktak végezni az emberek, de ő, Kotányi főhadnagy nagyon is számít Klammer úr férfias megértésére. „Ez már döfi, hadnagy uram”, mondta rettentő orrfúvások közepette a házmester, „bár őszintén csodálom a bátorságát, hogy még ilyenkor is a kupakoláson jár az esze, de hát az ember addig használja a szerszámát, amíg megvan neki”; szóval ird és mondd két percet ad, hogy kinyissák az ajtót, csak frissen, fiatalosan.

Kotányiéknak csak a vérrel és alezredesi ürülékkel szennyezett szőnyeggel gyúlt meg a bajuk, mert bár kétségtelen, hogy ügyvel-bajjal, siralmas rángatások és vonszolások közepette, de viszonylag könnyen sikerült begyömöszölniük az Anna szüleitől megörökölt hatalmas kétajtós ruhásszekrénybe a meztelen, szétlőtt fejű Komocsárt, és miután az államvédelmi szolgálat e viszonylag friss hulláját letakarták néhány régi pokróccal, molyrágta télikabáttal, úgy látszott, megnyugtatóan megoldódik a helyzet, ám Kotányi, aki, mondhatni, fiúi odaadással csüggött Binda őrnagyon, semmiképpen sem akart megválni az ősz filatelista nászajándékától, amely mintegy túlteljesítve feladatát, jótékonyan szívta magába a nemrég kiontott vért és velőt, olyannyira, hogy e nedvekből a padlóra szinte semmi sem jutott. Anna, talán a szomszéd ház lakóinak példáján felbuzdulva, azt javasolta, hogy egyszerűen lökjék ki az ablakon az alezredesi váladékoktól immár ólomsúlyúvá duzzadt perzsát, mondván, hogy ebben a nekivadult dobálási lázban az a kutyának sem fog feltűnni, s egyébként is bealkonyult már,

ki figyel oda egy piszkos szőnyegre, de a főhadnagy ebbe képtelen volt beletörődni, nem és nem tudta elképzelni, hogy megváljon kedves előjárója oly nagy műgonddal kiválasztott szőnyegétől, és egyébként is, mondta, Anna hülye és naiv, ha azt hiszi, hogy mondjuk holnap reggel a szemeteskukákat az utcára ráncigáló házmesternek nem fog szemet szűrni az általa is jól ismert és többször megcsodált szőnyeg, „ezzel szinte magunk adjuk a kezébe a bűnösségünket cáfolhatatlanul bizonyító bűnjelet”, lihegte felesége arcába az ablak előtt és a szőnyeg fölött, azzal megragadta a nászi perzsát, és nagy szuszogások és átkozódások kíséretében, miközben ráparancsolt Annára, hogy nyissa ki végre annak a baromállat Klammernak az ajtót, bevonszolta a szőnyeget a fürdőszobába, pontosabban a kádba, és kinyitva a vízcsapot, már-már szenvedélyes dühvel fogott neki, hogy olyannyira szeretett és tisztelt Bindája ajándékát legalább felületesen megtisztítsa.

A mocskos fürdőköpenyt viselő Klammer mintegy az orrával hatolt be a lakásba, Anna ezt vette észre először, aztán a házmester nyakában lógó nemzetiszínű szalaggal övezett géppisztolyt, amely kalauztáskaként ült meg domborodó pocakján. Klammer, látva Kotányiné riadt tekintetét, csak annyit mondott, hogy sose féljen a fiatalasszony, biztosan volt már a kezében ennél hatásosabban tüzelő fegyver is, talán nem is olyan régen, de ő, Klammer, nem lesz semmi jónak az elrontója, végtére is Annának meg kell értenie, hogy ő csupáncsak önvédelemből fegyverkezik, arról meg aztán végképp nem tehet, hogy megválasztották utcabizalminak, és hogy a nagyságos asszonynak nagyon jól áll a leengedett haj, és reméli, hogy Annának lesz alkalma megbizonyosodnia arról, hogy ő, Klammer még senkinek nem harapta le az orrát, és hogy tud ő kedves is lenni, pláne ha az Annához hasonló kökényszemű fiatalasszonyok kerülnek a keze ügyébe. Miközben mindezt elmondta, körbejártatta szipogó, kék eres orrát a szobákban, papucsos lábával végigcsattogott a lakáson, bár fürdőköpenyének minduntalan kioldódó öve igencsak akadályozta a folyamatos mozgásban, benézett mindenhová, megtapogatta a tárgyakat, kinyitotta a kétajtós szekrényt, de épp csak belepislantott, aztán feltűnően gyorsan visszacsapta az ajtót, viszont előszeretettel fogdosta végig Kotányiné gazdag ruhatárát, különös tekintettel a fiókokban illatozó alsóneműkre; később megállapította, hogy nem talált semmi bűncselekményre utaló nyomot, végül megkérdezte, jelenleg hol tartózkodik Kotányi főhadnagy úr, mert sürgős beszélni-valója volna vele. Anna, aki Klammer kedélyeskedő modorától némiképp lehiggadt, bár kissé nyugtalanította a házmesternek minduntalan a mellkivágására vetett perzselő tekintete, de nem merte összefogni vörös selyempongyoláját, mivel attól félt, hogy Klammer ezt valamiféle kacér jeladásnak hinné, annyit felelt, hogy a férje a fürdőszobában tartózkodik, és tudomása szerint éppen a vörösborral véletlenül leöntött perzsa-szőnyeget mossa, de ha Klammer úr úgy kívánja, nagyon szívesen odakiséri.

„Ez aztán a mintaférj”, harsogta Klammer, amint Kotányinéval a nyomában belépett a mosdóba, és megpillantotta a szőnyeg fölött atlétatrikóban görnyedő főhadnagyt. „Jó napot, Klammer”, válaszolta Kotányi, és a házmester válla fölött felesége tekintetét kereste, aki egy szemvillanással jelezte, hogy nincs semmi baj, mire a főhadnagy jelentősen megkönnyebbülve határozott mozdulattal elzárta a vízcsapot, és nekiállt megtörölgetni a kezét, magára kanyarította zubbonyát, miközben odavetette, hogy ő, Kotányi főhadnagy nem emlékszik, hogy az utóbbi időben házmestereknek is kiadtak volna fegyverviselési engedélyt; és hogy mivel Klammer már alaposan körülnézett, kívánatos volna, ha mielőbb elhagyná a lakásukat. Mire Klammer azt felelte, hogy „csak lassan a testtel”, meg hogy „nyugtával dicsérd a napot”; továbbá, hogy ő

eddig igazán jóindulattal viseltetett a főhadnagy úrék iránt, különös tekintettel a fiatalasszonyra, így aztán nem szeretné, ha ezekben az egyébként is aggodalmas órákban összeakasztanák a bajszukat, jó lenne, ha Kotányi elvtárs előbb meghallgatná az ő igencsak érdekes mondandóját, és ő, Klammer már csak azért sem távozik egyelőre a lakásból, mert sürgősen és, hogy úgy mondja, azonnali hatállyal le kell ülnie. „Le kell ülnöm”, ismételte meg kissé bocsánatkérő, de a legkevesebb ellentmondást sem tűrő hangon; és hogy az elképedt Kotányiék félre ne érthessék, mire is gondol voltaképpen, széttárta fürdőköpenyét, és a kővé dermedt házaspár előtt letolta kitérdelt mackónadrágját, aztán hájas testét leeresztette a vécékagylóra, és verejtékezve, harákolva hozzáfogott az egyelőre nehezen induló ürítésnek, de mindeközben be nem állt a szája, és nagy erőlködve előadta, hogy töltött káposztát evett ebédre, és úgy látszik, valami lehetett a tejföllel; továbbá, hogy nagyon csodálkozik azon a hangon, amit Kotányi elvtárs vele szemben használ; valamint, hogy Kotányi szemmel láthatóan azt hiszi, miszerint ő, Klammer képtelen a lőporszagot a szarszagtól megkülönböztetni, bár szó, ami szó, mindkettőből, hangsúlyozza és aláhúzza, mindkettőből szagolható elegendő a hálósobában, nem is beszélve a rózsailatról, mert csak a hülye nem veszi észre a nappaliban álló ólomkristály vázában azt a virágcsokrot, melyet a nagyságos asszony Komocsár alezredes úrtól ma délután kapott, és amelyet, úgy látszik, elfelejtett eldugni, de ő a legkevésbé sem lepődik meg az ilyesféle figyelmetlenségen, végtére is nem mindennap lövi agyon az ember a felettesét; és noha igaz, hogy magát a Komocsár alezredes urat vagy elvtársat, pontosabban azt, ami még maradt belőle, ők, a főhadnagy úrék nagyon is igyekeztek elrejtteni a kétajtós szekrényben, persze sikertelenül, ámbátor az is igaz, hogy ő, Klammer meglehetősen gyakorlattal rendelkezik a házkutatásban, így aztán nem sok dolog maradhat rejtve előtte, a legkevésbé egy szétlőtt fejű ávós alezredes, aki bizonyos értelemben neki, Klammernak is előjárója volt, de ne szólj szám, nem fáj fejem. Egyébként, folytatta lélegzetvételenyi szünet után a házmester, mi tagadás, már régen szemet vetett arra a gyönyörű perzsaszőnyegre, amit a főhadnagy úr az előbb még buzgón tisztogatott itt a kádban, persze az ilyesmit nem vízzel és szappannal csinálja az ember; megjegyzi továbbá, hogy a maga részéről semmi kifogása nem lenne, ha a nagyságos asszonyék az alezredes úr halála miatt érzett orvosolhatatlan bánata szerény kárpótlásaként felajánlanák neki, Klammernak ezt a valóban pompás szőnyeget, szerinte jól fog mutatni a házmesteri hálósobában, Joli, a felesége majd rendesen megtisztítja; és hogy egyik szavát a másikba ne öltse, kijelenti, hogy a nagyságos asszonynak semmi félnivalója tőle, Klammertól, viszont a részleteket majd akkor szeretné megbeszélni, ha végzett itt, a mosdóban; és miközben ezeket elmotyogta, topogott a lábával, nagyokat nyögött és szuszogott az erőlködéstől, arca kivörösödött, szeme könnybe lábadt, mígnem összeszedve minden erejét, s akárha kiadná páróját, rémisztő hangok kíséretében belerottyintotta a kagylóba megalázott és megnyomorított bélrendszerének egész förtelmes káoszát. Kotányi mozdulatlanul állt, úgy érezte, nemcsak minden tagja, de gondolkodása is megbénult, mintha hideg zsírt tömtek volna az agya helyére, alig érzékelte a sarokban hüppögő felesége jelenlétét; ott álltak mindketten Klammer felett, és megbűvölten hallgatták a számukra oly sötét végzetet rejtő szavakat, miközben elnézték a házmester koszos fürdőköpenyét, a lyukas nemezpapucsban izgatottan topogó lábát, hurkás combját, a két bokája közt feszülő sötétzöld klottgatyáját, valamint a székelés ritmusára táncoló, nemzetiszínnel felpántlikázott gépfegyvert a nyakában. Kotányi szinte alázatosan nyújtotta a papírt a mackónadrágjával és a fürdőköpenye övével harcoló Klammer felé, aki nem túl ala-

posan kitörölte magát, sietősen kezet mosott, s miközben odalökte, hogy további tárgyalásokra elvárja a nagyságos asszonyékat a nagyszobában, emelt fővel kivonult az ajtón.

Odabent, a nappaliban álló ebédlőasztalnál ülve is háziúrként viselkedett, elterpszkedett a szemfájdító fényt árasztó kristálycsillár alatti karosszékben, a fürdőköpenye zsebéből pálinkásüveget vett elő, ráparancsolt Kotányinéra, hogy hozzon poharakat, azokat a szép metszetteket, amelyeket kint látott a tálalószekrényben, töltött, aztán a házaspárra emelte poharát: „Körömgig, főhadnagy uram! Igyunk a szerződésünkre!” Kotányi ivott, megborzongott a karcos seprópálinkától, és miután legyűrte feltörő hányingerét, bátortalanul megkérdezte, hogy Klammer úr voltaképpen miféle szerződésre gondol. A házmester hátradőlt a kényelmes karosszékben, rágyújtott egy Ötéves terv márkájú cigarettára, és előadta, hogy a házban őt, Klammert mindig a békés megegyezés híveként tartották számon, még a Sztójka testvérpár is!, így aztán most sem akar másként viselkedni, de Kotányi elvtárséknak el kell ismerniük, hogy kutyaszoritóba kerültek, olyannyira, hogy ő, Klammer nem is igen látja belőle a kiutat, pontosabban, ajánlana egy megoldási lehetőséget, amely persze zsarolásnak tűnhet, de ő, Klammer azért nem használna ilyen durva szavakat; és hogy a nagyságos asszonyéknak be kell látniuk, hogy itt és most ő, Klammer a helyzet kulcsa, melyet minden további nélkül, akár egy ócska szőnyeget, mégse lehet kihajítani az ablakon. Mármost a tárgyra térve, szerinte a legegyszerűbb az lenne, hogy a főhadnagy úrék most vele, Klammerral együtt megfogalmaznának egy jópofa szerződést, amelyben órá, vagyis Klammerra hagynák minden ingó és ingatlan vagyonukat, legfőképpen persze ezt a ragyogóan berendezett lakást, nem is szólva a fehérműs szekrényben lapuló három, azaz három darab takarékettkönyvről, amelyek egyenkénti értéke százezer forint, mindezek fejében ő megígérheti, hogy csak azt látja, amit látott, csak azt hallja, amit hallott; és hogy a maga részéről az ügy meg a Komocsár alezredes úr el van boronálva, „majd azt mondjuk, hogy szökés közben lelőtték a felkelők, na erre iszunk”. Kintről újabb hatalmas robaj hallatszott be a csukott ablakon, a távolban talán gépfegyver ugatott, ám erre most senki sem figyelt, mert a házmester magasba emelte második poharát, de inni már nem tudott, mert az eddig dermedten ülő és hallgató Kotányiné fogát csikorgatva felugrott, a torkából tagolatlan, túlvilági hangok törtek elő, kiverte a házmester kezéből a poharát, szájából a cigarettát, leköpte, és hosszú körmű ujjaival előbb az arcába szántott, aztán a nyaka után kapott, és talán meg is fojtja a meglepetéstől moccanni sem képes Klammert, ha Kotányi egy nagyon is szakemberre valló mozdulattal, tenyere élével le nem üti az asszonyt hátulról. A tarkóját ért csapástól Anna hátrahanyatlott, lehuppant a földre, pongyolájának öve kibomlott, a lába szétcsúszott, és a feltáruuló rés mélyén, két aranybarna combja tövében látni lehetett sötét bozontú, fedetlen ágyékát. „Mit akarsz még, te ócska kurva, hát mindent el akarsz baszni?”, üvöltötte a főhadnagy, fölemelte a padlóról a házmester még égő cigarettáját, a kezébe nyomta, és megkérdezte, hogy Klammer úrnak nem esett-e valami baja, mire a házmester azt válaszolta, tetszik neki, hogy a fiatalok ennyire török magukat az ő, Klammer érdekében, de jobb a békesség, azzal megtörölte arcát, felhajtott egy újabb adag pálinkát, és hozzátette, hogy a későbbiekben még szakít magának időt, hogy a fiatalasszonyt kiengesztelje, egyelőre azonban szeretné folytatni a tárgyalást. A főhadnagy felrángatta a földről karmoló, köpködő s a gyűlöletből izzó szemű asszonyát, aki Kotányi arcába sziszegte, hogy ezt még megkeserüli, de miután a férfi durván belemarkolt az asszony mellébe, és ráparancsolt, hogy most már maradjon

veszteg, Kotányiné visszaült az asztalhoz, és lehajtott fejjel a terítő szélét babrálgatta szótlanul. Kotányi ledobta zubbonyát, feltúrta ingujját, majd ő is helyet foglalt az asztalnál, és Klammerra emelte poharát, „csak nőikkel ne kezdjen az ember...”. Nagyot sóhajtott a két férfi, csóválták a fejüket. Szóval visszatérve a tárgyra, mondta ekkor Kotányi, ő persze hajlandó elismerni, hogy Klammer úrnak igaza van, és hogy ők, Kotányiék nemigen tehetnek ellene semmit, azt viszont a házmesternek kellene beismernie, hogy kissé aránytalannak látszik az ajánlata, mert ha elfogadják azt, akkor ő, Klammer mindent megnyer, ellenben ők, Kotányiék az égvilágon semmit sem kapnak, ezzel szemben igenis mindent elveszítenek, ez esetben viszont enyhe túlzás volna ajánlatról, mi több, tárgyalásról, sőt egyenesen békés megegyezésről beszélni, mert Klammer úr eljárása kimeríti a rablás vagy sokkal inkább a teljes kismémmzés fogalmát. Klammer hatalmasat trombitált a zsebkendőjébe, megigazította a nyakában az Anna támadása miatt félrecsúszott gépfegyvert, megrántotta fürdőköpenye övét, aztán kissé megbántott hangon azt felelte, hogy Kotányi úr félreérti őt, csak az ilyen ávoskurvák nem hagyják, hogy kibeszélje magát az ember, mert az ő, Klammer ajánlatának van egy másik oldala is, az pedig úgy szól, hogy miután megfogalmazták, illetve este kilencig odalenn, a házmesteri lakásban átadták neki az ajándékozási szerződést, akkor ő gondoskodni fog róla, hogy Kotányi főhadnagy úr és felesége az éppen nála tartózkodó, a nyugati határszélen lakó és éjjel oda teherautóval visszainduló sógora segítségével még ma hajnalban átlépje az osztrák határt, és sértetlenül menedéket kérhesen az ausztriai hatóságoktól, „tessék, lehet menni csomagolni”. Kotányi a házmesterre emelte tekintetét, aztán a székében konokul hallgató feleségére nézett, és elfogta a valószínűtlenség érzése, miközben agya lázasan, ám mindhiába kutatott valamiféle megoldás után; maga előtt látta Klammer önelégült, győzelemittas arcát, és ebben a pillanatban rádöbrent, hogy mindaz, ami ma délután elkezdődött és most nyaktörő iramban siet a rémületes végkifejlet felé, semmi más, mint eddigi élete teljes felfoghatatlanságának betetőződése, büntetés és megváltás egyben, és hogy mindaz a sivár titok, amit ez a rettenetes, ugyanakkor tökéletesen átlagos főhadnagyi élet magában rejtett, egy jól irányzott pisztolylövés, továbbá a házmester fellépése által, íme, napvilágra került, és közszemlére tétetett mintegy. E pillanattól fogva azt is világosan látta, hogy a házmester ideköltözésük óta Komocsár besúgójaként dolgozott, hogy tudtak minden lépéséről, hogy a felesége házasságuk első percétől undorodott tőle; és csak érdekből ment hozzá, valamint arra is rájött, hogy ő, Kotányi a Központban mindhiába keresett boldogságot vagy netán mindössze kéjt az acélkék szemétől és kislány mosolyától megigézett titkárnők, gépirónők és pénztárosnők, továbbá takarítóasszonyok, telefonoskisasszonyok, valamint konyhalányok lepedőjén, ám különös módon korábbi félelme egyszerre eltűnt, a szorongás hínárja szétázott; tudta, hogy most már menni kell, csak menni, mégpedig azon az egyetlen lehetséges úton, amelyet a házmester meghatározott és úgyszólván lefegyverzően talpraesetten megszervezett a számára; hirtelen elöntötte a felelőtlen szabadosság szilaj mámora, a valószínűtlenségből vaszkosan valóságos lett, és Kotányi az asztal fölött lógó kristálycsillár diadalmas fényében szinte hátaltelten fordította szőke fürtös fejét a förtelmes házmesteri arc felé, és egy szempillantás alatt vonzóvá, mi több, egyenesen kívánatosá lett számára a hamarosan bekövetkező kicsapongó ugrás a semmibe. Anna hallgatott. De Kotányi főhadnagyot ez most már a legkevésbé sem érdekelt, bár, mi tagadás, bosszantotta némileg, ha belegondolt, hogy micsoda kolonc lesz az úton ez az oly sok gyűlöletet sugárzó asszonyi test és arc, de sebj, odakint majd valahogy megszabadul tőle. „Rendben van, Klam-

mer”, mondta széles mosollyal, „megkapja a papírt”, azzal kezét békülékenyen nyújtotta a házmester felé; Klammer belecsapott Kotányi tenyerébe, kijelentette, hogy ő állja a szavát, aztán nehézkesen fölállt, és halkán annyit mondott, hogy most emlékeztetne korábbi ígéretére, miszerint szeretné kiengesztelni a fiatalasszonyt és elbúcsúzni tőle, mégpedig ha senkinek nincs ellenvetése, akkor azonnal és feltétlenül négyszemközt, azzal kimarkolta a rózsacsokrot a vázából, és befele indult a hálósobába. Anna hallgatott. Kotányi némiképp meglepődött ettől a végső és nem várt fejleménytől, de aztán beletörődően legyintett: „Tulajdonképpen megérdemled”, mondta feleségének, „na menjél már”.

Alighogy bezárult mögöttük az ajtó, és a kulcs elfordult a zárban, megszólalt a dohányzóasztalkán álló telefon; Kotányi, aki félt, hogy a Központból keresik és felelősségre vonják, hogy miért késlekedik a szolgálat átvételével, meglehetősen riadtan emelte füléhez a kagylót, ám hatalmasan megkönnyebbült, amikor a vonal másik végén Binda őrnagy jelentkezett. Az őrnagy azonnal a tárgyra tért, elmondta, hogy Kotányit senki sem kereste, és szerinte nem is fogja keresni senki, viszont Komocsár után igencsak nagy az érdeklődés, különösen amióta úgy tűnik, hogy az alezredes nyomtalanul eltűnt, nem tudják, merre keressék, már attól tartanak, hogy tűzharcba keveredett a felkelőkkel, bár neki, Bindának a legkevésbé sem hiányzik Komocsár társasága; rejtély, ki mit akar voltaképpen, a Központban teljes a káosz, a konyha leállt, kétségbeesztő, a menzán csak tojásos nokedlit kapni, ezt pedig nem bírja a gyomra, úgyhogy ő, Binda kénytelen volt hazajönni és kotyvasztani magának valamit; sokan átálltak, mások még tartják magukat, és az oroszoktól várják a segítséget, ám ő nem tartozik sem az előbbiek, sem az utóbbiak közé, őszintén bevallja, hogy neki édes mind-egy, itt vége a játéknak, már csak egy maradt, hogy aki teheti, mihamarabb mentse a bőrét, „meneküljön, aki tud”, ismételte megszállottan, és, bár ez talán gyávaságnak, mi több, árulásnak tűnhet, ezt tanácsolja Kotányinak és feleségének is. Kotányit mélyen megrendítette szeretett előljárója keserű, jószerivel pityergős hangja, megpróbált kiprészélni magából néhány vigasztaló szót, ám fél füllel akaratlanul is a hálósobából kiszűrődő hangokra figyelt, az ágy panaszos nyikorgására, amely Kotányi fülében most egybekeveredett kedves őrnagya panaszával, a házmester zihált és hörgött, miközben Binda őrnagy fáradtan azt motyogta, hogy csak a bélyeggyűjteménye sorsa aggasztja kissé, ő már mindennel leszámolt, semmit sem remél, de a bélyegek mégse kerülhetnek avatatlan kézbe, „szétbaszlak!”, üvöltötte Klammer, „legalább a fele postatiszta”, suttogta átszellemülten Binda a kagylóba, „postatiszta”, ismételte meg bambán a főhadnagy, most Anna kiáltott, de nem lehetett megállapítani, hogy a gyötrelemtől vagy a gyönyörtől, Kotányi hideg csatakban úszó tenyeréből csaknem kisiklott a telefonkagyló, „dugd ki a nyelved”, parancsolta a házmester, miközben Binda azt magyarázta, hogy a bélyegek mindenekelőtt arra tanítják az embert, hogy elfogadja, milyen mulandó is az élet, egy végső ágycsikordulás, tompa robaj, Klammer taknyos felhördülése, „mulandó, édes fiam, mulandó”, női sikoly, aztán hirtelen beálló halotti csend. „Ott vagy?”, kérdezte Binda a vonal túlsó végén kissé türelmetlenül. „Igen, itt vagyok”, mondta rekedten Kotányi, és remegő kézzel rágyújtott egy cigarettára, miközben arra figyelt, hogy Klammer egy szál vörös rózsát szolgolgatva kilép a hálósobából, átvonul a nappal, az ajtóból még visszafordul, és szájába kapva a virágot, egy kilenczet mutat a főhadnagy felé, majd eltűnik az előszoba irányában, hogy aztán hatalmas döndüléssel csapja be maga mögött a bejárati ajtót. „Ott vagy, fiam?”, motyogta ismét Binda, és miután Kotányi megnyugtatta, hogy ott van, és hallgatja, az őrnagy

arra kérte Kotányit, jöjjön fél tízkor, pontban fél tízkor a kapu elé, ő, Binda, akire nem vonatkozik a kijárási tilalom, a szolgálati kocsijával odahajtat majd, mert lesz valami élet-halál kérdést jelentő, mindennél fontosabb mondanivalója Kotányi számára, „a dolog nem tűr halasztást”, fejezte be izgalomtól túlfűtött hangon az őrnagy, azzal letette a kagylót.

Kotányi főhadnagy, a szekrénybe gyűrt Komocsárral nem törődve, mondván, legyen az immár a házmester gondja, a legszükségesebbnek látszó holmikak belegyömöszölte két hátizsákba, majd miután civil ruhát, puha zakót, kihajtott nyakú inget, esőkabátot öltött, a továbbra is makacsul hallgató és úgyszólván alvajáróként viselkedő Anna társaságában pontban kilenckor becsöngetett a földszinti, udvarra nyíló házmesterlakás ajtaján. Klammerné Joli nyitott ajtót; a poros molylepkéhez hasonló és, akár a férje, mackónadrágot viselő házmesterné betesékelte őket a konyhába, ahol zsíros gőz, dohányfüst és pálinkabűz vágott az arcukba; itt gyűltek össze a házmester vendégei, legalább tizen, ám a széles, viaszosvászonnal borított asztal körül helyet foglaló alakok arcát alig lehetett megkülönböztetni a félhomályban. A gáztűzhely minden rózsája égett, az egyik sarokban vörös nyelvű, közepén kivágott vásznú zászló állt, gőzölögtek a lábasok, fazekak, feltehetően halászlé készült; az ablakok csukva, a hőség kábító, az asztalnál ülők különös egyenruhának látszó viharkabátjukban mintegy rákönyököltek a tapinthatóan szalonnás levegőre; a tangóharmonikás, aki nyilvánvalóan nem volt ura hangszerének, a szamárintulót pötyögtette jobb kézzel, míg vele szemben ülő, megállapíthatatlan nemű és korú társa kenyeret tunkolt a maradék töltött káposzta saftjába, aztán a jó zsírú kockákat egyenként dugdosta bele a harmonikás szájába. Amikor Kotányiéek beléptek, mindenfelől bizalmatlan, a kialvatlanságtól égő szemek meredtek rájuk, csend lett. Klammer jött elő, Kotányi ügyvéd úrként mutatta be Kotányi főhadnagyot, aztán arra kérte a társaságot, hogy viselkedjenek tapintatosan Annával, akit nagy gyász ért nemrég, szörnyű emberi tragédia, ugyanis egy féltékenységtől dühöngő ávos agyonlőtte a nagybátyját. Felzúgtak a vendégek, néhányan az öklüket rázták, valaki felkiáltott, hogy pusztul a magyar, egy fiatalember felháborodásában olyan erővel csapott az asztalra, hogy összekoccantak a borral, pálinkával teli poharak, egy disznópörccel púpozott tányérból kiugráltak az összetöpörödött szalonnakatonák, az egyik korsó feldőlt, és a kifutott sörhásban szomorúan áztak a nemrég lefolytatott ulipartihoz használt, lepattogzott hátú kártyalapok. Anna hallgatott. Klammerné Joli átölelte, odakormányozta az egyik sarokba, lenyomta egy székbe, megpaskolta a hátát; Kotányiné a kezébe temette arcát, miközben az egyik felkelő, aki nagy lendülettel hátralökte viharkabátját, és ekkor, Kotányi legnagyobb meglepetésére, kiderült róla, hogy voltaképpen nő, egy alig tizenhat évesnek látszó, rúzsos szájú kislány, azt visította, hogy minden ávosnak le kellene vágni a tőkét, továbbá, hogy addig nem dolgoznak, amíg a ruszlik haza nem mennek, aztán zsíros kezét beletörölte a nadrágjába, és felszólította a harmonikást, hogy játssza el a *Szózatot*, ám ez a tangóharmonikás számára nyilvánvalóan megoldhatatlan feladatnak bizonyult. Anna hallgatott. Klammer karon ragadta Kotányit, behúzta a lakás egyetlen lakószobájába, aztán figyelmeztette a főhadnagyot, hogy most aztán felejtse el a főhadnagy elvtársat, máttól ő csak Kotányi ügyvéd úr és bé neje, majd alaposan áttanulmányozta az ajánlékozási szerződést, megjegyezte, hogy ez már döfi, valamint hogy keríteni kell még két tanút, és miután átvette Kotányitól a lakáskulcsokat, annyit mondott, hogy ha megengedi, akkor most behívja a sógorát. A sógor, aki virslíujjait előrenyújtva Feriként mutatkozott be, minden tekintetben Klammer játékszerének látszott, katonás tartás-

ban hallgatta végig a házmester utasításait, tanúként gondolkodás nélkül aláírta az elé rakott szerződést, aztán kijelentette, hogy hajnal előtt nem indulhatnak, majd Kotányihoz fordult, és izgatottan megkérdezte, hogy az ügyvéd úr szeret-e horgászni, és miután sajnálattal kellett hallania, hogy nem, belefogott egyik nemrég történt hihetetlen horgászkalandjának taglalásába, és már éppen rátért volna a fenekezés, valamint a bevetés rejtelmeinek magyarázatába, ha Klammer határozottan félbe nem szakítja és ki nem parancsolja a szobából, mondván, hogy a Kotányi ügyvéd úrnak most pihennie kell. Kotányi leült az egyik hímzett terítőcskével díszített székbe, előtte a fényesre politúrozott kisasztalon kerámiaváza állt, benne egyetlen vörös rózsza, rágyújtott, aztán megkérte Klammert, hogy a kijárási tilalom ellenére, halaszthatatlan, mindennél fontosabb ügyben nyissa ki negyedórára a kaput, és miután becsületeszavát adta, hogy nem megy sehová, csak itt az utcán kell találkoznia valakivel, Klammer kijelentette, hogy megbizik az ügyvéd úrban, azzal elővette a kapukulcsot, és kitette Kotányi elé az asztalra.

Az utcán sunyi csend és sötét, a járdán mindenfelé lomok hevertek; néha felkerengett a szél, odébsodort néhány cafatokra tépett újságfecnit. Kotányi felnézett az égre, de úgy érezte, nincs ott semmi, egyszerűen semmi. Felvett egy könyvet a földről, belelapozott, orosz nyelvű kötet volt, talán Tolsztoj elbeszélései, forgatta egy darabig, aztán visszalökte a többi kacat közé. Lefüggönyözött fekete autó kanyarodott be az utcába, lefékezett Kotányi előtt, a sofőr kiugrott az ülésről, kinyitotta a hátsó ajtót, és karját nyújtva kisegítette az autóból Bindát, majd visszaült a vezetőülésre. A civil ruhás, vastag télikabátot, fekete műbőr kalapot viselő ősz őrnagy elgyötörtnek látszott, nehezen vette a levegőt, szuszogott, imbolygó léptekkel ment Kotányi felé. Átölelték egymást; Binda szemében mintha könnyek csillogtak volna. Kotányinak elszorult a szíve, hogy utoljára ily kétségbeejtő állapotban kell látnia legkedvesebb előljáróját, de erőt vett magán, és elmondta neki, hogy megfogadta a tanácsát, és ha minden jól megy, ma hajnalban Annával együtt átlépi az osztrák határt. Az őrnagy élénken helyeselte Kotányi döntését, utána pedig hozzátette, hogy ő mindig is azt vallotta, hogy a fiataloké a jövő, és hogy ő, Binda is útra kel hamarosan, „hosszú útra indulok, fiam”, de többet erről nem beszélhet; majd, úgymond, a tárgyra tért, és előadta, hogy egy számára rendkívül fontos és életbe vágó ügyben kérte ide Kotányit, mert neki, Bindának öregségére senkije sem maradt, és hogy ő a főhadnagyon kívül senkiben sem bízik, éppen ezért nincs is más, akire rábízhatná eddigi, sok tekintetben küzdelmes és eredményes élete értelmét; valamint hogy mielőtt rálépne arra az előbb említett hosszú és keserves útra, „hosszú és szomorú útra, fiam”, úgy döntött, Kotányihoz fordul, és megkéri, vegye magához pótolhatatlan gyűjteményének az őrnagy által két munkás éjszakán át kiválogatott kicsiny, de annál unikálisabb részét, „látszólag értéktelen papír, valójában szintisza arany”, azzal a kocsni üléséről hatalmas bőrkötéses bélyeggyűjtőmappát vett elő, és remegő kézzel átnyújtotta Kotányinak, „védd és őrizd, fiam”, majd még hozzátette, hogy ha minden kötél szakad, és megszorulnak odakinn, akkor ő, Binda fájó szívvel ugyan, de beleegyezik, hogy Kotányi néhány becsesebb darabot áruba bocsásson a bécsi kereskedőknél, bár köztudott, hogy az osztrák bélyegesek a legnagyobb hiénák a világon. Kotányi tanácstalanul forgatta kezében a mappát, míg gondolatban lázasan kutatott valamilyen értelmes mondat után, végül kissé bizonytalan hangon megkérdezte, vajon ezek a bélyegek postatiszták-e, mire az őrnagy kijelentette, garantálhatja, hogy e válogatás mindegyik darabja makulátlanul postatiszta, bár Kotányi kérdése kissé tájékozatlan, hiszen nem ez a lényeg, de ezt most nincs idő elmagyarázni,

röviden csak annyit, hogy amint azt filatelistakörökben mondani szokták, „nem minden értékes postatiszta, de minden postatiszta értékes”, és e szakszerű kijelentés után úgy tűnt, a társalgás véget ért. Némán kezet szorítottak, átölelték egymást, aztán Binda visszaszállt a kocsiába, és behúzta az ablak függönyét. A kocsi elindult, ám alig tett meg húsz métert, amikor az utca csendjébe rémisztő erővel belehasító lövés dördült a hátsó ülésen. Az autó egy pillanatra lefékezett, oldalra csúsztatva meg is állt, hogy aztán nyaktörő sebességgel vesse bele magát az éjszakába, a kormányt remegő kézzel markoló sofőrrel, aki csak órák múlva talált egy elhagyatott szeméttelre, hogy ott végre megszabaduljon a saját szájába a hátsó ülésen oly lenyűgöző fesztelenséggel belelövő Binda őrnagy hullájától. Kotányinak nem kis időre volt szüksége, hogy végre felfogja, mi is történt voltaképpen, ott állt dermedten az üres utcán, kezében az e pillanatban hagyatékká vált bélyeggyűjteménnyel. Állt és állt. Csend volt. Egyszerre vadul kitért belőle a nevetés, teli torokból, fuldokolva röhögött, meggörnyedt a szinte fájdalmas, egész testét megrázó kacagásban, levegő után kapkodott, ugatott, visítgatott, a térdét csapkodta, kicsordultak a könnyei, a roham már a tébollyal volt határos, a nevetés forgószele elsöpörni látszott mindent, hogy semmi se maradjon, csak az üresre kacagott világ. Aztán, éppoly hirtelen, ahogy jött, elmúlt a roham, Kotányi felegyenesedett, még egyszer belelapozott a mappába, aztán széles mozdulattal odahajította a járdán heverő többi hulladék közé.

Mikor belépett, a házmesterlakásban már igencsak emelkedetté vált a hangulat. A másodikról lejöttek a Sztojka testvérek, egyikük a hegedűt, másikuk a brácsát kezelte fölöttébb rátermetten; Kotányi megrettent, hogy leleplezik, de úgy tűnt, hogy a házmester, aki egyre inkább a helyzet egyedüli urának látszott, és karmesterként irányította az igencsak nekiszilajodott indulatokat, már elintézt mindent, az olajos bőrű, e pillanatban éppen cigarettaszünetet tartó Sztojka testvérek is ügyvéd úrként köszöntötték a főhadnagyot. Anna hallgatott. Az emberek egymás arcába lélegeztek, mindenki mutogatott, hadonászott, ordibált, egyesek a *Himnusz*t, mások valami gyászindulót, megint mások az „Ica, Rica, kukoricát” követelték a cigányoktól. A tangóharmonikás, megkönnyebbülve, hogy játéka immár semmi szükség, feltűrt ingujjal fogott neki a halászlének, és olyan elszántan evett, akár ha élete függne ezen a vacsorán, társa továbbra is kitartóan dugdosta a szájába a kenyérszeleteket; a Kotányi által korábban fiúnak vélt lányka száján elkenődött a rúzs, a vele szemben ülő fiatal felkelő vadul szorongatta a combját, kigombolta a blúzát, és csókolgatni kezdte az eszelősen vihogó nő sovány, de meglepően nagy kocsányú keblét; két fiatalember karleszorítást játszott; Klammer Joli körbejárt és serényen töltögetett a poharakba, miközben Feri, a sógor azt üvöltötte, hogy a ruszlik kézigránáttal fogták a harcsát a Maroson, Klammer rákiáltott, hogy ne beszéljen hülyeségeket, mire Feri duzzogva megjegyezte, hogy a saját szemével látta, aztán beült az egyik sarokba, és hozzáfogott nyolcadik házmestere elfogyasztásának. Klammer tust vezényelt, az egyik idősebb forradalmár nagy hangon belevágott, „hogy aszongya, gyere, Bodri kutyám, végigmegyek rajtad!”, mire feljajdultak a hegedűk, magasba emelkedtek a poharak, kipirultak a verejtékben ázó arcok, forradalmas mámorban csillogtak a szemek, a cigányok lélekszakadva zengtek, „fektessétek a szép paplanos ágyba”, többen felzokogtak, mások teli szájjal röhögtek, a tangóharmonikás belekezdett a harmadik tányér halászlébe, egy középkorú, barna kontyos, ugyancsak viharkabátot viselő asszony táncra kérte Kotányit, aki felhajtott egy jelentős adag pálinkát, aztán derékon ragadta az erős hagymaszagot árasztó nőt, de a főhadnagyot ez már a legkevésbé sem érdekelte, mint ahogy ettől fogva jószerivel

semmi sem számított már neki ebben a nyomorult, üresre kacagott világban, „meneküljön, aki tud”, vadul szaporázta az egyre gyorsuló csárdás dallamára, nagyokat dobantott a konyha kövén, mások is ropni kezdtek, „aki magyar, velünk tart”, a szerelmeskedő pár lezuhant a földre Feri, a sógor széke elé, de ő már nemigen észlelte, mi történik körülötte, valaki felugrott, és öklendezve kirohant az udvarra, egy nagy bajszú felkelő felragadta a sarokban álló zászlót, és meglengette a feje fölött, „rabok voltunk mostanáig”, tombolt a tánc, az egyik forradalmár álltában bevizelt, egy másik népfelkelő nekiszédült az asztalnak, tányérok, poharak zuhantak a földre, az abroszon sörhabbal keveredett a piros bőrű halászlé, valaki tortaszeletet csapott a falnak, tapsvihar tört ki, „gimbelem, gombolom”. Anna hallgatott. Kotányi körül forogni kezdett a világ, már csak szilánkosan látta az embereket és a tárgyakat, zihált, mintha üresre trombitálta volna a tüdejét, otthagya táncosát, lerogyott az asztalhoz, felhajtott még egy pohár pálinkát, aztán mintegy arccal zuhant az asztal lapjára; lassan kihunyó tudattal még észlelte, hogy a Sztojka testvérek a Rákóczi-induló első hangjait intonálják, majd belesüllyedt az álom hináros vizébe.

Arra ébredt, hogy erősen rázzák a vállát. Feri sógor volt, indulniuk kellett. Kotányinak zúgott a feje, szájában a másnaposság savanyú lepedéke, gyomrában hideg iszap. Hipós fény áradt be a konyhaablakon, a főhadnagy megborzongott, csipás szemmel megpróbált rájönni, hogy került ide. Eltűntek a vendégek, a lakás, a konyhaasztal dúlt romhalmaz. Anna hallgatott. A szobából kihallatszott Klammer rémisztő hortyogása. Kotányi fölállt, az egyik hátizsákból fogkrémet, fogkefét vett elő, és miután a vízcsapnál felületesen megmosakodott, felvette esőkabátját, és odaszólt a feleségének, hogy gyerünk. Feri, a sógor vitte a másik hátizsákot, feldobta a csomagokat a teherautó platójára, aztán begyújtotta a motort. Kotányiék nehezen értek el a vezetőfülkében, Anna minden igyekezetével azon volt, hogy ne is érintse férjét, szinte rátapadt az ajtóra, arcát az ablakhoz szorítva dermedten bámulta a póknyomos üvegen túli tájat. A sógor szintén meglehetősen kialvatlannak látszott, mogorván és szótlánul markolta a kormányt, így aztán szinte teljes némaságban tették meg a majdnem ötórás utat. Poros pokrócok alatt fulladozott az autótól mellett elterülő vidék, varjúcsapatok, céltalan felhők, patkányszürke fény; Kotányi úgy látta, mintha borosta nőtte volna be a tájat, megborzongott; Feri, a sógor letért egy mellékútra, némi zötykölődés, aztán egy elhagyott tanyának látszó épület mellett megállt.

Már gyülekeztek az emberek, legalább huszonötén tébláboltak a gazos udvaron. Kotányinak feltűnt egy tízévesforma kislány, két ártatlan térde meghatóan gömbölyödött rövidke szoknyája alatt, copfosan, elveszetten állt, karjában kopott játék mackót szorongatott. Kotányi, maga sem tudva, miért, arra gondolt, hogy a kislány, ha egyáltalán megszólal, bizonyosan nem beszélni, de énekelni fog. Feri, a sógor odament egy vadászkalapos férfihoz, váltott vele néhány szót, a férfi ekkor magához intette Kotányiékát, röviden elmagyarázta, hogy hamarosan elindulnak, hallgassanak mindenben őrá, akkor nem történhet semmi baj. Anna hallgatott. Feri, a sógor ekkor a főhadnagy felé nyújtotta kezét, Kotányiékának sok szerencsét, a vadászkalaposnak jó kapást kívánt, azzal visszaült a teherautójába, és elhajtott. A roncsolt szélű felhők mögül előbukant a nap, a távolból kutyaugatás hallatszott. A vadászkalapos ekkor felemelte a karját, köré gyűltek az emberek; a férfi Hajagosként mutatkozott be, majd rövid szónoklat, pontosabban eligazítás következett, amelynek lényege az volt, hogy mindenki kövesse az ő, Hajagos utasításait, igyekezzenek együtt maradni, nem kell izgulni, rövid lesz az út és minden jel szerint veszélytelen. A magát Hajagosnak nevező vadászkala-

pos ekkor szigorúan végigjártatta szemét az arcokon, felemelte hangját, és azt mondta, reméli, hogy ávós, esetleg „komonista” vagy a bukott rendszer kiszolgálójának számító személy nincs a csapatban, ő ugyanis csak becsületes magyar embereknek segít a menekülésben. Mindenki hallgatott, az emberek a földet nézték, aztán egy érces tenor belevágott a *Himnusz*ba, mindenki büszkén felszegte a fejét, és már felkerengett volna az ének, hogy birtokba vegye az eget, ha egy nő nem kezdi el kiabálni, hogy álljanak meg, „figyeljetez rám, magyarok!”, és Kotányi rémülten ismerte fel a tőle jó pár méterre álló felesége hangját, igen, Anna megszólalt, igen, ő beszélt, és kinyújtott karjával vádlón mutatott Kotányira. Halkan kezdte, aztán egyre magasabbra hágott a szava, a végén már vijjogott, és túlvilági hangon azt üvöltötte, hogy van itt egy ávós közöttük, persze civilben, igen, ő az, ez az esőkabátos alak, az ő férje, Kotányi főhadnagy, ez a széke fürtös szépfű, ez az acélkék szemű, született gyilkos, a Binda őrnagy kedvence, aki tönkretette az ő, Anna életét, nézzék, nézzék ezt a bájgúnárt, igen, ez ő, Kotányi főhadnagy, vagyis a szép Koti, kacagott fel vadul, azzal a férjére rontott, és éles körmeivel véres csíkot tépett az arcába. Kotányi durván a földre lökte az asszonyt, aztán hebegve tiltakozott, azt dadogta kétségbeesetten, hogy a felesége nagybátyját megölte egy ávós, és ez a szörnyű emberi tragédia megzavarta a nő eszét, azzal megpróbált kitörni az egyre fenyegetőbb arccal, ökölbe szorított kézzel odaseregglő emberek gyűrűjéből. Anna feltápászkodott, és azt kiáltozta, hogy hazudik, hogy éppenséggel ő, Kotányi főhadnagy volt a gyilkos, „ávós, ávós, ez egy ávós, emberek!”, ha nem hisznek neki, nézzék meg az ávósigazolványát, még most is ott van a zakója belső zsebében, mire Kotányi, holott tisztán emlékezett rá, hogy államvédelmis igazolványát ott hagyta a budapesti lakásban, akaratlanul is a zsebéhez kapott, de ekkor már öten is ráugrottak, hátracsavarták a karját, egy turistabakancsot viselő, erős izzadságszagot árasztó nő benyúlt a zakózsebébe, hogy néhány másodperc múlva a magasba emelve lobogtassa, aztán darabokra tépve a földre szórja Kotányi passzusát. Kotányi úgy érezte, mintha egy piszkos körmű kéz nyúlna a szájába, hogy a torkán át kitépje a szívét, elöntötte a jeges rémület, hátralépett, és e pillanatban rájött, hogy Anna nyilván akkor rejtette bele a zakójába az igazolványt, amikor Klammeréknél az asztalra dőlve elaludt, egyre hátrált, de további gondolatokra már nem maradt ideje, sáros téglával halántékon vágták, az eszelősen kiáltozó tömeg lerántotta, aztán szinte beleszántotta a földbe, rúgták, ütötték, taposták, botokkal verték a bordáit, egy csizmás láb kirúgta a fogait, „minden ávós lógni fog!”, Kotányi végső pillantásával a játék mackós kislány térdét kereste, ott állt a lányka, távol az őrző tömegtől, és tágra nyílt szemmel az ő végvonaglását figyelte; Kotányi hörgött, vére szétmázolódtott a talajon, bicska villant a levegőben, letépték a nadrágját, valaki a főhadnagy ágyéka felé kapott, és ekkor, élete utolsó másodpercében, tudata legmélyén felvillant egy gyermekkori emlék, az anyját látta, amint gyengéd mosollyal egy karéj vajas-mézes kenyeret kínál felé a tavaszi napfényben ázó kertben, aztán még néhány rángás, hörgés, egy mindennél áthatóbb sikoly, és Kotányi főhadnagy meghalt a saját testnedveitől párálló fűvön.

És egy árokba vetve még néhány hét múlva is ott hevert temetetlenül az oszlásnak indult, megcsonkított dög.

NOVELLAPÁLYÁZAT

Kukorelly Endre

TÜNDÉRVÖLGY

Ezen a helyen nincs semmi. Egy nagyobb kastély, melléképületek, park, mesterséges tavacska, körben vegyes telepítésű erdők. Lassacskán széjjeltöredező, elporladó tölgy-falevélavarral, elszáradt, a rátapadt hó súlyától letört faágakkal teleszórt kanyargós, nyilván a vaddisznók vagy őzek csapását követő erdei sétautak. Meglepően kanyarognak, ez itt valószínűleg az összes meglepetés, amire számítani lehet. Az ösvények melletti facölöpökre erősített drótkerítéshez támasztva néhány vastag ágból ácsolt kétlábú létraszerűség, ha esetleg át akarnék mászni a kerítés túlsó oldalára. De miért akarnék átmászni. Szűrt napfény, éles a levegő, inkább hűvös csak, nincs hideg, olykor végigsöpör a fűvön, a park közepére ültetett virágágyáson egy-egy adag hódarát a szél. Azon a helyen, ahol ülök, a tóparthoz közel, a hasával, a hasfalból meredeken kiálló két talpával felfelé fordulva egy vadkacsa hullája lebeg a vízen, mint valami kerekre kopott farönk. Kártyáznak az ebédlőben, három nagyjából velem egykorú férfi, ülnek a kisebbik asztalnál, és bosszantóan lassan kártyáznak. Lassan emeli a lapot, tartja a levegőben, lassított film, vár még, aztán óvatosan lecsapja. Mert öreg. Nem öreg, csak mégis. Sárgás papírszínű az arca, és úgy mozog, mintha időre játszana. Nem pénzre, hanem a saját idejére. De pénzre játszik, ezek pénzre játszanak, és csálnak is, mind a három, vegyes technikával, mindegyik másmilyen metódust használ hozzá, ülnek és csálnak. Ez a hely, Berlin mellett, elég közel a városhoz, mégis elég messze tőle. Nagyjából errefelé született az egyik dédapám, akiről majd, ennek az írásnak a vége felé rövid történet is jön. Innen kellett elmennie, egy nem épp ekkora, de azért elég nagyocska, ilyesfajta házból. Már rég nincs meg az a ház. Van, akin jó előre meglátszik a halál. Pontosabban az

pontosan az

, hogy meg fog halni. Az arcbőrén, a szemgolyó bizonytalankodó mozgásán, a pislogáson, a haja színének apró elváltozásán. Így mozdítja a kezét, lassú, lassan lefelé, aztán föl. A szája csukva, mégis kilátszanak a fogai, mert oldalvást húzza, mint egy függönnyt, az arcán a bőrt egy *dolog*, amitől a felső ajka vagy kétujjnyira feljebb kerül, a fogínyre csúszik. Úgy tartja magát az illető, akin meglátszik a halál, olyan mozdulattal igazítja a vállát, úgy fordul, mintha a nyakában lovagolnának. Egy hosszabb mondat végén aránytalanul magasra felcsúszó hang, túlzottan keményre, erőlködésre sikerült kézfogás. A világoskék, kinyúlt, rojtos ujjú kardigánja, igazi bágyadtkék Trabant-szín, barátságatlanul égszínkék benzinfüsttel. Akkor is meglátszik az, ha nem ismerted előtte, sose láttad, és nem tudod, mihez képest változott meg így. Látszik a világosra kifa-

kult kardigánján. Az ilyesmit magamon persze hogy nem veszem észre. Mit vegyek észre? Nem kártyázom. Nincs is kardigánom. És miért szorongatnám mások kezét. Miért rikongatnék, mint egy kappan?

Akiken meglátszik a halál, azok, némileg pontatlanul mondva, hasonlítani kezdenek egymásra. Hasonlítani vagy emlékeztetni. Egyszer focizás helyett azt találtuk ki valakiről, egy idegen faszíró, aki a telepen sétálgatott, a templomtér körül, azt hittük róla, hogy ki akarja rabolni a templomot. Úgy lehetett nyilván, hogy valami *másra* hasonlított az az ember, mi pedig, ez akkoriban könnyen ment, abban a korban még remekül megy, mindenképp észrevettük a hasonlóságot. Aztán a rablásdolgot csak úgy kigondoltuk hozzá, épp azt találtuk ki. Nem igazi különbség. Azzal foglalkozott az a férfi, azzal a hasonlóval, hogy megfelelő helyet keresett magának a meghaláshoz. Lehetőleg a legjobbat. Aztán, úgy látszik, meg is találta. Van jó és rossz, jó hely, rossz helyek, legjobb is van.

Hozzá is szabad férni.

Akkor megzavartuk, azon a napon, hát otthagya az egészet, fölszállt az első Pest felé induló hévre, otthagyt minket. De nem lehet állandóan megzavarni a másikat. Talán bosszankodott, mert nem sikerült neki, vagy, az is lehetséges, mulatott magában azon, hogy így észrevettük, hogy mégiscsak észre lehet venni ezt-azt, szerintem ő akkor már megint tudott kicsit mulatni. Másnap, ez biztosan így történt, hogy történhetett volna másképp, elutazott Pomázig vagy Szentendrét, forró, napsütéses délután volt, aztán visszafelé leszállt a szentistvántelevi megállónál, hátraséltált az utolsó vagonhoz, amikor pedig a kalauzok visszaléptek a lépcsőről, a peronra hasalt, és a fejét a kerék meg a sín közé szorította. Akkor kint voltam egész nap a pütkösdűfűrdői strandon, vagyis nem egész nap, mert valamivel korábban haza kellett jönnöm. Ugyanis beleléptem egy darázsba, és bedagadt a lábam.

Ez Szentistvánteleven történt valamikor a hatvanas évek legelején. Ott nyaraltam a vikendházunkban, végig a szünidőben, a nagymamámmal és a húgommal, egész nyáron. Minden nyáron. Egyszer se mentünk be, vagy majdnem sose.

Be, az Budapest.

Fogalmam sincs, milyen nyáron *bent* lenni. Rossz. Nem fölfedeztem a kertet, hanem a kert a nyár. Bent pedig, a város olyan, mint amikor egyszer, hazafelé menet, a 76-os troliról leszállva, a házak közé rekedt esti forróságban megláttam a hülye lányt, ahogy kanyarodott épp a Szondy utca és az Izabella utca sarkán. Olyan ismerős és vadidegen, *van* persze, és ott van, ahol szokott, mégis egészen más. A közelben lakó hülye lány, a sárga műanyag neccszatyrával, ahogy furcsán himbálózva megy, a fejét oldalra billenti, és olyan szélesen kanyarodik, kifarol, valahogy, mondjuk így, *szabályosan* veszi a kanyart, mint egy harckocsikonvoj.

A kertünket 1956 tavaszán vették az anyámék. Alkalmi vétel, valaki gyorsan meg akart szabadulni a rokonságától. A járdák mellett, a járda és a vizesárok között virágoztak a cseresznyefák, hatalmasra nőtt dongók meg mindenféle elméretezett bogarak röp-

döstek. Józanabb vélemények szerint április végén vagy májusban nem ajánlatos keretet vásárolni, sőt kifejezetten tilos, mert ilyenkor aránytalanul szép. Csak az eltúlzott méretű rovarokra emlékszem, piszkosul berregtek, kanyarogtak, nem győztem hova menekülni. Egy öregember bosszúból eladta a telekrészét, mert összeveszett a lányával, négyezer forintért odaadta az első érdeklődőnek. Ugyanis állítólag a lánya valami szóváltás után megverte, bepofozta az asztal alá. Ezeknek a verekedéseknek lettünk egyszer csak a szomszédai, egy nagydarab asszonynak meg az anyjának. Gonoszaknak.

Ők gonoszak voltak.

De szó szerint véve, mert például azt csinálta a nő, hogy az ételmaradékot odahordta a kerítéshez, és kiszórta épp a verandánk elé. Vagyis hát nem volt rendes kerítés, magasra nőtt, hosszú sor orgonabokor szolgált kerítésül, és az asszony ennél a bokornál ázott szemégtödröt, ezt találta ki, merő bosszúból. Az anyám egyszer szólt neki, akkor szerintem nem voltam ott, onnan tudom csak, hogy elmesélték. Jóval később mesélték el, fogalmam sincs, miért. Biztos nem akartak előttünk cirkusolni. Nem cirkusolt az anyám, próbálta békésen megbeszélni a szomszédasszonnyal a dolgot, de az rá se nézett, megfordult, otthagya.

Úgy csinált, mintha nem volna ott senki, mi egyáltalában nem is léteznénk, ránk se bagózott. Oda se bagózott, ez egy családi fordulat.

Úgy lett intézve akkor, hogy az apám se legyen ott. Ő persze nem avatkozott a dologba, még megjegyzéseket se tett, nem nézett át. Női ügy. Az apámnak, ugye, a kiterjedt nőügyei, ez azonban nem tartozott bele.

Egy férfi is tartozott a szomszédékhoz, úgy emlékszem, vagy inkább nemigen emlékszem, mert a férfi gyorsan eltűnt, lelépett nyilván 1956 végén. A kertünkben nincs kút, a másik szomszédból hordtuk át a vizet mosakodáshoz, ivóvizet pedig a szomszéd faluból, nyilvános vízvezetékéről. Át kell minden délelőtt biciklizni a dűlőúton Budakalászra, ez a feladat. Nincs házunk sem, akkor építettük a víkendházat, betonból, és azért betonból, hogy télen ne lehessen használni. Nem is lehetett. Ugyanis állítólag akkoriban az volt a szokás, a korainak nevezhető komonizmusban, részleges kommunizmus, hogy csak úgy beköltöztek az üresen álló nyaralókba, bárki beköltözött bárhova, aztán nem lehetett többé kitenni. Szoba, nyári konyha, terasz, a terasszal szemben a szomszédék szemetesgödre. Zöldbaleves tejföllel. Lejártam a Dunához, keresztülbicikliztem a munkaterápiás intézethez tartozó kukoricatáblák között. Terápiások, azoktól lehetett kicsit félni. Heverészték a bolondok a bokrok alatt.

Csorogtam pár száz métert, aztán kiültem a partra, a csontkemény agyagra, száradni. Száradtam, csapdostam a bögölyöket. Nem volt semmi. Eléggé sok szúnyog. Délután, úgy öt óra felé fölvettem a tornacipőmet, mentem focizni. A lányokkal az volt mindennap a felállás, hogy a focit nem nézték, nem érdekelte őket, úgy tettek, mintha nem, bicikliztek le-föl, mi meg nem bicikliztünk utánuk, mivel fociztunk, pedig én szívesen utánuk bicikliztem volna. Nem néztünk feljűk, mégis úgy fociztunk, és ők úgy bicikliztek. Üldögéltem a teraszon, a kertben egy nyugágyban, nyaraltam, recsegtettem a táskarádiót, mindig kilazult benne a vezeték, vagy kifogyóban volt a lapos-

elem, elolvastam azokat a könyveket, amiket az apám szombaton Pestről hozott, és nyilván, ahogy azt jelentős költők fogják egymásra, turkáltam hozzá az orromat.

Kihasználtam a szünidőt, de mire.

Délelőtt nem találkoztam senkivel, nem volt foci, nem volt biciklizés sem. A boltban sem láttam senkit, Kalászon sem. Azok a fiúk ugyanis, és a lányok is, ezt akkor nem tudtam, napközben, a nyári szünidőben az apjuk mellett dolgoztak. Nemigen tudtam, vagy nem törődtem vele. A menyasszony, ez egy tényleg nagyon nagy író véleménye, legyen feleannyi idős, plusz hét év, ezt ajánlatos lesz betartani, és akkor majd rendben lesz állítólag minden. Délután majd focizunk, és kint lesznek a lányok is. Néha rám esik az égből valami apró sötétsárga madárszar vagy bogárszar, azt egy diólevéllel letörölöm. Így nyaralunk egymás mellett a gonoszékkal. Nagyjából így. Nem mozdul, ami van. Elmozdul, visszaáll, mint az almafa levele a finom léghuzatban. Ezt csinálni nem lehet, ez csinálódik, ahogy egy szintén nagyon nagy, előbbieknél talán, ha lehetséges, még nagyobb öreg költő mondta volt. A szomszéd illető olykor, némileg csörtetve, megjelent a kétrészes fürdőruhájában a kertünk határán, széjjelhajtogatta a bokrot, odadobált ezt-azt, mi meg egy árva szót se szoltunk. Mi a szart lehetett volna.

Hogy legyen szíves és ne dobálja oda?

Vagy mit.

Így ment rövid ideig, tényleg csak kicsit, mert aztán, valamikor a hatvanas évek közepe felé, inkább az elején, mint a közepén, egyszer csak megszűnt a szomszédasszony is. Disszidált a férje után. Vagy a félelmei elől. Párttag, az ilyesmit nem lehetett egészen pontosan tudni, micsoda. Erős. Az biztos. Fix. Csörtet. Soha nem válaszol. Körülbelül azt csinál, ami neki tetszik, például simán át is jöhetne a kertünkbe bármikor, és nem lehet igazából megérteni, hogy ha mégsem jön át, akkor miért nem jön át.

Erős párttagok.

Az anyját itt hagyta. Jókora darab, széles öregasszony, majdnem akkora, mint a lánya, olyan hangosan énekelt a vasárnap délelőtti misén, kihallatszott a hangja a tömegből. Amikor találkoztam vele az utcán vagy a boltban, és nem tudtam idejében elkerülni, köszöntem neki, Szentistvántelegen ugyanis elég egyszerű, mert mindenki köszönt mindenkinek. Csak nem mindenki köszönt vissza. Szent, gonosz, bogár, forint, négyezer, köszönetés. Aztán pedig futball, munka, titok, titkos, Duna, lányok.

Bicikliző lányok. Munkaterápiás elmebetegek pufajkában. Harckocsik lánctalpnyoma a parti homokon.

Valami hosszan kitarató lassú anyag, lassú méz, eleve nyugodt, kábult állapot. Néhány biztos dolog, ide tartozó, *családi, boldog*, erős formák, erős határok is, kívül pedig a nem mihozzánk tartozó, idegen, lehet, hogy nem is annyira veszélyes részek. Az apám kifeküdt a nyugágyba, úgy, hogy a diófa ne vessen árnyékot rá, behunyta a szemét, és látszott rajta, ez így megfelel neki, látszott, hogy mást nem vár egyáltalán. Belül. Behunyt szem. Nem várt semmit.

Nem is volt semmi. Csak az arra a néhány pillanatra vonatkozó, teljesen indokolható, jól megfelelő érzés, még ezzel az egész alig hihető bárgyúsággal, az élete nem megváltoztatható körülményeivel szembeni bosszantó udvariasság. Ez komoly. Komoly, nem komor. Nagyjából feladta, ő akkorra már végképp befejezte, attól lehetett ilyen nyugodt és dühítő. Kapálgatta az eprest. Felásta az egészet, szép kövér pajorokat forgatott ki a földből, élvezet az ilyesmit ásóval kettémetélni, a tyúkok elé hajigálni. 1956-ban nem ment el az apám, úgy volt megszervezve, hogy megyünk, aztán mégsem, itt pedig ez van. És ez marad, így kell lennie, mert így van. Nem nagyjából, hanem egészen feladta, és látszott rajta, hogy ez jó neki, hogy édes íz feladni. Megfelelő *feladat*. Nem épp hazafiságból, de akkor meg mi a lófasz a hazafiság? Haza, család, *mi mind*, ez a kert, a kertünk változó, csöppet sem halálszín vad színei. Nem egykedvű az apám, mondhatnám, azt is, hogy vidám kedve volt nekije.

A Trabantokat például ha vesszük, azok halálszínűek. Halálszínű minden Trabant, különösen a halványkék meg a drapp típusok. Az ilyesmi árnyalatokat meglehetősen biztonságga állították elő, nemigen tévedtek. Ezeknek a színeknek nincs közük egyáltalán semmihez, mert nekünk, akik előállítottuk, nem volt közünk semmihez. Az alumínium, valóságos aranszínre fogalmam sincs, milyen technikával festékezett, saját magától is görbülő, attól, hogy megkavartad vele a kávédat, csak beleraktad a kávédba, már attól azonnal elcsavarodó, eszpresszóban használatos kiskanál halálszínű.

Tudom, hogy szép, ezek szépek, noha akkoriban egyszerűen csak undorítónak találtam, és ez így, egyszerre *van*.

Van szerencsére olyasmi, hogy ami halálos, attól undorodom, és ennek muszáj így lennie, mert azt akarom, hogy legyen közöm, ha nem is jut eszembe a megfelelő kevésbé patetikus szó arra, hogy mihez. A világoskék színt, most igencsak egy fajtájára gondolok, utána kellene nézni a rezgésszámának, nem butaságból találták ki. Például voltak sokan olyanok, akik nem pusztán butaságból, hanem beszarásból léptek be a, ha szabad ilyen szavakat használni, pártba. Hogy tag meg belépni, már azt is visolyogtatónak találtam, na igen, de hát ha valakit az ilyen belépés megnyugtattott?

Ez nyugtatta meg.

Akkor ne lépjen be esztétikai okokból? A halványkékség vagy a csavarodás miatt? Szerintem a gonoszék is, a szomszédnő meg a férje, azért voltak, most maradjunk ennél a megfelelő kifejezésnél, tagok, hogy nyugodtabbak legyenek, aztán nem igazán jött be nekik, ezért látták jobbnak lelépni. A legtöbben azonban csupán azt akarták, nem túl érdekes történet, hogy legalább egy fokkal boldogabb legyen az életük. 1°. Nyilván arra törekszik mindenki, hogy neki jobban sikerüljön, csak aztán pocsék rosszul sikerül a törekvés, körülbelül erről szólnak a történeteink. Általában a történetek, csak úgy mondom, nem annyira érdekesekek, a remek történetek pedig, főleg a kerekességük miatt, kifejezetten bosszantók és unalmasak.

Legalábbis szerintem, ámde ez csupán egy némiképp mélabús vélemény.

Kicsivel érdekesebb, hogy én miért maradtam otthon. Fogalmam sincs, miért. A szörnyen rossz, hiányos neveltetés miatt. Nem mozdulni, nem kiszakadni, a kilátástalan-

ságtól ilyen erősen megbabonázva, és a szeretettől megbabonázva. Attól a bizonyos családi boldogságtól. Ahogy feloldódik, aminek ellenállni lehetne, és boldogan semmibe vehetem, mert semmi az, amiben vagyok.

Ellenállni jó. Nem ellenállni is, vagy az egészszel nem törődni, és ez mind csupán döntés dolga, elhatározás dolga. Csakhogy létezik-e az, aminek ellen kéne állni? Nem valami jelentős ellenállás, hogy a környező utcanevek zöme nem lett itthon kimondva. Népköztársaság útja vagy Rudas László utca. Kicsike ellenállás. Élmunkás híd, annak például kell hogy legyen szellemes olvasata is. Élmunkás. Ugyebár. Mint vasúti híd. Szótár, nyelvtan, elrendezés, hangszín, színek. Vagy az, hogy Bokányi utca, B. Dezsőről elnevezett, és soha nem tudod meg, ki a csoda volt tulajdonképpen a Bokányi. Létező Bokányi. Egy német demokratikus bűnügyi televíziós sorozat, végig fogalma sincs a lakoságnak, ki lesz a gyilkos. Ez eléggé olyan, hogy most *van-e vagy nincs*. Az a gyilkos, akire nem lehet számítani, és ilyen típusú megoldásokra akkoriban tényleg nem lehetett számítani. Pont az. Lehetséges ilyesmi?

Nemigen. Bizonytalanul van. Legföljebb nem írom le. Miért nem mentem el.

Vagy az iskolaköpeny, ahogy gyönyörűen kihozza a lányok mellét. Pedig létezik iskolaköpeny, be van vezetve, kötelezik. Csak pont fordítva működik, minden elképzelés ellenében.

Hogy itt maradtam, azt nem határoztam el. Nem? Lehet valamivel szemben ezt a méz-szerűt is választani. Vagy nem? Csak legyen feleannyi idős, és még 7. Tehát akkor most könnyű kiszámítani. Nem mintha folyton nem az a kérdés merülne fel inkább, az állandó izgás-mozgástól, a sűrűlódástól és légellenállástól alig hallhatóan, hogy voltaképp minek mozduljak odébb. Otthon maradni és nem, az ilyen kicsi különbség, őrizetlen határ. Nehéz mozdulni, mert nehéz leállni is, ezeket ugyanaz a test produkálja.

A történet a Keller szépapámról szól, aki egy homályos és szomorú ügy miatt jobbnak látta eljönni otthonról. Egy fiatal fiúról, aki tréfából a kertben alvó szívbeteg húgocskája fülébe suttogetta, du fällst in den Brunnen, és a kislány, így szól a történet, ahogy felriadt, azonnal meghalt. A jó meghal. Az ártalmatlan meghal. Gonosz és áldott szereplők a mesében, gyengék, vadak, én pedig tudom, hogy aki nem bánt senkit, az meghal, de aztán úgy van kitalálva, hogy a rossz is megdöglik. Még nem, sokáig nem, sokáig tart, kibírja, csak majd egyszer, a vége felé. Hosszú taxisor, hosszan várakozik, előrébb sorol, megy vagy nem, marad, nem marad. Akárhogy is, még megnyugtatóan hátul a sorban. Lassan fogy. De lassan elfogy az is.

Odamenni az Oktogonnál, vagyis a November hetedikére téren a taxiállomáson várakozó kocsisor elejére, egy Moszkvicshoz. Tessék csak. Ilyesmi például szerintem van?

A Keller dédpapa aztán, ez a történet vége, nem valami nagy történet, az első háborúban, egy gyakorlórepülés vagy berepülés vége felé, Berlinhez közel, nem errefelé, délkeletnek, hanem a *másik* irányban, északnyugatra, Fehrbellin mellett, egy Brunne nevű falvacská határában lezuhant, és, ahogy ezt ilyenkor mondani szokás, szörnyet halt. A Brunne egyébként sem kutat jelent. Csak hasonlít. Kút, az Brunnen. Nem tudom, mit jelent, nincs a szótárban.

Luca Anna

LENYOMATOK

Figyeld, a füstben ott úsznak a lelkek.
A füst valóságos, és nyoma van.
Lenyomatunk lebeg a levegőben
lassan, lélegzettelen, hangtalan:
Mint üvegszobor, a levegő falára
feszül ittlétünk múltó szarkofága.

Ami fehér volt, az fehér marad.
A macska hosszú ugrásának íve
lendületes kínai tusvonal;
ecsetvonás a végtelen időbe.
És milliárd madár helye a fákon:
negatív testek az üres világon.

Fák nyomai a *másik* fák helyén.
Óceán nyoma mérföldnyire felettünk.
A leölt hús, learatott növény,
a levegő, amit beszívtunk/megettünk,
Isten jegyzőkönyvében ott marad:
x-dimenziós valóság-darab

a világegyetem winchesterébe írva.
A mindenség memóriája ép:
ha úgy dönt Isten, hogy egyszer lehívja,
újra-írja a maga idejét
csillagrendszer, búzaszem vagy tojás:
És megkezdődik a feltámadás.

László Noémi

CREDO

Pimasz vagyok, a biztonság
szívemnek mit sem ér, nem
érdekel, hogy lesz-e még
menedék, bor, kenyér,

nem izgat, csak a por, ahogy
felszáll bokáig, térdig,
leülepszik a kézfejen,
kóválygok benne részegen
az úttól, és nem értik,

mi tartja össze életem az ég
alatt a réten, ver az eső, és
nem zavar, hogy egy bizonyos
szerződésben semmi részem;

elalszom éjfél tájban és sok
évem elrepül, jelentéktelen
dolgokon gondolkodom, cseppet
sem szégyellem.

RÖVID VERS A GONDOLKODÁSRÓL

Nem értem, miért venném komolyan.
Nyolcezer-hétszáz napja élek, nem
tudom, hogyan.

A díszlet változik, alatta ugyanaz
a város. A jóérzésem gyakran
a semmivel határos.

Van néhány válaszom, de hiányzik
a kérdés. Időnként megszököm. Ilyenkor
nagy bennem az egytetértés,

mert olyan mindegy, mit mire
cserélek. Tudom, hogy
félek.

Mesterházi Mónika

SORS BONA

1

Beágyazódnak, érnek, leszakadnak,
és egyet sem tarthatok meg soha,
hogy a hullámvásznak értelmet adjak,
nem lesz teremtés és nem lesz csoda,
amihez lennék csak az alkalom,
hogy alakítsa öntörvényeit –
rég elhatároztam, nem akarom,
hiába, hogy a döntés leterít.
Mert valami rossz parancs, nem tudom, mi,
hibás üzenetet küld sejtjeimnek,
úgy döntöttem, velem fog megszakadni,
több packázást inkább nem örökíték.
Hogyan lehetne akkor gyerekelem?
Tizenkét éve, hogy nem tervezem.

2

Tizenkét éve, hogy nem tervezem,
tizennyolc éves voltam és lemondó,
szerelem kárán szerelemtelen –
Mibe került nekem néhány nemes szó?
Mibe? Évekbe. Néma gesztusok.
Negatív cél veszélyes pátosza,
láthatatlan jelekből olvasott
bizonyosság, ösztön helyébe kusza
bizonytalanság, hiszen amiről
akkor lemondtam, mások épp tanulták
kivédni, ha siettek. S mitől
vonakozott volna ránc *egy* valóság?
Az enyém elállta az örömet,
tabu volt, érzéstelen terület.

3

Ahogy a tájat a hegyek elállják:
úgy volt ez valóság. Görcsbe kötött
(jobban, mint bármikor) a tudatosság.
Egyben képzeltem az egész jövőt.

Nem romlott, nem is élt: nem volt a testem,
elfedte a tiltás, hogy nem akart
anya lenni a kamasz lány. De közben
a fiatal nő majdnem kimaradt.
Hol ez a tizennyolc éves gyerek,
ez a szigorú erkölcsi magaslat?
Nem vállalom? Akkor meg hogy merek
a sorsán gúnyolódni? Okosabbnak
kell lennem. Innen kell megérteni.
Úgysem tudok rajta segíteni.

4

Minden sejtem tanulja, ki vagyok.
Hasítsam szét magam, hogy jobban értsem?
Fáj egyáltalán? Valami nagyobb
nyomás szorongat, hogy erről beszéltem?
Régebben figyelemért mondtam el,
lám az én életemnek súlya van –
Ma olyan kevés ember érdekel.
És nehezítem, hogyha súlytalan –
Ezzel is. Hiszen a genetikát
ki lehet kerülni. Nem fogadunk
örökbe talán macskát, kiskutyát?
Mért ne gyereket? Én vagyok a gond:
mire alapoznám, körülbelül?
(Mi tart meg mégis a körön belül?)

5

Hogy került ez elő, mikor már röpköd,
már védtelen arcomba csapja szárnyát
a koszos galamb, és ha nem nyöszörgök,
a tudat nem szakítja át az álmot?
Hogy került ez elő, mi dőlne merre,
most még vigyázhatok, vagy múlik el
valami végleg, merre vagy semerre?
Vagy jóra fordul, csak szerencse fel?
*Szüzességét elvesztette, hogyan
folytatható ez: aztán visszament,
és megtalálta? Visszavonhatom,
amit leírtam? Visszavonhatom
az álmokat? A múlttal a jelent?
Hányszor harminc évem van? Hány utam?*

Szakács Eszter

HOGY OTT NE MARADJON

A tökéletes időutazás.
Visszatérni újra meg újra.
Mint hálóval a madarász.
Ahogy féreg a földet fúrja.

Megfogni ugyanazt a madarat,
épp ugyanoda kilyukadni.
Nem érti, mért nyúlik és mért szakad,
amikor mindig ugyanannyi.

S hogy ott ne ragadjon ő is egyszer,
lépést tart inkább a perccel.
Lazán, előrehajolva szalad –

szánhúzó, sarkvidéki éj.
Még hiszi: ha rohan, szabad,
s fülében dobol a metrum, a vér.

LUFI

Egyre több a
semmi a lufiban.
De mit tegyen
az ember, ha kivan.

Végzet, fátum,
nemezis, karma:
nem érdekli,
csak hogy tele a kamra.

S ha eszébe jut
egy szó, egy gondolat,
s az, mint a
rajzszög, beleragad,

sívít, mégse
tudja, most akkor fáj-e,
vagy szökik a
lyukon az ájer.

MEGFOGNI ÉS ELENGEDNI

Megfogni és elengedni.
Örülni annak, ami nincs.
Nézni, hogy tündököl.
Ajtótalan kilincs.

Sehová se menni el,
nem maradni sehol.
Ugyanazzal a mozdulattal
ellők és átkarol.

Odabújni, ha fagy,
érezni, ahogy cirkulál,
mint meleg víz a csövekben,
az, amit nem talál.

Takács Zsuzsa

EGY MÁSIK KEZDÉS

Tizenhat éves korom táján rémülten vettem észre, valahányszor tükörbe néztem, hogy ahelyett, hogy napról napra szebb lennék, mint osztálytársnőim, egyre csúnyább és öregebb vagyok. Pontosan a fordítottja esett meg velem, mint legkedvesebb olvasmányom főhősével, akinek arcán az idő és gonosztettei nem hagytak nyomot, képmása vénült csak. Megkötöttem én is – gondolatban – szerződésemet az ördöggel; boldogságomért cserébe azt kértem, hogy világhírű zongorista legyek. Rengeteg zenét hallgattam ócska lemezjátszónkon, az önmagukba zárt Schubert-dallamok és a belőlük kinőtt zongoradarabok betege voltam, hosszú és fájdalmas himnuszommá vált *A halál és a lányka*. Az iskolában jó eredményt értem el, a kortalan és nem nélküli lény, akinek tekintetem magam, anyám szeme fénye; akinek életre szóló tanulsággal szolgált nő-

vére sorsa: a titokban lezajlott szülés, a megbélyegzéssel felérő bejegyzés a személyi igazolványba, a sokgyerekes nagynéninél unokatestvérként számon tartott csecsemő. Anyám a hivatal után krumplit válogatott egy közeli bérház pincéjében a gyerekeiket szintén férjük távollétében nevelő többi asszonnal együtt. Nem volt különösebben boldogtalan, környezetünkben minden család szerencsétlen volt, többnyire az apák hiányoztak. A miénket szabotázssal vádolták meg az egyik első gazdasági per idején, és évek óta nem volt már hír felőle. Én viszont zongoráztam és németül tanultam egy éppen portási állást betöltő tanárnőnél. Hetente kétszer kaptattam fel hozzá az Orbánhegyi úton, ezerszer elgondoltam, vele kellene élnem, a Tauchnitz kiadású gót betűs könyveket bogarászva, vagy négykezeset játszva az estébe hajló délutánokon. Sznob vagy, kislány, mondta a tanárnőm, de tetszett neki, hogy *allénak* hívom a házukhoz vezető fasort és *erobierungnak* a hódítást, amivel megnyertem szomszédai rokonszenvét. Tanárnőm lakásához tartozott egy kicsi kert is, hurok alakú ösvény vezetett ajtajától egy lehunyt szemű mellszoborig, és kanyarodott vissza a bejáratig. Ez a kis szakasz valósággal zarándokutammá vált. A fehér, női mészró fejhez közeledve biztató hullámok sodrába kerültem, és gyöngédség ejtett rabul. Kézfejemmel végigsimítottam arcát, olyan volt, mint egy csonthéjába zárt hatalmas fél dió. Úgy éreztem, hogy ő, mozdulatlan szemlélője életemnek, sorsával arra int, hogy éljek végtelen szabadsággal. És valóban, azokban az években, amikor éjszakánként bárkihez becsöngethettek, hogy elvigyék, és elkaphattak bárkit az utcán, ha egy háborodott vádaskodni kezdett ellene, én ártatlan iskoláslány-külsőm védelmében bántatlan jártam-keltem a városban, még időmmel sem kellett elszámolnom senkinek.

Túl nagy arcom közönyösen fordult a világ dolgai felé, vékony szálú hajamat magam nyirbáltam összevissza, a nővéremtől örökölt cipőkben lomhán, fáradtan mozogtam. Volt azonban valami megnevezhetetlen képességem. Anélkül, hogy akár a kisujjamat mozdítanom kellett volna, tiszteletet váltottam ki a többiekből. Osztályfőnök-nőm azt mondta, hogy a gondolkodásom „rendkívül autonóm”. Kék köpenyemen láthatatlan kitüntetésként viseltem ezt a dicséretet, bár látszólag közönyösen fogadtam minősítését. A tanárok csak akkor szólítottak fel, ha magam jelentkeztem, és nem torolták meg, ha órájukon szokásom szerint a következő óra írásbeli feladatait készítettem, vagy elmélyülten tanulmányoztam kottáimat. Mindenki tudta, hogy a Zeneművészetire készülök, hagytak hát békén. Az sem lehetetlen, hogy anyám fedte fel családi életünk épp aktuális szégyenét, de nem szerettem erre az eshetőségre gondolni. Az osztálytársaimnak viszont aligha szólhatott, tudtam mégis, ha bármelyikükkel barátkozni akarnék, boldogan egyezne bele. Volt is egy karcsú, szőke lány előttem. Bár a legjobb tanulók közé tartozott, nem volt túl okos, csak a szülei kedvében akart járni ezzel, az anyja szívbeteg volt. Harmadikban azonban történt vele valami, és akkor rájöttem, hogy ő az egyetlen, akivel sorsközösséget érzek. Az ő kételyei sem politikai jellegűek voltak, az apja történész lévén időben felvilágosította a részletekről, május elsején éppúgy kivonult, mint én is. A nyelvbe vetett bizalma rendült meg, mint mondta. Nem akart úgy beszélni, ahogyan a tanáraink és tankönyveink beszéltek, rokon szavakat keresett, nem létező fordulatokat talált ki, és füzetéit üresen adta vissza dolgozatírás után. Félév végén kiderült, hogy teljesítménye két tárgyból is értékelhetetlen. Kudarcától egy tudógyulladás mentette meg, amit tébécének hittek, és felküldték a szabadság-hegyi szanatóriumba.

Elszorult a torkom, amikor szeptemberben megláttam újra. Akárha szobrom öltötte volna magára egy élő színeit. Van a kamasz lányok életének egy soha vissza nem térő

pillanata, amikor teljes szépségük birtokába kerülve megsebzik azt, aki rájuk tekint, mondta a tanárnőm. A nap kiszívta a haját, világoskék ruhában állt előttem, a bőre, mint a világos bőrűeké általában, aranybarnára sült. Esetlennek és öregnek éreztem magam mellette. A lépcsőház homályába lépve, már az iskolaépületben, kék blúzára hajoltam, és megcsókoltam a szívét. A mozdulat kétértelműségétől megrettenve néztem föl rá, de úgy tett, mintha nem vett volna észre semmit. Ennyire öntelt – gondoltam –, vagy ennyire jól nevelt? Gyűlöletet éreztem szabályos családja iránt. A következő órák a zuhanás órái voltak. Hogy véget ért egy út, és előlről kell kezdenem egy másikat, világossá vált számomra. Az volt az érzésem, hogy ha még azon a délelőttön nem döntök, már késő lesz. Imádkoztam egy istenhez, akiben nem hiszek, hogy bocsásson árvizet ránk, és mossa el nyomaimat. Addigi elbizakodottságom egy csapásra eltűnt. Hogy csak magamra számíthatok, jelentés nélkülivé vált. Teljesen értelmetlené az a szó, hogy magam. Kongó, üres hordó voltam, amelyet fölfelé rugdosok egy rámpán, ahelyett, hogy hagynám, hogy amit mindig is akart: a nehézkedés törvényének engedve lefelé zuhanjon és elcsattanjon a betonon. Hogy művész legyek, és kifejezzem a bennem túlaradó gazdagságot? A padomra szegezett szemmel ültem, hogy ne kelljen látnom az előttem ülő nyakszirtjét, haját és blúzának kék szegélyét. Azt mondják, van Amerikának olyan állama, ahol átmenet nélkül következik a nyárra tél, az ősz mindössze egyetlen délután. Ilyen hirtelenséggel döntöttem el én is, hogy férjet, családot, szabályos polgári életet akarok, és nemet mondok a zenére.

Nem kellett sokáig várnom. Október végén már nem volt tanítás. November negyedike után még immel-ámmal iskolába jártam, de anyámékkal már terveztük utunkat Amerikába. Mint sejtettük, apám a kényszermunkán meghalt, így hármásban mentünk volna, ha egy váratlan akadály közbe nem jön. A családi ezüstöt egy vidéki rokon őrizte, anyám nem akart nélküle vágni neki a világnak. A teherautón így föl szabadult egy hely. Az utolsó kísértés. Váratlanul fölmentem hozzájuk. A Belvárosban laktak, a Szervita-templom melletti bérház első emeletén. Úgy léptem a világos erezésű vörös márvány lépcsőházba, mintha emlékeim templomának küszöbét érintené a lábam, és magam mögött tudnám máris ezt a várost, ahol szüntelen gyászmisét celebrálnak. De a lépcsőfokokon fölfelé haladva nőttön-nőtt szorongásom, önkínzón gondoltam a még le sem játszódtott jelenetre, és szó szerint úgy is történt találkozásunk, ahogyan előre elképzeltem. Osztálytársnőm nyitott ajtót, de a köszönésen kívül egyetlen szót sem tudtam kettesben váltani vele. Hatalmas előszobába léptem, a háború alatt kiégett lakás felhólyagzott, magas bejárati ajtajáról vörös bársonydrapéria hullott alá, azon át jutottam a szintén hatalmas és kiégett márványkandallós szobába. A szomszédos szoba felé nyíló ajtó félig nyitva volt, bent osztálytársnőm anyja feküdt a pam-lagon, fején borogatással. *Ki az?* – jajkiáltásnak hallottam elnyújtott, panaszos hangját, és betolakodónak éreztem magam. Fűszeres illat töltötte be a szobát, csakhamar fölfedeztem forrását, a szekrény tetején tartalékolt többkilónyi almát. Le is emeltem egyet közülük, és barátnőm felé nyújtottam: *a tudás fájának gyümölcse*, tréfálkoztam, de idétlen mozdulatom nem aratott sikert. Akkor levélpapírt kértem, hogy leírjam, másnap hajnali fél ötkor indul a teherautó a házunk elől, ki van fizetve a helye a há-tárig, onnan pedig már semmi sem a mi gondunk. Míg a levelet fogalmaztam, ma-gamra hagyott. Ha hibátlan, gondoltam, és kiszúrtam egyet az első sorban álló almák közül, velem jön. Barna pöttyökkel volt tele a héja. Alig ügyeskedtem helyére az almát, barátnőm a kicserélt borogatással már vissza is jött. Közönyt színlelve adtam át a le-velet, mondván, csak akkor olvassa el, ha elmentem már. Kifelé menet ősz hajú, magas

apjába botlottunk. Meghajolt felém, de nem nyújtott kezét. Nem gondoltam rá, hogy egy nőnek nem illik előre kezét nyújtani, megaláztatottságomban valósággal elkotródtam tőlük.

Másnap kettesben indultunk a nővéremmel. A teherautó akadálytalanul ért az őrizetlen határig, ahonnan gyalog mentünk át Ausztriába. A bécsi központban tudtak már rólunk. Kanadában élő nagybátyám sürgetése naponta futott be hozzájuk, így hát anélkül, hogy anyámat bevárhattuk volna, már vonatra is raktak, és Le Havre-ban Kanada úti céllal behajóztak. Érkezésünk előestéjén svédasztallal búcsúztatott a Vöröskereszt. Egybenyitották a szalont és az éttermet, a zenekar dél-amerikai tangókat játszott, majd váratlanul jól ismert dallamokba kezdett. A narancshalom, banánfüzerek és ananászszettek között néhány alma piroslott, közülük választottam egyet, és egy kerek hajóablakra szögezve szememet az „az a szép, az a szép” túlhangsúlyozott ritmusától kísérve elmondtam gyászbeszédemet életem első tizenhét éve fölött. Mondják, a bőr nem felejt, kézfejemem még érződött az otthon ejtett horzsolás nyoma, hiába pereg le majd kicsiny barna pettyekben a var, tudtam, barátnőmék házának cselédlépcsőjére még emlékezni fog. Amikor elkotródtam tőlük, az ellenkező irányba indultam tévedésből, végig kellett mennem a függőfolyosón, ahonnet a szűk, pinceszagú, kanyargós lépcső nyílt. Végighúztam kézfejemet a fal koszos, durva szemcséin, hogy látogatásomat emlékezetessé tegyem. Alig serkent ki azonban bőrömön a vér, amikor torz, nem is emberi üvöltés harsant a pincelejárát felől. Áthajoltam a korlátan, és a réműlettől elállt a lélegzetem. A résnyire nyitott vasrács előtt egy nagy testű vörös kandúr fekete, vergődő kismacskát tartott a karmai között. Zsákmányát aztán maga elé rakta, és fél mancsát rajta nyugtatva váltig, mozdulatlanul szemlélte a halálfélelemtől égnek meredő szőrű szerencsétlent. Egy töredék pillanatig bénultan én is velük vártam, de amikor a kandúr egy ökölvívó vagy egy táncos váratlan mozdulatváltásával a kismacska szemébe kapott, rohantam már kiáltozva és dübörögve a lépcsőn lefelé. A kis fekete szőrös elhúzott a pince sötétjébe, és én egy falnak támasztott partvist megragadva sújtottam a vörös kandúr felé. Végigrándultam az undortól, valahányszor puffant a fanyél az izmos testen. Nem akarok különösebb értelmet tulajdonítani a jelenetnek, de az országból való távozásom első lépése ez volt, akkortól, bizonyos értelemben, már menekültem. A kiáltozással tarkított csatazajra földszinti odújából előkecmergő hájas, asztmás öregasszonynak, aki minden bizonnyal a házmesternő volt, és mint ilyen, hivatalos feljelentgető, odavettem valamit a macskákról, de nem akartam, nem voltam hajlandó magyarázkodni, jöllehet sípoló hangokat préselve ki magából, valami ilyesmit követelt. Az volt a gyanúm, hogy tudja, mi ügyben jártam az emeleten.

Másnap délelőtt megpillantottuk Új-Skócia homályos körvonalait a láthatáron, és tizennégy óra harminckor menetrendszerű pontossággal kikötöttünk Halifaxben. Felvillanyozott a város neve, az anorákos, gumicsizmás sokaság, hogy transzparenszet rángat a szél, és csontig hatoló hideg van. Először nem értettük, miért minket ketőnket választanak el a többiektől, és mit kiabálnak nekünk, amikor megindultunk a hajóhídon lefelé. „Welcome the Hungarian Orphans” – ez állt a táblákon. Először arra gondoltam, hogy különösen nagy értékű orgonákat menekít a hajónk, ezért a különös izgalom. Átszízajzott bőröndjeinket könnyedén vitte a kísérőnkül szegődött tengerész. Jobbra-balra hintettem mosolyomat, már amennyire a szélben mosolyogni lehetett. Amikor leértünk a minket két oldalról szegélyező korlátok közé, apró zöld levelű, sárga virágcsokrot kaptunk mind a ketten. *The orphans, the orphans*, erősödött fel a hang,

és követelőző, ijesztő, ugatásszerű taps gördült végig a téren. Akkor értettem meg, hogy szó sincs itt orgonákról, a tömeg arcába néztem, a hozzánk közel állók közül sokan sírtak. Minket köszöntött a transzparens és üdvözölt a tömeg: *orphans*, azaz: árvák.

Futólépésben tettük meg a szakadó esőben az utat a vámépületig, néhányan esernyőjüket felénk tartva futottak velünk, de tengerész kísérőnket nem számítva az épületbe már csak ketten léptünk. Ott leültettek minket egy külön rekeszben, üvegfal választott el a többiektől, egy tisztet kerítettek, az mondta, mutogatta el, hogy anyánkat az előző éjjel a szovjetek a határon lelőtték. Meglepett, hogy szovjeteket mond és nem oroszokat, mint a nyugatiak általában. Egy hosszú pillanatig el is ringatóztam megszállóink nevén, a kreált népnéven: *szovjet* ember, *szovjet* haza – irodalom – költő; az édes, otthonos, hazug szóválasztáson, főnnakadtam rajta, mint csalín a hal: *szovjet* nyelv, mondtuk a barátnőmmel, mi *szovjet* nyelvet tanulunk; de aztán, éreztem, leválok a világról, kihűl a szívem, halott vagyok, szárazra dobtak. Anyám gyilkosait nevezte meg a tiszt ugyanis: „Anyját a határon a szovjetek lelőtték”, és ehhez már nem volt semmi hozzátenni- vagy értelmezni valóm. Miért is engedtem vissza az evőeszközkészletért, eszembe jutott, hogy fölszaladt a szemöldöke, mintha kérdezte volna, jó lesz-e így, ha visszamegy az ezüstért, és nem bejelentette volna, hogy mit tesz. Önvád és önsajnálát tört rám, nővéremmel összekapaszkodva sírtam, ahogyan el is várták tőlünk mind a körülöttünk álló tisztviselők és maga az orvos is, akitől egy-egy nyugtatót kaptunk. A világ szemében utoljára voltunk így együtt mi hárman: a két árva és az egy halott. Számító, hideg énem talán rá is játszott a fájdalomra, hiszen általa ment vajpuhán minden: kérésemre német tolmácsot hoztak, villogtattam nyelvtudásomat, és nem akadt fönn a szitán a hirtelen hazugság, miszerint érettségiztünk mind a ketten, csak bizonyítványunk a nagy kavarodásban otthon maradt. Mohón itták könnyeimet a zsebkendők, és nagybátyám ismeretlen feleségének karjára támaszkodva hagytam el az épületet. Vagy fájdalom az őszinte volt mégis? Gondolataim mély, megfogalmazatlan rétegeiben az anyámmal folytatott dialógusnak őszintének kellett lennie, hiszen akaratom ellenére születtek mondataim abban a három, két, öt percben, amíg a folyosón mehettem, mielőtt a különböző irodarekeszekbe vezettek volna, ahol kérdéseket tettek föl nekem. Kint a szabad levegőn *my heart sank*, már leült a szívem végleg. A korai szürkületben, a kásás, havas úton vezető hosszú utazás alatt nagybátyámék terepjárójának hátsó ülésén nővérem elmondta, hogy a hajón megismert új barátaival az Államokban akar élni, hogy „rugalmasan elszakad” Kanadától. Ezzel az idétlen katonai kifejezéssel egyúttal azt is jelezte, hogy tőlem is búcsút vesz. Izgalmában megizgadt, emlékszem az orromba csapó szagra. Nem kellett hát senkit sem szeretnem azon túl, engem sem szeretett senki. Kitérult előttem a világ; szabad voltam.

Kapecz Zsuzsa

MEGSEBZETT KERT

A fűben hevert a rozsdás jancsikályha,
 cirádás tetejét messzebb vitte a szél.
 Odébb falikút süppedt bokor alatti sárba,
 százsorszép ölelte rőten megcsorbult peremét.
 Sárgult könyvek áztak egy faláda mélyén,
 félfülű kosárból palack bukott elő.
 Gyerekkorom emlékké vénült ezernyi kincsét
 tépázta elárvult kertben áprilisi eső.
 Budaliget. A régi ház s a régi kert.
 Valaha volt csoda. Valaha volt nyarak
 kései visszfénye – íze, illata, mosolya –
 keveredett esőszaggal, gyenge napsütésben.
 Méltatlan búcsú. A kert teste csupa seb;
 ásóval, ollóval vittük, mit lehetett;
 papírdobozban lapult az összehordott boglya,
 táskába tömtük kövirózsák díszes cserepét.
 Nézd, mekkora kövér kukac, mondta bátyám,
 és lábam előtt egy gödörbe mutatott,
 én szóltanul mosolyogtam a boldog gilisztán,
 a sebhelyes kertből neki még épp elég jutott.
 Tettünk-vettünk, lassan eltelt a délután,
 nézelődtünk, ízlelgettük a pusztulást.
 A kapuban két negyvenéves fenyő s diófa
 – nagypapa ültette – némán figyelt, hogy pakolunk,
 műanyag zsákba, párnacihába dugjuk,
 amit gyerekkorunkból menteni tudunk.
 Hurcolkodtunk. Dőlt bokrok, keréknyomok maradtak
 a dróttal bekötött, csikorgó, nagy kapu mögött.
 Még élt a kert. Még mindig élt. És suttogott:
 „Öregeknek az Éden voltam. És nektek?
 Tudom, lesz majd itt új, nagy ház. Engem betemetnek,
 beton kerül rám, megfulladok. Majd elfeledtek.”
 Indultunk hát. Remete, Hidegkút, Solymár
 – régen a szántóföldek között vitt az út –
 hajdanában mezítláb csavarogtunk a réten,
 most némán ültünk a kocsiban, míg bealkonyult.
 A fészkes fenébe, hogy nincs semmi pénzünk!,
 mondta hirtelen bátyám, aztán hallgatott.
 Hazáig egyikünk se szólt. Mögöttünk volt végül
 örökségünk: tűnt ifjúság, túl olcsón eladott.

Varga Diána

MANGÓ

– Ha jól emlékszem, tegnap ilyenkor éppen esett az eső. Egy könyvesbolt előtt álltam, behúzódtam az eresz alá, egy eladónő a könyvborítókról törölgette a vizet. Egymásra mosolyogtunk: a könyveknek nem szabad vízeseknek lenniük – mondta az egyik nő.

A két nő egy üres kávéházban ült, a pincér mindkét kezét hátrátéve, a falnak támaszkodva pihent. Egészen közel állt hozzájuk.

– Tegnap, amikor esett az eső, a piacon álltam a gyümölcsös előtt. A standon még-regzöld papaja, érett mangó hevert halomban, patakokban csorgott róluk a víz. Különös volt, mintha minden megtisztult volna, olyan élesek voltak a színek. Álltam az esőben, a hajam csuromvizesen tapadt a hátamra, és észrevettem, hogy egy férfi a mellemet nézi – mondta a másik nő. Mélyen dekoltált ruhát viselt.

A pincér kinyitotta a szemét. Az első nő, az idősebbik, a kávéjába bámult.

– Téged mindig is az vonzott, ami furcsa – mondta. – Miután elállt az eső, hazasiettem, hogy a szobába telepítsem a kaktuszaimat. Nem tesz jót nekik ez a sok eső. Félek, még kirohadnak.

– A dolgoknak nem tudhatjuk előre a végeredményét – nevetett a dekoltált ruhás nő. – Amikor kétéves voltam, belefordultam egyszer egy nagy tó vizébe. Ott álltam fejjel lefelé a víz alatt, élesen láttam az eget, a part menti fákat, és fulladoztam. Aztán kihúztak, és azóta itt vagyok.

– Én láttam már csecsemőket, akiket az anyjuk a fürdővízben felejtett. A világ veszélyesebb, mint gondolnád, megbánhatod, ha folyton engedsz neki.

A pincér a dekoltált ruhás nő elé tette a megrendelt fagyalttortát.

– De a fő cél mégiscsak az érzékelés – mondta az teli szájjal. – Minden ízettel érezned kell, különben nem vagy több egy lepréselt orchideánál.

A pincér visszaállt a helyére.

– Kislány koromban láttam egyszer egy tavat tengernyi hatalmas vízirózsával – mondta az idősebb nő. – Eszembe jutott, hogy milyen lenne beleülni egy vízirózsa közepébe. De egészen biztosan elsüllyedtem volna. És akkor rájöttem, hogy a valóság fájdalmas, ha ködbe burkolja a körvonalakat.

– Miért, ki vagy, hogy őrizzesd magad?

– Muszáj, hogy különb legyek, mint mások... Ha nem tudnám a növényeim nevét, azt se tudnám, hogy létezem.

Az idősebb nő lopva a pincérre nézett.

– Szeretnék én is elmenni egyszer Indiába, mint a nagy Marcel de Perry, aki látta az összes orchideát, ami csak ott nő a Saint-Rechereau oldalában – suttozta. – De addig is vettem egy botanikai könyvet. Fényképek is vannak benne. Vagy te nem látod értelmét az efféle tevékenységnek?

– Nem. Azt kell elfogadni, amivel az élet maga kínál – válaszolta a dekoltált ruhás nő, és kihúzta magát. – Mint ahogy az óriáskeréken is hol fönny, hol lenny vagy, de mégis mindig ugyanabban a hajóban ülsz.

Hallgattak.

– Egyszer megismered majd a szédülést is. Onnan kezdve pedig csak lefelé tartasz. Tablettákat szedsz majd a szédülésre – mondta az idősebb nő.

A pincér immár nem titkolta, hogy őket nézi.

– A szédülés termékeny is lehet – sóhajtott a fiatal nő. – Vágyom a szédülésre, mert megvéd a bánattól. Ahogy a híres Louis Dachart mondja, „a bánat egy leples angyal, aki a fejedre ül, hogy ne halljad az élet hangjait”.

– Ez szép – mondta az idősebb nő, és megtörölte a szemét.

Aztán fizettek. Az idősebb nő ottfelejtette a táskáját. A pincér utánaszólt, és miközben átnyújtotta neki a táskát, rámosolygott. Csúnya mosolya volt. A nő megköszönte a segítségét, és távozott.

Fábri Anna

MIKSZÁTH NŐALAKJAI

A XIX. századi magyar irodalomban rendkívül ritka a női főhős köré szerveződő regény, s ha akad is ilyen (mint az *ÖZVEGY ÉS LEÁNYA* vagy *A NŐVÉREK*), nem a női lélek, életfelfogás és életvitel mélyreható rajza, hanem valamiféle példázatosságra törő – és éppen ezért valójában általánosító, egyúttal oktató, moralizáló – elbeszélői irányultság uralja őket. Mindez nem jelenti azt, hogy a magyar írókat nem foglalkoztatták a magánélet kérdései, azt azonban igen, hogy az életnek e körei a múlt században kevés (vagy a nyugat-európaihoz képest kevesebb) egyénített vonással bírtak. Még az e tekintetben (a női életproblematika bemutatása tekintetében) legnagyobb szabású kísérlet: A *TENGERSZEMŰ HÖLGY* című Jókai-regény sem igen több, mint kiszámítottan megszerkesztett esettanulmány-sorozat. Másfelől éppen ez az egyetlen jelentősebb múlt századi magyar regény, amelyben egy női élettörténet az elbeszélői helyzetekben is hangsúlyozottan kettős, férfi és női szemszögből nézve jelenik meg. (Csak futólag említsem, hogy a századközéptől kezdve egyre népesebb írónői kör kísérletezett a sajátosan női élethelyzetek, életproblémák megjelenítésével irodalmunkban. Bár ezeknek elbeszélői értékét nem hasonlíthatjuk a mienkkel számos vonatkozásban rokon életvilágot tematizáló lengyel irodalom hasonló szándékú műveihöz, az azonban mégiscsak mulasztás, hogy mint becses művelődéstörténeti forrásokat mindaddig figyelemre sem méltatta őket a kutatás.)

Jókai – némiképp Jósika Miklós irodalmi útmutatását, azaz a romantika és a biedermeier ihletését követve: a nemtő és a múzsa, valamint a fúria, illetve a démon képzetekhez kötődve – a nőket következetesen mint a férfiéletek meghatározóit léptette föl műveiben. Eleinte férfi és nő kapcsolatában a tudatos választás (azaz a választás szabadságának) lehetőségét hangsúlyozta, később azonban egyre inkább a választások sorsszerűségét. A tekintetben azonban az évek előrehaladtával sincs változás, hogy a romlás és dicsőség, erkölcsi pusztulás vagy tökéletesedés az ő írói világában szinte kizárólag a nőtől, a nő személyiségétől függ.

Másfelől azonban a nő sem független, szabad egyéniség Jókai interpretációjában, hanem olyan lény, akinek egyénisége sokoldalú érzelmi kapcsolataiban teljesedik ki, így a nők életének, lelkének torzulásai csaknem mindig intim kapcsolataik kudarcából erednek. Bár azt, hogy Jókai férfi és nő viszonyáról szólva (is) sémákkal dolgozik, többen is megállapították, de értékelni eltérően értékelték. Voltak, akik ebben is a lélektani hiteltelenség forrását látták, és megrótták érte, mint például Péterfy, de voltak olyanok is, akik ezt is csodálatra méltó és művészileg termékeny szublimálóképességének újabb jeleként értékelték, mint például Csáth Géza. Az azonban, hogy Jókai-életrajzát – remekbe sikerült könyvét – írva, Mikszáth Kálmánnak voltaképpen nem volt mondanivalója minderről, nagyon is elgondolkodtató. Nem mintha Mikszáth nem beszélne a hőse életében fontos szerepet játszó nőkről, elsősorban is – az ő szávaival élve – *a női viceispán típusát* megtestesítő *anyáról* vagy a határozott és érett személyiségű első feleségről, az okos és szép *Laborfalvi Rózáról* (feltűnő ezzel szemben, hogy a második asszonyról, *Nagy Belláról semmit sem mond*), sejtet még azután holmi érzelmes románcokat is (a Noémit ihlető *Ottiliáról* vagy a szép és titokzatos budai ügyvédnéről), de Jókainak a másik nemhez való viszonyáról és ennek munkáiba való kivetüléséről következetesen hallgat. Mindössze naivitását, életidegenségét (vagy inkább életfölbőlöttségét) hangsúlyozza, azt, hogy ez az igazán sikeres ember az önmagával való beérni tudás valamiféle képességével rendelkezett.

Mikszáthnak magának egyébként többen szemére vetették, hogy sablonosan ír a nőkről, s hogy szenvedélytelen alkata prózáját e területen is erőteljesen uralja. (Valójában – bár elfojtottan – szenvedélyes egyéniség volt, ez olykor regényeiből és elbeszéléseiből is kitetszik; szerelmi levelezése, de még inkább felesége visszaemlékezései pedig pontos látérettel szolgálnak érzelmi életének alapvető jellemzőjéről: a szabályozott szenvedélyességről.)

Nem egy kritikusa tette szóvá, hogy Mikszáth par excellence férfi író: előadásmódja, szemlélete oly határozottan férfias, hogy a női közönséget nem is igen képes meghódítani. *„Feltűnő, hogy a nők nincsenek tőle föltétlenül elragadtatva. Alig találtam nőt, aki Mikszáthot igazában méltányolni tudta volna. Ők öntudatlanul is megérik az írásokban a férfit, és azt hiszem, hogy Mikszáth egyhangú erotikája általában nem kelt bennük különösebb emóciókat. Azt pedig nem kell magyarázni, hogy a nőknek a humor iránt sokkal kevesebb érzékük van, mint a férfiaknak. Jókai nagy hatását a hölgyekre jórészt a szokatlan és pompás erotikájával merem magyarázni.”*

Eltekintve attól, hogy Csáth Géza e helyütt, a nők humorérzékének fogyatékoságairól szólva, Gyulai Pál fél évszázaddal korábban megfogalmazott álláspontját visszahangozza, végül is nem becüli kevesebbre a női közönséget a férfiúinál. Sőt azzal, hogy a szerelmi tematikához való viszonyban a férfi és női befogadók (egyszersmind persze életfelfogások, életértékelések) különbségét hangsúlyozza, valójában a századforduló-századelő egyszerre emancipált és hisztérikus érzékiségéhez igazodva, a művészet terén is kitüntetett jelentőséggel ruházza föl a szerelmi (közelebbről az erotikus) tematikát. Ennek megjelenítése a modernség, az érzékenység, a teljes életértés fokmérője lesz, s Csáthnak e téren többé-kevésbé elmarasztaló véleménye van Mikszáthról. Kevésnek, egyoldalúnak, csupán szűkös férfiszempontokat megjelenítőknak találja szerelmi történeteit.

Vannak olyan kritikusok is, akik úgy vélik, Mikszáth hangja, ha nőkről szól, belesimul a korabeli magyar férfikompániák általánosan jellemző szólamaiba. Mindehhez – inkább az állítás erősítése, mint gyengítése kedvéért – hozzáteszik még, hogy különös

előszeretettel viseltetik a fiatal leányok (a bakfisok) iránt: „*Csak a lányoknak kegyelmez, ezeknek azonban jellemzése gyengébb, egyéniségük nincs, afféle Vas Gereben-szerű ábrándozó galambok, vér és hús és igaz élet nélkül, de még így sem kímélik őket a frivol, lovagiattan, tisztességtelen megjegyzések. A szerelmi jelenetek rajza sohasem tiszta, hogy is mondjam, olyan öregeken érzékes kedvetelésféle rontja le a poézist. E két feltűnő vonás elkedvetleníti a kritikust.*” Meg kell azonban mondani, hogy az efféle vélemények hangoztatói következetesen azonosítják az elbeszélői nézőpontokat az író személyes nézőpontjával (sőt olykor álláspontjával is), s figyelmen kívül hagyják Mikszáth írásművészetének egyik legjellemzőbb tulajdonságát: a gyakori nézőpontváltásokat, sőt a nézőpontok megsokszorozását, szándékos elbizonytalanítását.

Mikszáth a fiatal nők külsejének, mozdulatainak leírásaiban valóban gyakran érvényesíti az idősödő férfiak látásmódját, nemegyszer azonban éppen ez a nyers szexuális képzettársításokat sem nélkülöző látásmód az ábrázolás tárgya, mint A GAVALLÉROK esküvői jelenetében:

„– *Fél, Katica?*

– *Nem, nem, csak szégyellem magamat – suttogja, s szinte szeretne valahogy elbújni Endre mögé, hogy kikerülje a sok kíváncsi tekintetet. Kíváncsi tekintetek – enyhe szó. Valóságos szentségtörő szemsugarak azok, melyek egy menyasszonyra lövellnek ilyenkor a csúf férfi szemkarikákból. Ah, Istenem! Nem is hogy nézik, de hogy mit gondolnak hozzá... Pedig hogyan nézik, a nővését, formáit, idomait, mint a csikóét a vásáron. A látásukat megtoldják sejtéssel. Azok a törékeny, finom, okos lények érzik e bántó szemeket, miként mászkálnak a ruhán keresztül szűzies testükön.*”

Bizonyos elfogultság kell ahhoz, hogy valaki ne vegye észre az efféle leírásokban a fiatal nők kiszolgáltatottságának megjelenítését. A részvételre azonban, amely ilyenkor áthatja az író hangját, kevesen figyelnek föl, s ha igen, csak nőképének árnyalatlan-ságát látják benne, mint Csáth, aki az ifjú pályatársak közül talán legközelebb került Mikszáth írói „titkának” leleplezéséhez a NOSZTY-regényről írott bírálatában, ebben a nagyszabású elemző kritikában, amelyben kicsiny látószögű írónak aposztrofálja.

„*Ami a könyveiből hiányzik, az nem művészetének, hanem az emberi művoltának, természetének hiánya [...] El kell mondani, hogy hiányzik belőle az érdeklődés minden iránt, ami a saját miliójén túlesik. A látószög kicsiny. (Igaz, hogy viszont senki jobban meg nem látja azokat a dolgokat, amiket Mikszáth megnéz.)*” Valamit azonban eltakar a kritikát fogalmazó Csáth szeme elől „*a maga művészi igazságának*” öntudatos vállalása – azt meglátja, hogy „*a kicsiny látószög*” a maga nemében tökéletesen kialakított optika, de kiválasztásában nem veszi észre az önkorlátozás (sőt lemondás) gesztusát. Mások, mint Schöpflin, éppen a felülnézet: egyfajta színházi nézőpont birtoklását látják Mikszáth elbeszélő művészete egyik legfontosabb jellemzőjének, vagyis a távolságtartást, de keveset törődnek e nézőpont személyességére utaló reflexiókkal.

Mikszáth nem a világot, hanem az embert látja kisebbnek (mert esendőbbnek), mint a régi és új romantikusok. Fokról fokra finomította ifjúkorának nyílt moralizáló-hajlamait, s végül íróként is elfogadta a szentencia tanítását: „*Ítéletet mondani könnyű, gondolkodni nehéz.*” Így vagy úgy, de legtöbb érett írása e nehezebb út választásáról tanúskodik. Miközben többnyire humorral takargatta írói énjében (is) a megszabott idealistát, s az élet legfőbb ajándékaként mutatta meg a maga legtágabb értelmében az érzékiséget, minduntalan szóhoz juttatott egy érzést, amelynek kinyilvánításával nagy elődei műveiben csak elvétve találkozhatunk, egy érzést, amely majd – ha nem tévedek – Kosztolányi műveiben teljesedik ki: a *részvélet*. Mikszáth részvéte még nem minden emberé – általában csak a gyermekeket, a fiatal és ártatlan nőket s – olykor –

az erkölcsi eszményeikben megsebzetteket illeti meg. (Néha, nagy ritkán pedig a bűnösöket is, mint – az ezért is annyira tökéletesen oroszos hangú – A MI ÖRÖKÖS BARÁ-TUNK című novellában.) Az elemzőnek oly érzékeny Schöpflin azonban nem részvét-ről, csupán gyöngédségről beszél: „Milyen gyöngéd a nők iránt! Kevés nőalakja van, vol-taképpen csak kettő: a fölpezsdülő vérű szűzleány és a kikapós szabadszájú asszony. Az előbbit nagyon szereti. Micsoda élvezettel tudja leírni a szűzies szemérmességét, amely tulajdonképpen az öntudatlan érzékiség takarója. A SZENT PÉTER ESERNYŐJÉ-ben egy jelenet, amikor a fiatal leány levetkőzik a sötétben, és kikergeti a macskát, mert szégyelli magát előtte – feledhetetlen bájjal van teli.”

Bár Schöpflin mindössze két mikszáthi nőtípusról tud, az ő egyszerű tipológiáját követve is legalább egyet megemlíthetünk még: az öregasszonyt. Kétségtelen azon-ban, hogy a fiatal lányok a legemlékezetesebbek, közülük kerül ki az író csaknem va-lamennyi történetének főszereplője, fontos nőalakja: Apolka, Veronika, Ilus-Iluci-Ilonka, Piroška, Tóth Mari, Rozáli – de e sorba állítható még a szép Inokay baronesz vagy AZ ELADÓ BIRTOK Borcsányi Erzsébetje, sőt a bájos bakfisból hercegi metresszé „fejlődő” Sipsirica is. Ez utóbbit leszámítva meglehetősen homogén csoportról: férfiak fennhatósága alatt élő fiatal lányokról van szó, akik, Tóth Marit és Inokay Mariskát kivéve, valamennyien anyátlan árvák. Amilyen ritka (s akkor is közhelyes) az anya-fiú kapcsolat megjelenítése Mikszáth műveiben, oly gyakoriak és történetmeghatározók az apák (vagy az apaszerepben elhelyezkedő férfiak) és lányaik kapcsolatai. E lányok külsőleg is nagyon hasonlítanak egymásra: többnyire szőkék és mindig magasak, nyú-lánkak, szép tartásúak és mozgásúak (szarvasra, hosszú szárú virágokra emlékeztetik az elbeszélőt), s mi tagadás – ahogy a kritikusok is szóvá tették –, kissé eredetetlenek. Meglehet azonban, hogy kevésbé egyénített alakjuk éppen a szüzesség burok voltát hangsúlyozza. Sorsukról általában férfiak döntenek – s noha e döntéseket legtöbbször a szeretet diktálja, a rendelkezés joga és kötelezettsége erőteljesen áthatja őket. Nem-csak a nemesi, a polgári világ (nemegyszer jogilag is formulázott) uralkodó erkölcsé is ez.

Mikszáth ironikusan – bár olykor, pillanatokra, némi pátosszal – eleveníti meg a rendi világ (polgári szomorújátékokból oly ismerős) heroikus apafiguráinak gesztu-sait, sőt nemegyszer archaikus képzeteket is megidéz, amikor a tús vagy az engesztelő áldozat szerepét ruházza némely fiatal hősnőjére, mint a BESZTERCE OSTROMÁ-ban vagy A FEKETE VÁROS-ban (e – jungi értelemben – archetipikus célzásokkal leginkább átszótt két művében). Némelykor úgy tetszik, mintha egyenesen azon a véleményen volna, hogy a férfiak – s főként az apák – boldogtalanná teszik a fiatal nőket, követke-zetesen más állapotot képvisel azonban, ha az anyáknak a lányukhoz való viszonyáról szól. Az anyák legfőbb célja – Mikszáth közvélekedéssel megegyező interpretációjában – is az, hogy leányuk sorsát eligazítsák, eközben azonban kifejezetten gyakorlatias, nem pedig elvi vagy erkölcsi szempontokat tartanak szem előtt. (Jellegzetes példa erre az anyai viselkedésre Tóthné, aki bár szinte zsigeri sznobizmusával is igenli az előkelő Nosztyékkal való családi összeköttetést, soha nem áldozná fel lánya boldogságát elvi vagy erkölcsi megfontolásoknak; vagy ilyen az erkölcsstelenséget számításból választó, keményen pragmatikus Jahodowska, aki egész egyszerűen üzletet csinál lánya ártat-lanságából.)

Feltűnő, hogy Mikszáth milyen gyakran állítja elénk ifjú leányhőseit a női élet nagy fordulópontján, az asszonyszerep elfogadásának pillanatában. A döntést szinte majd-nem mindig sorskényszerként mutatja meg. Ez a problematika mozgatja a HOVA LETT

GÁL MAGDA? és A BREZÓI LUDAK történetét éppúgy, mint az APRÓ KÉPEK A VÁRMEGYÉBŐL Hankájának vagy Tóth Marinak cselekedeteit. Az elbukott ártatlanság konfliktushelyzetének megjelenítése Mikszáth műveiben is többnyire az apa-leány viszony, de még inkább az apaszerep mesteri rajzával jár együtt. Ismert példája ennek Dóry báró cselszövése a KÜLÖNÖS HÁZASSÁG-ban vagy Apró uram furfangos küzdelme a MINDENKI LÉPIK EGYET történetében. Az áruba bocsátott Sipsiricának más a helyzete – ő nem számíthat rehabilitációra, s – talán ezért is – a házasságba eladott leányokhoz (Noszty Vilmához és társaihoz) hasonlóan titkos kapcsolattal vigasztalja magát. Meg kell mondani, hogy bár Mikszáth (az író) az elbukott, sőt az erkölcsileg ellehetetlenült nőket sem ítélte el (ilyen például a műlovarnő Estella, Mimi a KRÚDY KÁLMÁN CSÍNYTEVÉSEI-ben vagy – mind közül a legszomorúbb sorsú – Eszter, a GALAMB A KALITKÁBAN hősnője), kora nagy divatja, a perditaromantika teljes egészében idegen maradt számára.

Míg utolsó, úgynevezett nagyregényeiben meglehetősen vigasztalan a fiatal leányok sorsa (amelyet történetük elbeszélése során imitt-amott hasonlatokkal, metaforákkal előrevetít az író: letört, lemetszett rózsza, elveszett, ártatlan báránka stb.), korábbi műveiben még kevésbé szomorú jövőt szánt ifjú hősnőinek – sorra a házasság révébe juttatta őket, mint Apolkát, Veronkát, (Inkey) Mariskát vagy Iluci-Ilonkát. Megadta vagy még inkább – férfi hőseivel – megadatta nekik a döntés jogát, a boldog házasság képeit azonban hiába keressük műveiben – s ez a hiány nagyon is határozott vélemény kifejeződése. A fiatal Mikszáth elbeszéléseinek egyik – életrajzi ihletésű – központi témája volt a házasság válsága: a mentális önállóság, az anyagi függetlenség kiharcolásának konfliktussorozata.

Számos korai novellájában tűnnek föl hűtlen asszonyok, a nagy regények kikapós szép asszonyainak (a Bobornéknak, Noszty Vilmáknak vagy a GALAMB A KALITKÁBAN Eszterének előképei), unatkozó feleségek, akik fürdői kalandokkal foglalják el magukat, kishivatalnokok nejjei, akik férjük hivatali idejét pásztorórákkal hasznosítják a maguk (és családjuk) számára. Sokszor csaknem maupassant-i témák ezek, de az elbeszélő viszonya elmondott történetéhez egészen más: felületesebb s nem igazán könyörtelen, a megrendülés vagy döbbenet helyén legyintés van, a sebzettség helyén fintor. Azt a véleményét, hogy a házassággal bevégeződik a szerelem költői szakasza, Mikszáth később sem tagadta meg, sőt egyre-másra fennen hangoztatta. *„A legrészegebb ember is kizárólag tejjel élt egy időben (szopós gyerek korában). Láttam már szemérmes menyasszonyokat, gyöngye, törekeny liliumokat a leszakítás előtt – és mikor másodszor láttam őket, már akkor tányérokat vagdaltak a férjeik fejéhez. Csak üljetez édesen, elandalodva egymás mellett, szegény gyerekek, megittasodva az elmúlt percek eseményeitől, kíváncsian a jövő percek eseményeire, és ne nézzetek sehova, csak egymásra, mert ha egyebüvé néznétek, meg találnátok látni, hogy a próza már leskelődik rátok valahol egy szögleten, mint a lecsapásra kész héja.”* Míg Jókai gyakran állítja, sőt be is mutatja, hogy kunyhóban is boldogok lehetnek az ifjú házások, Mikszáth nem győzi olvasói eszébe vésni, hogy a házassághoz éléskamra kell: *„a boldogsághoz kell a spájz is”*.

Szinte valamennyi műve azt tanúsítja, hogy a házasságnál sokkal szentebb előtte a szerelem. Néha ugyan ellágyulással ábrázol egy-egy kedves idős házaspárt, múlt századi Philemon és Baucis (mint az AZOK AZ ÖREGÉK hőseit vagy a KÜLÖNÖS HÁZASSÁG Bernáthékjait, de ide tartoznak a maguk külön módján Palojtayék is a Noszty fiú történetéből). Ám ha van is néhány sikerült házasság műveiben (Görgey Jánosé például), főszereplői közül csupán Lestyák Mátyást ajándékozta meg vele. (Hozzá kell

ehhez tenni, hogy éppen A BESZÉLŐ KÖNTÖS Cinnája az egyetlen Mikszáth fiatal nőalakjai közül, aki maga dönt sorsáról, sőt később – döntésre kényszerítve férjét, Lesztyák Mátyást – mindkettőjükről.)

Mikszáth ifjú hősnőit élethelyzetük s nem társadalmi státusuk különíti el egymástól: ugyanúgy érez és cselekszik az érzékiség hatalmára ébredő parasztlány, mint a baronesz. Mégis, csak a lány titok Mikszáth szemében, amely megfejtésre vár, az asszonyok már kiszámíthatók: szelídek vagy házsártosak, de egyéniségük kész, kifejtett, és meg lehetőségen határozottan az. Vannak szép és hűtlen asszonyok (sokan), azután vannak – kevesen – áldozatok, akik csupán a szolgálatban teljesehetnek ki, a lemondásban és önfeláldozásban, és vannak végül kardos, uralomra termett asszonyok, akik férjük helyett is családfők, irányítás és parancsszó mind az ő kiváltságuk. Nem egy ilyen asszonyt rajzolt meg regényeiben Mikszáth, de a legérdekesebb talán mind közül a kutyafejű hercegnő, Noszty Feri nagynénje.

Ha a bakfis, az ártatlan lány típusa a finomság, érzékenység, naivitás és az önmagába zárt érzékiség megtestesítője, az asszonyok az érzéki élet kiteljesítői, s bár korántsem alkotnak olyan homogén csoportot, mint a lányok, abban azért nagyon is egyek, hogy már minden éteri vonásukat elvesztették. Az érzékiséget mások életének irányításába (vagy abba való bepillantásba, abból való részesedésbe) átlényegítő öregasszonyok pedig csaknem zárt speciést alkotnak. (Adamecné a SZENT PÉTER ESERNYŐJÉ-ből szinte összetéveszthető A FEKETE VÁROS Marjánéjával.)

Mikszáth, ahogy férfi hőseire, a nőkre is a viselkedéskutató elemző tekintetével és a szkeptikus életbölcsező fölényével pillant (s így is formálja meg őket) – így tehát sem nem nőkicsinylő, sem nem nőellenes. Férfiak és nők (a felnőttek!) egyaránt prózai életre kényszerült emberek a szemében. A költőiséget, a szerelmet szépnek, múltkonynak, az ártatlan ifjúság kiváltságának tartja, ami azután jön, az maga a való élet: érzékiség, szeretet, megbecsülés, megszokás – és igen gyakran nosztalgia. Számos Mikszáth-mű elégikus megjegyzése hangsúlyozza, hogy a fiatalság, szépség, szerelem egyaránt emlékké lesz az időben. A fiatal nőnek, az ártatlan lánynak éppen az a különleges értéke az író – s feltehetően közönsége – szemében, hogy megejtő varázssal testesíti meg a tökéletesség emlékké válásának lehetőségét. („*De gyönyörű volt, kár, hogy valamikor ő is megöregszik*” – olvashatjuk a menyasszony Veronkáról a SZENT PÉTER ESERNYŐJE utolsó lapjain.)

Ahogy már mondtam – ha más szavakkal is –, Mikszáth nem férfipárti író, de persze nem is nőpárti: a férfiak és a nők szerepeit ugyan különbözőknek tartja, de azt félreérthetetlenül olvasói tudomására hozza, hogy mindegyik szerep ugyanazon nagy előadás: az élet könyörtelen szabályainak van alávetve. Mikszáth e „dramaturgia” egyik legkiválóbb ismerője irodalmunkban: ahogy a férfiak viselkedéséről, a nőkről is sok mindent tudott. És éppen a nőkről szólva – és éppen ő, „a szenvedélytelen” – lett mestere a legkülönfélébb művészi és mentalitásbeli elkötelezettségű íróknak. Így például a kissé frivol társadalomkritikájú színpadi szerzőknek: Herczeg Ferencnek, Molnár Ferencnek s talán még Heltai Jenőnek is. Olykor a kabaréjeleneteket író Karinthynek. De érezhető Mikszáth nőalakjainak ihletése a nőgyűlölő Gárdonyi írásaiban csakúgy, mint Móra Ferencéiben. És mestere sok tekintetben Krúdynak is: a ruhák, a női öltözékek, e szerelmi harci díszek s az öltözések és vetkőzések koreográfiájának megismertetésében.

Császtvay Tünde

LONKAY ANTAL, MIKSZÁTH KÁLMÁN ÉS A TÍZPARANCSOLAT

Az 1878-as választások előestéjén Magyarország – minden ígéret és jóslat szerint – a lehetőségek paradicsomának mutatkozott. A politikai, gazdasági és erkölcsi rendváltást szellemi nagyságaink, gondolkodóink és íróink álmodták meg valaha, s az 1870-es évek második felében, tíz évvel a kemény munkával összekovácsolt kiegyezés megkötése után minden készen állt végre, hogy immár nyíltan kivegye részét, aki akarja, a régen csak remélni mert, de most megvalósulni látszó új rendszer felépítéséből. Megújulást ígért minden. Csak történelmi távlatból láthatjuk, mi valósult meg ebből és hogyan.

„A szép erkölcs a legszebb remekmű... Szép lélek, tiszta erkölcs, harmonikus élet, ez az igazi remekmű – jelentette ki Prohászka Ottokár az evangéliumról való egyik elmélkedésében. – Ellenben az erkölcstelen ember romlás és rothadás; nem alak, hanem alaktalanság; nem ritmus, nem arány. Ott a test túlteng a lelken; a gondolatot előli a szenvedély, az egyik szenvedély a másikat; az erkölcstelen ember khaotikus, rendezetlen világ, hol erők küzdenek, s kialakulni még nem bírnak.”

Lonkay Antal, a múlt század hatvanas-hetvenes éveinek egyik jellegzetes sikerlovagja, Mikszáth Kálmán kortársa, *szenvedélyes* ember hírében állt. 1848-ban fiatal piarista paptanárként állt be a szabadságharc katonájának, Perczel Mór segédtisztjének, hogy vérét áldozza hazájáért, és – e különleges helyzetben akár az isteni 5. parancsollal szemben is – vérét vegye a bitorlóknak. Talán éppen az 1849. augusztusi temesvári csatamezőn, ahol nemcsak ő maga, de a szabadságharc is életveszélyes sebet kapott, számolt le ifjonti lángoló hazafiúi hevületével. Férfiúi hevületét viszont a bujdosás keservei korbácsolhatták fel olyannyira, hogy amikor Tóth Jolánt megismerte, leendő sógora, Tóth Kálmán példáját követve *szenvedélyes* szerelmes szívére hallgatott. De a 6. parancsot megsérteni mégsem akarván, 1852-ben kilépett a papi rendből. Mindazonáltal később meginduló lapjában, az *Idők Tanújában* nem szűnő buzgósággal, törhetetlen hittel érvelt a papi nőtlenség védelmében, ámbátor Jókai szerint: *„Híador [Jámbor Pál] mindig szerelemről dalol; pedig nem is szabad neki, mert plébánus; míg Lonkay mindig a coelibatusról énekel, pedig nem próbálta; – és ez a valódi talentum!”*

„Aki az utcán látja csendesen, szerényen ellépkedni – írta róla Mikszáth 1877 decemberében –, bizony nem gondolná, hogy ez a férfiú az, aki oly éleshegyű tollal szokta ledorongolni a szabadonc [értsd: liberális] sajtót, aki a hitetlenség szerbtöviszeit irtja három évtized óta... az a férfiú, aki folyton és lankadatlanul, annyi üldözés dacára is híve maradt az uralkodó vallásnak... Az uralkodó hit tudniillik az, hogy egyedül a pénz üdvözíti az embert.” Mert Lonkay – az isteni 1. parancsollal ellenére – igen módszeresen kezdett munkához, vagyis neki látott a pénzkeresésnek. Pénzt akart; nem kevés pénzt. Úgy döntött, hogy célja eléréséhez a katolikus egyházat használja fel.

Mikszáth, aki pedig közel egy évtizeden át soha egyetlen lehetőséget sem hagyott ki, hogy belemarjon Lonkayba, kénytelen elismerni, hogy *„nem lehet megtagadni tőle*

sem az észet, sem az élelmességet, de még a ravaszságot sem”, még ha az – mint máshol írja – csak *„lapos furfang és rafinírozottság”* is. Stílusjegyeiről Kecskeméthy Aurél, aki egyébként maga sem vádolható meg *remekművet* állító szép erkölccsel, s aki egy ideig szintúgy megpróbált kacérkodni a katolikus sajtóval, csak annyit jegyzett meg, hogy *„a nyála suvicksz, a nyelve kefe”*. Bármennyire képszerű is ez a megállapítás, a módszernek csupán technikai részét fedi fel. Lonkay fondorlatossága bonyolultabb.

„Régen készülök már tisztelt Kegyedet soraimmal fölkeresni. Ó, csak ne volnék annyira szakgatótt, hogy – kedves szenvedélyem szerint – többet közlekedhetném a rokonérgelmű jeles férfiakkal!... De multhatatlanul támogatatnom kell azok által, kinek becsületökben áll az általam annyi bajos körülmény közt el nem ejtett ügyet szellemileg is fentartani s gyámolítani.” Mint Szvorényi József cisztercita tanárnak 1857. november 19-én írott leveléből is kitűnik, Lonkay émyelőgős, kenetteljesen aláztos hangján mindig átüt az önmagát és a saját munkája áldozatosságát előtérbe toló tónus. Néhány fennmaradt leveléből soha nem hiányzik a pénzre vonatkozó kérés, a másik fél etikai kötelezettségeire vagy pénzben kifejezhető kötelességteljesítésére való figyelmeztetés, sőt nemegyszer követelés. A potenciális vagy már megdolgozott protektorok, felsőbb hatalmasságok izléséhez (és pénztárcájához) igazított stílus viszont egészen más jegyeket öltött, ha Lonkay vetélytársakat vagy ellenfeleket szimatolt. Márpedig azok számolatlanul sokan voltak, és idővel egyre többen lettek. A számukra kifejtett, már-már az elviselhetetlenséggel határos öntömjenézésre, a másik fél kárára elsütött, ki nem fogyó gyanúsítgatásokra, a pocskondiázásra, a fenekedésre kétségtelenül nagy szüksége lehetett. Hiszen Lonkaynak jóformán minden megmozdulása hangos botrányval kezdődött és azzal is folytatódott.

Joggal hihetnénk, hogy egy kiugrott pap előtt ha nyíltak is utak a múlt század ötvenes-hatvanas éveinek Magyarországon, azok aligha az egyházhoz s főként nem a katolikus egyházhoz vezettek. Nem így Lonkay esetében. Ó ugyanis két korábbi – meglehet, őszinte – szívdobbanását lecsillapítván elhatározta, hogy igazi nagy *szenvedélyének* áldozza életét. A bujdosás keservei után az egyház világi személyek előtt is nyitva álló tömörülési környékén remélt helyet találni. Bár az 1849-es trauma után, az osztrák félelmek árnyékában ez nem sok reménnyel kecsegtetett, az ötvenes évek elején mégis megindult az egyházi társaságok átszervezése, illetve szerkezeti egységeik felállítása – az egyházak legalábbis gondolkodni kezdtek társulataik újonnan alkalmazható stratégiáján. 1852-ben, kétévi rendőrségi letiltás után – 1862-ig az egyetlen magyar irodalmi társulatként – a Szent István Társaság (akkor még Jó és olcsó könyvkiadó Társulat néven) működési engedélyhez jutott. Lonkay azonnal megragadta az egyetlennek mutakozó lehetőséget, és hamar bekapcsolódott a Társaság munkájába, melynek akkori elnöke Károlyi István, alelnöke Danielik János s választmányi tagja például Eötvös József is. A józan megfontoltság és az engedélyezés gesztusának viszonzása is azt diktálta, hogy az 1852-es alapszabály-módosító közgyűlésen sietve megszavazzák, hogy a Társaság távol tartja magát a politikától, és a hitbuzgalmi és a közművelő jelleget erősíti – ennek érdekében kiadói stratégiáját a hitbuzgalmi iratok kiadása felé fordítja. Emellett döntöttek arról, hogy nagyobb számban publikálnak katolikus népiskolai tankönyveket és ismeretterjesztő munkákat. Ez az elhatározás az elvi állásfoglalás demonstrálásán túl anyagi előnyökkel is kecsegtetett, hiszen a tankönyvkiadás mindenkor nyereségese vállalkozásnak számított.

Lonkay nyomban rámozdult a kínálkozó pénzszerzési akcióra, és viharos gyorsasággal – néhány kisebb terjedelmű tankönyv megírása mellett – elkészítette A MAGYAR

IRODALOM ISMERTETÉSE című, 1400 oldalas, kétkötetes, később középiskolákban használt, szöveggyűjteménnyel párosított monstre tankönyvét, majd belefogott Caesar Cantu végelethatalan hosszúságú VILÁGTÖRTÉNET-ének iskolai használatú fordításába.

A magas protektorok segítségével kieszközölt és a szigorú osztrák szabályozást itt-ott megsértő vagy kijátszó engedmények sem tudták azonban megakadályozni, hogy egy 1851-től folytatott tankönyvrevíziós vizsgálat után, 1854 végén az osztrák kormány az összes magyar elemi iskolai tankönyv, így a káték és a bibliák kiadásának jogát is magához ne vonja. Jó időre bezárultak tehát a kapuk a katolikus könyvkiadásnak – és magának a tankönyvíró Lonkaynak – e nyereséges vállalkozása előtt.

Az ígéretesen induló, de hamar befulladt vállalkozásforma fordította Lonkayt újabb irányba s lendítette a katolikus sajtó területére, ahol – minden szempontból – igazi *szenvvedélyének* szentelhette magát. Bár az 1850-es évek első felében szórványosan már föl-föltünedezett műfordításával a magyar sajtóban, de csak 1856-tól – a lapalapítási tilalom lazulását megneszelve – adta teljes szívét a zsurnalizmusnak. Ekkor indította meg a *Tanodai Lapok* című katolikus pedagógiai folyóiratot, amely a *Vasárnapi Újság* szerint már születésekor megkezdte a méregkeverést, hiszen egyik lapindító cikkében a szerkesztők vallása szerint osztályozta a sajtóorgánumokat. A folyóirat kisebb-nagyobb botrányai, polémiái által okozott bosszúságot viszont feledtette az a tény, hogy Lonkay lapja megszolgált a beleszorgatott pénzeket, hiszen fennállása alatt valóban jó szolgálatot tett: sikeres propagandát folytatott a katolikus oktatáspolitikai ügyének képviseletéért az újonnan kialakuló tanügyi rendszerben.

Az igazi, nagy hatósugarú bomba kanócat Lonkay 1859 legvégén gyűjtötte meg. A hadüzenetről a nagyközönség és az újságírószakma a sajtó útján értesült, mikor is Lonkay megindította vadonatúj katolikus napilapját, az *Idők Tanúját*, mely az első számok egyikében leszögezte: „*Mi a világtörténelemből azon meggyőződést merítjük, hogy a vallásnak az emberiség összes dolgaiát át kell lengnie*”, és amellet kardoskodott, hogy a vallási alapú *politikai* állásfoglalásnak és tömegbefolyásnak VAN létalapja, és ennek sajtóforumot kell szolgáltatni, mely szent célra ő áldozatteljes életét teszi fel. Kijelentése bombaként robbant. A krimibe illő epizódokat s valóban rendőrségi elzárásokat maga után vonó, hisztérikus sajtóvitát gerjesztő lapindítással Lonkay ugyanis – még a kívülállók számára is nyilvánvalóan – nyílt szakadást készített elő a Szent István Társulaton belül, hiszen nyilatkozata az 1852-es társulati határozatnak s ezzel az akkori vezetőség óvatosságra intő irányának üzent hadat. Károlyi István, a társulat elnöke ezért megtiltotta, hogy a szervezet eddigi lapja, a *Religio* bármilyen formában üdvözölje újszülött katolikus laptársát, mondván: „*a politikai dolgokba avatkozás a társulathoz okvetlen felbomlását vonandja maga után*”.

Évtizedekkel később derült ki, hogy a biztonság kedvéért Lonkay egy másik, alattomosabban ártó eszközhöz is nyúlt. Széchenyi döblingi éveinek történetét kutatva Károlyi Árpád Bécsben talált néhány Lonkayra vonatkozó aktát. „*1859 karácsony napja előtt egy névtelen följelentés érkezett a császárhoz – összegezte Károlyi Árpád –, melyben »egy hű alattvalója« tudatja vele, hogy Pesten egy összeesküvő párt alakult, melynek Pest a székhelye, számos tagja van, köztük a jelentéstevő is, aki azonban csak azért állott be, hogy a fölségnek mindenről beszámolhasson. Thierry [bécsi rendőrfőnök – Cs. T.] a fontosnak ígérkező ügy kinyomozását a pesti írói világban különösen jól ismert pesti rendőrigazgatóra, Prottmannra bízta, aki tagadhatatlan ügyességgel, de nem azzal az eredménnyel tisztázta a dolgot, amelyet tőle Thierry várt. Prottmann körültekintő nyomozása bebizonyította, hogy a névtelen följelentés írója Lonkay Antal, az Idők Tanúja szerkesztője; az a titkos összeesküvő párt pedig nem egyéb, mint*

a Szent István Társulat, a magyarság lelkes előmozdítója. Lonkay maga is tagja a társulatnak; a följelentést részben bosszúból, részben félelemből tette, miután őt lapja magatartásáért a Szent István Társulat érélyes és nagy magyar alelnöke, Danielik nyíltan megtámadta; sőt Lonkay névtelen leveleket is kapott, melyek őt macskazenével, sőt halállal fenyegették.”

Persze jóval többről volt szó, mint Lonkay személyes bosszújáról és állítólagos félelméről. A lapalapítás és a császárhoz eljuttatott feljelentés Lonkay felkínálkozása és egyben komoly üzleti vállalkozásának megalapítása lehetett. A nagy vihart kavart gesztus ugyanis a katolikus egyház egyre erősödő, bár nem túl nagy létszámú, de befolyással bíró és egyházi belső hatalomátvételére készülődő harcias ultramontán frakciónak érdekeit szolgálta, és egyértelműen színvállásra kényszerítette a tagtársakat. Így például a nem is nagyon titkoltan Danielik társaságbeli tisztségére vágyó s emiatt az alelnök vagyonkezelési alkalmatlanságát hangoztató Somogyi Károlyt, a *Religio* szerkesztőjét is, aki az üdvözlés elnöki letiltását követően lemondott megbízatásáról.

Az ultramontán magyar katolikus erők kiválásának időzítése valójában konkrét világpolitikai eseményhez kötődik, mégpedig III. Napóleon I. Ferenc Józseffel kötött villafrancai fegyverszüneti egyezményének váratlan felrúgásához és e tény szokatlan közlési módjához. III. Napóleon sajtófőnöke útján röpiratban tudatta a világgal, hogy Ausztria uralmának Olaszországban vége, s hogy a pápa világi hatalmának minél szűkebb térre kell visszaszorulnia. Csengery Antal Gyulai Pálnak szóló 1859. december 28-i leveléből tudjuk, hogy a röpiratra „*a Szent István Társulatban nagy zivatar készül. Demonstratiót sürgetnek a prímás, és egy pár püspök a pápa mellett. A Szent István Társulat végül kimondá, hogy nem demonstrál...*”.

Lonkay tehát a magyar klérus leszavazott, ultramontán irányultságú híveinek szócsovőül ajánlkozott fel, s a pápa világi hatalmának sérthetetlenségét követelte. Természetesen nem kis nyereség reményében, hiszen e főként főpapokat tömörítő katolikus frakciónak Magyarországon nem volt más orgánuma, márpedig a katolicizmusnak az olaszországi és a vatikáni események és hadakozások nyomán bekövetkezett európai mérvű térvesztésének visszaszerzésében egy lap rendkívüli fontosságúnak látszott. Hamarosan az *Idők Tamúja* támogatójának személyére is fény derült. Országszerte az a hír járta, hogy „*a magyar nemzet vezérszerepét mint állami létünk s jövőnk elsőrendű igényeit a garantiát szemefénye gyanánt őrző*” lapot Haas Mihály szatmári püspök pénzeli. Haas Mihálynál pedig kevés népszerűtlenebb ember élt az 1850-es évek Magyarországon, minthogy ő volt a németesítés egyik legelszántabb bajnoka. Haas püspök úrnak komoly összegeket kellett mozgósítania, hiszen Lonkay lapja szomjas földként nyelte el a pénzforrásokat. A lapalapítás költségein túl (minimum 60–80 000 Ft), a szerkesztői fizetésen felül a bevett gyakorlat az volt, hogy a lap tulajdonosa előre meghatározott számú – valójában nem létező, virtuális – olvasó előfizetői díját kapta kézhez a lap támogatójától. Így a még ki sem nyomtatott ún. „példányszámmal” eleve jelentős összegeket lehetett előre begyűjteni.

Lonkay tehát látványosan munkához látott. Gondosan és körültekintően mérte fel a katolikus egyház stratégiai pontjait, s a gondok megoldásához pótolhatatlannak ígyekezett feltüntetni magát. Vérbeli üzletemberként azt kínálta, amire a „vevőnek” éppen szüksége volt, és éppen abban az időpontban, amikor az mindkét félnek a legígéretesebbnek látszott. Jó érzékkel, az elsők közt szimatolta meg a vállalkozásban rejlő lehetőségeket, s kíméletlen erőszakossággal, semmilyen eszköztől vissza nem riadva tört célja felé. Ettől fogva, több mint két évtizeden keresztül – eljárás módszerét és az ügy lebonyolítását mindig a helyzethez szabva – kiskirályként uralkodott és ítélkezett

a katolikus politikai sajtóban. Laptársai, szerkesztőriválisai rövidebb-hosszabb, de inkább rövidebb idő elteltével mindig meghátráltak, s feladni kényszerültek a Lonkayval folytatott küzdelmet.

Mikszáth Kálmán vélhetően 1869 tájékán, a *Szabad Egyház* című katolikus napilap rövid szerkesztőségi munkálatai során akadt össze Lonkay névvel. A *Szabad Egyház* a hatvanas évektől kezdve a katolikus egyház „eretnek”, azaz erősen liberális szárnyának fóruma volt, s elkeseredett harcot indított az „ultramontanizmus”, a „papizmus” és „a butaság és durvaság minta közlönye”, az *Idők Tanújának* utóda, Lonkay akkori lapja, a *Magyar Állam* ellen. A két újság és szerkesztőségi gárda jó tíz éven át rettenthetetlen elszántsággal vagdalkozott és öklelőzött, mígnem a küzdelem nemcsak hogy Lonkay javára dőlt el, de az ő közbenjárására és vezényletével vesztés szerkesztőtársaira – például Hatala Péter egyetemi tanárra – egzisztenciális és erkölcsi meghurcoltatás várt.

1870 februárjában Mikszáth egy Tertyánszky Mihály törvényszéki aljegyzőnek írt levelében még csak baráti ingerkedésre használja Lonkay nevét: „*Hol a pokolban szívtad magadba azt a Lonkai és Török János-féle szellemet?*”, de a hetvenes évek első harmadától már kihegyezett tollal csapott le minden kínálkozó alkalomra, ha Lonkayba marhatott. Egy évtizeden keresztül – amellet, hogy Lonkay mindig gondoskodott valami zaftos újdonságról – Mikszáth publicisztikai írásaiban újra és újra Lonkayra kanyarodott a szó. A szinte monomániás görcs csak 1877-re enyhült, amikor Lonkay újabb botrányát követően PÁTER LONKAI című hosszabb terjedelmű árnyképében Mikszáth végre komolyan szembenézni látszott a Lonkay-jelenséggel. A leszámolás aktualitását az év elején lezajló Lonkay–báró Jósika-ügy adta.

Az történt ugyanis, hogy a Lonkay lapját évtizedek óta szerkesztő Jósika Kálmán kilépett a *Magyar Államból*, és nyomban saját katolikus újságot indított *Magyar Korona* címmel. Posztját a *Magyar Államban* Lonkay egyik veje, Prém József alanyi költő foglalta el. Az év közepén – amikor a *Magyar Korona* a lapindítás impertinens tettét megfejelte azzal, hogy heti egyszeri megjelenését mindennaposra sűrítette –, tehát a hadakozás tetőfokán Mikszáth jóleső kajánsággal így mesélte el az esetet: „*A Lonkai és a báró Jósika válópörrel végződött viszonyának egy újdonszülött csecsemő lett a gyümölcse és betetőzése. A jámbor csecsemő házasságon kívül fogant, s bár éppen Lonkai ellenlábásául jött a világra, mégis rávall ennek vérére. Hogy különben senki se törje az esztét, világosabban szólunk. A szerencsétlen gyermek a Magyar Korona című katolikus lap, mely most napilappá lett. Egy ifjabb Magyar Állam! Egyik tizenkilenc, másik egy híján húsz. A kettő között legfeljebb az a különbség, hogy míg pater Lonkai lapja szőröstül-bőröstül és prémestül a szabadoncok és azon elvetemedettek ellen handabandázik, akik nem katolikusok, addig a Jézuska Kálmán újsága az ultramontanizmus védelme mellett, a szegénységben sínylődő szentatyja udvari közlönye lesz.*” (A kiemelések Mikszáthtól.)

A Lonkay–Jósika jegyzékváltásokból vitriol és epe folyt. Vér – hál’ istennek – nem, noha a báró duellumra hívta ki Prém Józsefet, mivel Lonkay a *Magyar Államban* önző célokból szent hitük elárulásával vádolta meg és aposztatává kiáltotta ki Jósikát. Végezetül – szent ügyről lévén szó! – Lonkay a 8. parancsolat ellenére a szó szoros értelmében a keresztvizet is leszedte volt főszerkesztőjéről: kétségbe vonta Jósika katolikus voltát.

Egyenesen szükségszerű tehát, hogy Mikszáth 1877-es PÁTER LONKAI-ja olyan lett, mint az állatorvosi ló. A még csak szűk újságírókörben ismert, a tételes vallástól s főleg a klérustól berzenkedő lutheránus Mikszáth ekkoriban a legvadabb ellenzéki politikusszónokokat megszegyenítő becsületsértéseket vágta a kormánypártiak szemébe a

liberalizmus és az erkölcs nevében. Így a „páter” csakúgy „saját jogán”, mint az általa képviselt jelenségként lett megtestesítője a hazugságnak, az álságos kenetteljességnek, az erkölcsi nihilizmusnak és a politikai számításnak. Meg a kapzsiságnak és az elvtelen haszonlesésnek. *„Nagy küzdelmeket kellett kiállnia – aggódott álságosan Mikszáth – a »Szabad Egyház«-zal, Kecskeméthy Auréllal, Hatalával s igen sokakkal, kik a bujonc szabadoncok előtt folytonos csipkedéseikkel lealázni igyekeztek a jámbor férfiút, s magas pártfogói, a főpapok előtt tönkretenni.”* Majd utána rögtön: *„Nem sikerült; ő folyton gyarapodék az anyagiakban, és fogyatkozék a szellemiekben, előbbi a laikus publikum, utóbbi a főpapok előtt neveltvén tekintélyét.”* És egy kicsivel később: *„Lonkainak politikai meggyőződése nincs, ami nagyon természetes is, mert Lonkai nem az az ember, aki után a klérus indul; ő megy a klérus után... És Lonkai még most is azon tűnődik, hogy... mi módon lehetne péterfilléreket gyűjteni.”*

A péterfillér-akció az 1870-es évek találmánya volt. 1869–70-ben befejeződtek az Olaszország egységesítéséért folyó hosszadalmas harcok, s ez együtt járt a pápa világi hatalmának szinte teljes elvesztésével. A háború során a pápa világi hatalmának zsugorodása indította el világszerte a katolikus hívek péterfillérgyűjtő mozgalomát, amely a pápa elvesztett világi javainak kárpótlását volt hivatva szolgálni. Lonkay lapjai azonnal bekapcsolódtak a gyűjtésbe, s maga Lonkay vállalkozott a senkinek el nem számolandó pénzek kezelésére és a kanyargós útvonalú zárándoklatokkal egybekötött Rómába juttatásáról. *„Gyűjt ő Piusnak soha el nem készülő papucsaira, Don Carlos infans számára, leégett és le nem égett templomok fölépítésére, harangokra, misemondó ruhákra sat. – sorolta Mikszáth. – S ezen kenetes gyűjtéseket mindig jellemzi az: hogy a gazdagoknak gyűjt a szegényektől, ami első pillanatra sokkal nehezebb dolognak látszik, mintha a szegényeknek gyűjtene a gazdagoktól – de Lonkai nagyon jól tudja, hogy ez az – könnyebb.”* Mikszáthnak azonban csak részben volt igaza. Kizsigerelte Lonkay a gazdagokat is.

Magyarországon a kiegyezést követő években hosszan tartó tusakodás indult meg az egyházpolitikai és kultúrpolitikai erők között – az egyházi autonómia kérdésével szoros összefüggésben – az egyházi alapok pénzeinek felügyeletéért. A történelmi rendváltás nyomában éppen a hetvenes évek első fele volt az az átmeneti időszak, amikor még csak felbecsülni sem lehet, hogy kézen-közön hogyan és mennyit lehetett ezekből az egyházi alapokból – megcsúfolva a 7. parancsolatot – kilopni. Lonkay pedig pontosan azokkal az autonomista és ultramontán felsőbb egyházi körökkel tartott szorosabb kapcsolatot, amelyeknek módja volt hozzáférni ezekhez a felügyeleti jogért vívott harcban felügyelet nélkül hagyott pénzekhez.

Hogy e két bővizű forrásból mennyit meríthetett Lonkay, nem tudja senki. *„Igaz, hogy egy szerény kétemeleles házacskát építtetett a Zöldfa utcában – írta Mikszáth –, de ezzel csak gondjai növekednének az istenfélő férfiúnak, amennyiben adót kell fizetnie tőle s a házbér beszédésével nagy a vesződsége. Fót környékén, hogy – mint többnyire a tisztelendő uraknak – neki is legyen valami fekvősége, egy kis birtokot vásárolt, míg orvosai tanácsára Balatonfüreden egy kéjlatot emeltetett.”* Saját nyomdája, kiadóvállalata működött sikeresen. Lonkay pénzügyi tranzakcióit alig titkoltan, mindenki szeme láttára hajtotta végre. Jórészt tisztességtelenül szerzett gazdagságával szinte kérkedett. Végeredményben függetlenül attól, hogy katolikus hite szívből jövő volt-e, a legszentebb szavakkal az ajkán (a tollán) papolt a *remekműről*, miközben ő maga hivalkodón és gátlástalanul szegte meg jóformán az összes parancsolatot. Az elsőik egyike volt, aki a saját hatalmával és erejével hazudta feketének a fehérét, s a feketét fehérnek, folyton az etikáról és az igaz hitről papolt, miközben a katolikus egyház pénzeszsákjából minél többet próbált kimarkolni.

Lonkay maradéktalanul kihasználta, hogy a katolikus egyháznak rá kellett ébred-

nie: a XIX. század második felének amúgy is erős antikatolikus irányultságú világpolitikai korszakában a lényegesen átalakuló magyar világban harcai sikeres megvívására fizetett politikai sajtóra van szüksége. Lonkayval azonban törököt fogtak. A „páter” saját útját járta. Saját zsebébe gyűjtögette a forintokat, egyre inkább a maga nagyságát és egyeduralmát erősítette, és fékezhetetlennek bizonyult. Amikor a visszaszorítására tett próbálkozások beindultak, Lonkay már gazdagabb, erősebb és jól kiépített érdekhálózata által védettebb volt, mint hogy eltávolíthassák megszerzett posztjairól.

„Sokszor jön szóba, kivált hírlapírók közt, hogy honnan lett, mikor támadt s miként fejlődött híressé, kevés tehetsége dacára Lonkai? Mennyi nagy talentumot tett már tönkre e népszerűtlen foglalkozás, amit ő olyan szép üzleti sikerrel űz annyi idő óta!... Páter Lonkai tekintélyét a főpapok előtt mi, hírlapírók csináltuk, de hogy miként, azt elbeszélni nem tudjuk.” Ahogy Mikszáth, úgy mi sem tudjuk. Az viszont egyre inkább kitűnik, hogy Mikszáth nagy összegzésének, a PÁTER LONKAI-nak minden egyes passzusa és megállapítása a tiszta erkölcstől indul – de végül a pénznél állapodik meg. Mikszáth szívből megvetette Lonkayt, az erkölcstelen, aljas és kártékony embert, de csodálni kényszerült és szenvedélyesen irigyelte a minden forrásból pénzt fakasztó, gazdag és befolyásos vállalkozó Lonkayt. A zavarosban való halászat a hetvenes években még teret engedett az ilyen egyéni ragadozóknak. A nyolcvanas évekre, amikorra a végiggondolt, jóval nagyobb, szervezett rablások, a nagyvállalati, részvénytársulati, azaz a komoly intézményi háttérrel folyó fosztogatások beindultak, Lonkay kiesett a versenyből.

Nem egészen egy évvel a PÁTER LONKAI megírása után, 1878-ban, a választások előestéjén Mikszáth Kálmán – szerzőségét nem is igen titkolva – névtelen röpiratot jelentetett meg. A POLITIKA SVINDLEREI című dolgozat Tisza Kálmánt dicsőítette és emelte nemzetünk hőrozsárává, s Tisza politikai ellenzékének rontott neki. A védirat nem nélkülözötte az erkölcsi példázatokot sem: „Azok pedig, akik Tisza Kálmánt elfeladással vádolták, egy egészséges parlamenti párt képződését lehetetlenné tették azáltal, hogy vagy nem bírtak elviek színvonalára soha emelkedni – vagy pedig olyanok voltak, mint a szélkakas, és a politikai áramlat legcsekélyebb légváltozásánál meggondolatlanul állást-életet cseréltek.”

A röpirat remekműviségével azonban gondok vannak. Nehezen feledhető ugyanis, hogy szinte ugyanekkor jelent meg Mikszáthnak egy másik, őszinte szenvedélyből fakadt írássorozata is, melyben vadóc ellenzéki indulattal Tisza Kálmánt csépele. Kecskeméthy Aurélt megirigyelve írja például: „A Tisza lelkiismerete álló tó: posvány, mely nyugodtan, mozdulatlanul fedi el az alján összegyűlt piszkot. Az nem fog megmozdulni. Vagy arra gondoljon, hogy ez a föld, mely iránt háládatlan volt, fog tudni lenni bosszúálló, s kiveti csontjait kebléből a kárhozatnak?... Aztán, ha kiveti is csontjait a hazai föld, nem lesz baj belőle. Legfeljebb összegyűjti valaki, s suvixot gyárt belőlük: s a késő kor osztrák miniszterei (ha ugyan lesz még osztrák birodalom) a csizmájukat fényesíthetik vele. Halva is az lesz, ami élve volt.” Hírlapi cikkei ekkoriban ugyanúgy a miniszterelnök kárára faragott, becsületsértésig vitt történeteket, példázatokot variálnak. Mint: „Férjatlán volt s kétszínű. Nem bírt megválni a hatalomtól, tudta, hogy azt rosszra használja föl, tehát bűnös. De nemcsak használni akarta a hatalmat, hanem élvezni is, mégpedig olyan alakban, hogy fölülről-alulról becsületesnek látszások, tehát gyáva is. Nem akart szakítani sem a nemzettel, sem Béccsel; méltó büntetés, ha elszakítja magától mind a kettő, s eldobja oda, ahova tartozik, a szemét közé. E kormány nem népszerű sehol sem, utálja a nép, elhidegült utána a korona, sőt önönmaga is meggyűllötte magát, s most már olyanok a cselekedetei, mint az olyan emberé, aki ha az első gombot rosszul gombolta be a kabátján, akármit tesz is ezentúl, mind rosszul lesz az begombolva.”

A POLITIKA SVINDLEREI-vel Mikszáth bizony bértollnoknak ajánlkozott fel akkori leggyűlöletesebb ellenségének, Tisza Kálmánnak. Ráadásul az állástalan, vidéki és még alig ismert újságíró *mesterműve* nem nyerte el Tisza tetszését, így továbbra sem csábították Mikszáthot sem zsiros állásba, sem a kormányajtó soraiba. Teljes öt esztendő kellett még ahhoz, hogy pénz, pozíció és siker utáni sóvárgása beteljesedjék. De addig, az 1878-as választások előestéjén nem maradt más, mint keserű szájjal a romlott és etikátlan, ám nagyon gazdag Lonkayt iskolázni. Lonkayt, az átmeneti zavaros idők sikeremberét, aki pedig a *szenvedélyes* Mikszáthtal mit sem törődve, nem szűnő hazafiúi lelkiismerettel folytatta prédikációit a *remekművet* állító magyar politikai sajtóról: „Azon szakadatlan roham közepett, mellyel népek és államok átalakulása, korunk éltető eszméinek s vakító tévedéseinek vegyes befolyása alatt megindult – a józan ész parancsolja, hogy a sajtó a kor-eszméknek ne szolgálai kengyelfutója, hanem inkább ellenőre, rostája s elfogulatlan vezetője legyen.”

És erre valóban *szenvedély* nélküli borongásnak tűnt csak Mikszáth *remek* kérdése: „Miért, hogy Lonkai megvolt, megvan és meglesz mindig?”

Kicsi Sándor András

EGÉSZSÉGÉRE!

„Az emberek egymással való érintkezése minden korban, minden helyen bizonyos szabályokhoz, előírásokhoz volt kötve. Minél mélyebbre hatolunk a kezdetleges társadalmakban, annál több szertartásos s annál erősebben élő illemtani szabállyal találkozunk; a primitíveknél pl. még ma is oly erősek ezek a szertartásos normák, hogy az embernek minden lépését előírják. Ezek az érintkezési szabályok a kezdetleges társadalomban legtöbbször az ősi hittel állanak kapcsolatban, a gonosz ellen való védekezés a céljuk, annak rontását akarják maguktól és másoktól elhárítani. Az idők folyamán természetesen elvesztik eredeti jelentésüket, sokszor egészen más értelmet nyernek, sőt az eredetivel egészen ellenkező magyarázatot vesznek fel, vagy pusztán jelleképpé válnak, s magyarázatuk komikus vagy pusztán udvariassági jellegű. Így az ásitáskor a szájnak kézzel való letakarása ma már tisztán udvariasságból történik, pedig eredetében a gonosznak a nyitott szájon át való behatolását, illetve a lélek kiszállását akarták vele megakadályozni; a tüsszentéskor szokásos kedves egészségére kívánás is a gonosz ártalmának megtörése ellen való jó kívánság volt.”

Így kezdte Szendrey Ákos A TÁRSADALMI ÉRINTKEZÉS FORMÁI című tanulmányát (1937: 372). Az azóta eltelt idő során adatok további tömkelege halmozódott fel, de a témakör összehasonlító néprajza kidolgozatlan maradt, és az idevágó magyar szokásokról sem írtak átfogóbban. Az önkéntelen cselekvések összehasonlító néprajzának állapotát jellemzi például, hogy nem tudni, mennyire elterjedt a világon a csuklásnak a lélegzet visszatartásával való megszüntetése. (Ismeretes, hogy a vér növekvő széndioxid-tartalma gátolja a csuklást, ezért megszüntetésére jó a légzés visszatartása.)

A köhögés, tüsszentés, csuklás, sőt az emocionális állapotot kísérő sírás, sóhajtás, nevetés, ásitás fiziológiailag mind módosult légzőmozgásnak minősülnek, így – leg-

alábbis fiziológiailag, pszichológiailag – közel állnak a kommunikáció döntően fontos formájához, a beszéléshez. A nyelvészetben csak az utóbbi évtizedekben kezdődött meg az úgynevezett helyzetmondatok (mint például a tüsszentést követő nyelvi megnyilatkozások) szisztematikus vizsgálata. Az alábbiakban a tüsszentésre válaszoló magyar *Egészségére!* háttéréhez hozok néhány adalékot. Ez azért is látszik érdekesnek, mert a Szendrey adta kissé elnagyolt magyarázat mellett tévhitek is élnek vele kapcsolatban. Például Eckhardt Sándor cseppet sem meggyőző fejtegetése szerint a szokás „Hippokratész elméletére megy vissza, aki a tüsszentést a vérmérséklet idegen elemeinek agyon át való tisztulásának hitte” (1968) – tudniillik ezt végső soron onnan származtatja, hogy szerte Európában, de legalábbis Magyarországon a XVI–XVII. századi művelt irodalomban ez volt a legnépszerűbb magyarázat (R. L. G., 1967). Ekkor egyébként egyesek egészen kitüntetett jelentőséget tulajdonítottak a tüsszentésnek. Például Pascal szerint (idézi R. L. G., 1967: 507): „*A tüsszentés magába szívja, magába olvasztja a lelki tevékenységeket.*” („*L'Éternuement absorbe toutes les fonctions de l'âme.*”)

A tüsszentés művelődéstörténetének hazai irodalmából kiemelkedik Ács Gedeon laskói református lelkésznek a szabadságharc után írt naplórészlete, valamint Ráth-Végh István népszerű összefoglalása. Ács ezeket írta: „*Prüsszentés, ha jobbról történik, jó, de balról, rossz ómen. Szent Agoston szerint a régiek lefeküdtek ismét, ha harisnyahúzás-kor prüsszenteni találtak. Xenophón, midőn szónokolt, mellette egy katona jobbról prüsszentett, s ez jó ómen volt, Themisztoklészről Plutarkhosz hasonlót beszél. Prométheusz első emberre prüsszentett, mikor az öreg Titan közeledett hozzá a mennyből lopott tűzzel, s azóta a prüsszentés jó jel.*

A rabbik szerint a prüsszentés hajdan halált előző jel volt, míg Jákob könyörgésére Jehova ezt meg nem változtatta. S ekkor eredt a szokás, hogy a prüsszentőnek jó napokat vagy éltet kívánnak.

Mások egy Nagy Gergely idejebeli dögvésztől beszélnek, melyben az ember prüsszentéssel halt meg, s innen eredne a gratulálás, ha semmi baja. De ez nem állhat.” (Idézi R. L. G., 1967: 507.)

Ráth-Végh idevágó feljegyzései a következők (1961: 35–36): „*Amire rátüsszentenek, az igaz.*

Garay János is tréfás éllel mondja AZ OBSITOS-ban Hány János dicsekvései után:

»A furfangos diák itt szörnyet prüsszente rá,
De Hány ő beszédét tovább is folytató.«

A babona nyilván onnan ered, hogy amikor az ember tüsszent, a fejével is bólint egyet. A babonának elég volt ennyi: a biccentést megtette igenlésnek, helybenhagyásnak, s ezt előléptette ómenné.

Megtörtént, hogy ez egy egész hadsereg sorsát is érintette. Amikor az athéni Xenophón vesztett csata után a tízezer görög zsoldossal Perzsiában rekedt, a sereg a nagy ijedelemben már azon volt, hogy megadja magát. Xenophón lelkesítő szónoklattal igyekezett bátorságot önteni beléjük, s ekkor az egyik katona hatalmasan eltüsszentette magát. Ómen – kiáltották egyhangúlag a katonák, mert nyilvánvaló lett előttük, hogy az istenek bajtársuk orrát használták fel harcra buzdító trombitául. Vége lett a habozásnak, átvágták magukat az ellenséges országon.

A latin hitrege szerint szép leányok születésének az volna az oka, hogy Amor, a szerelem istene tüsszentett egyet, amikor megszülettek. A római gavallér így bókolt a hölgyének: »Ámor tüsszentett érted!«

Nemzetközi szokás, hogy a tüsszentésre rávágunk egy üdvözlő formulát. Az olasz azt mondja: Boldogságot. (Felicità.) A francia: Isten megáldja. (Dieu vous bénisse.) Ugyanezt kívánja az angol. (God bless you.) A német egészséget kíván (Gesundheit), vagy pedig tüsszentésszerű rövidséggel vágja rá: Helfgott! (Isten segítsen.) A régi rómaiak ezt a szólamot használták: Sit salutiferi. (Legyen egészséget hozó.) Innen származik a magyar Kedves egészségére! vagy Egészségére váljék!

Fejedelmi személyek hódolati adóként követelték meg, hogy az ilyen legmagasabb megnyilvánulásnál rávágják a szokásos formulát. Tiberius császár rendelettel hagyta meg, hogy amikor Rómán keresztülkocsizik és prüsszent egyet, minden járókelő hajtson térdet, és kívánjon alázatosan jó egészséget.

Monomotapa valamikor hatalmas királyság volt Afrika keleti partján. Zsarnok uralkodói voltak, szigorú udvari rendet tartottak. Amikor a király tüsszentett, környezete olyan hangosan kiabálta el az üdvözlő mondatot, hogy a szomszéd szobában is meghallhassák. Az ott lebzselő udvari nép tele torokkal megismételte, ez továbbhangzott teremről teremre, egészen az előszobáig, onnan a szolgák kirikkantották az utcára, a járókelők továbbadták egymásnak, s az üdvözlő végigharsant az egész városon.

A szokásnak azt lehetne ellene vetni, hogy hiszen éppígy lehetett volna üdvözölni akár a köhögést vagy az ásitást is. A tüsszentésnél más a helyzet. A régi orvosi vélemény szerint a tüsszentés tisztítja az agyvelőt, márpedig ez az emberi test legnemesebb része, ott székel az értelem. Még egy lépést kellett tenni, és megszülettek a mesterséges tüsszentőszerek. Kezdetben az előkelő világ illatokat szagolgatott, és így iparkodott az olykor lankadó értelmet felüldíteni. Szemléltető képet ad erről Shakespeare IV. HENRIK című drámájában. Hővér, az egyik szereplő az I. felvonás 3. jelenetében így fakad ki:

»Amikor a csatának vége volt,
Én a düh és a túlzott izgalomtól
Pihegve, bágyadtan támaszkodám
Kardomra s ekkor érkezék oda
Egy cifrán öltözött, kikent, kifent úr.
Oly illatos volt, mint piperke hölgy,
Illatszelenét tarta ujjá közt
És azt koronkint orrához vivé,
Meg elvoná. Az orr, mintegy dühében,
Hogy oly közel jár hozzá: tüsszögött.«
(Léva József fordítása.)

Később az illatszereket kiszorította a tubák.” Ezzel kapcsolatos a tüsszentés utáni jókívánság talán legbárgyúbb magyarázata, amely egy bulvárlap gyermekrovatában jelent meg. (Valószínűleg ide „gesunkenes Kulturgut”-ként érkezett valahonnan, talán éppen Ráth-Véghtől.) A Képes 7 4. évfolyamának 7. száma (1989. II. 18.) 44. oldalán ez áll: „Hapci! Miért mondják: »Egészségére!«, ha valaki tüsszent? Hajdanán a felnőttek – élvezeti célból – dohányport szippantottak fel az orrukba, és ettől nagyokat tüsszentettek. Ezt a szokást tubákolásnak hívták, a tüsszentést pedig egymás egészségére kívánták. Szokásból maradt fenn a mai napig ez a szólás: »Kedves egészségére.«”

Érdekes ókori adalékokat ad a Magyar Nyelvőr R. L. G. betűjelű szerzője is (1967: 507): „Az ókorban is hol jó, hol rossz előjel volt a tüsszentés. Este szerencse, reggel szerencsétlenség előjele a rómaiaknál. Állítólag már ők is mondták: Jupiter őrizzen meg! (esti tüsszentéskor), vagy Jupiter fordítsa el (tőled) e gyászos jelt! (reggeli tüsszentéskor). Mások szerint jobb felé

fordulva jó előjel (Catullusnál: dextra sternuit approbationem), bal felé fordulva rossz. Az ODÜSSZEIA-ban is fontos szerepe van a tüsszentésnek. Az ábruhás Odüsszeuszt Pénélopé nagy tisztelettel és reménykedve fogadja, mert belépésekor Tëlemakhosz – szerencsés előjel – olyan nagyot tüsszentett, hogy majd összedőltek a falak. Propertius II. ELÉGIÁ-jában azt írja, jó előjel kísérte Cynthiája születését: Amor tüsszentése (argutum sternuit omen Amor).”

A tüsszentés viszonylag jól elkülöníthető viselkedésforma, bár például a köhögéshez közel áll. A hagyományos tibeti orvoslás az alkalmanként adódó és bizonyos mértékig visszatarthatatlan testi állapotok és folyamatok tizenhárom fajtáját tartja számon. Ezek a következők: éhség, szomjúság, hányás, ásitás, tüsszentés, lélegzés, alvás, torokköszörlés (nyilván a köhögés is ide értendő), köpés, székelés, szellentés, vizelés és az ondó kibocsátása. Valamennyiük bizonyos mértéken túli elfojtása károsnak minősül (Donden, 1986: 148). A testből való ürítés eseteiben nemcsak az erőszakolt visszatartás, hanem az erőltetett kieresztés is károsnak bizonyulhat (Donden, 1986: 64). Yeshi Donden, a dalai láma háziorvosa a nyugati viselkedésformák némelyikét helytelenítve hívta fel a figyelmet arra, hogy bizonyos természetesen adódó viselkedésformák (például ásitás, szellentés, bőfögés, orrfúvás, köpés, tüsszentés, vakaródzás, nyújtózkodás) kulturálisan kötelező vagy legalábbis elvárt visszafogása az egészségre ártalmas lehet (1986: 152). A tüsszentés nyilvános végrehajtása – nyilván nehezen visszatartható volta miatt is – általában megengedett, bár többnyire kulturálisan meghatározott keretek között (például, akárcsak az ásitás és köhögés esetében, a kezet a száj elé kell tartani).

A pszichológia viszonylag új felismerései közé tartozik, hogy a tüsszentés és a hozzá hasonló jelenségek nem egyszerűen önkéntelen cselekedetek, hanem a nem verbális kommunikáció legelemibb formái közé tartoznak (Argyle, 1983; Key, 1977). Néprajzi szempontból pedig egyaránt érdekes a tüsszentés népi magyarázata, illetve a tüsszentéskor előírt szokások.

Charles O. Frake amerikai etnográfus a szem rángásának (pontosabban a szem környéki arcizom rángásának, „eye twitch”) három különböző magyarázatát hozza példának arra, hogy önkéntelen cselekedeteket milyen különbözőképpen lehet magyarázni: (1) a guatemalai, maják közé tartozó tzutujil indiánok szerint akkor rángatózik valakinek a szeme, ha az illetőről valakik beszélnek, (2) a mikronéziai ponapeiek szerint a szellemek okozzák, (3) pszichoanalitikus orientáltságúak szerint pedig a tudattalanban lezajló bizonyos folyamatoknak köszönhető (1980: 70). Ilyesféle, egyébként jelentéktelennek tűnő cselekedetek (mint például a tüsszentés) és érzések (mint például a fülszengés) két legáltalánosabb népi magyarázatául az (1) és a (2) megoldások szolgálnak: az illetőt valahol valaki emlegeti, vagy valamiféle természetfeletti lény jelentkezik ekképpen. Egy kínai hiedelem szerint például ha valaki tüsszent, az azt jelenti, hogy emlegetik (Eberhard, 1985: 208, *niesen* szócikk). Jean Chevalier és Alain Gheerbrant népszerű szimbólumszótárukban több példát hoznak arra, hogy orrot csiklandozó szellem okozza a tüsszentést, ez pedig elűzheti a lelket, és ezért kell ilyenkor jót kívánni a tüsszentőnek (1982: 416, *éternuement* szócikk). Világszerte, különösen pedig gyerekek tüsszentésekor szokás a jókívánság (Sartori, 1987: 1072–73).

Ennek kapcsán érdemes idézni egy léleklopásról szóló burját mese részletét, amikor is három szellem szerzi meg egy beteg gyerek lelkét: „*Odaérték a gazdag ember jurtájához: egyik megállt az ajtónál, a másik a füstnyíláshoz ment, a harmadik pedig bement a jurtába, és tüsszögésre ingerelte a beteg gyermeket – ekkor kiugrott a lelke, és megpróbált elfutni, az a szellem azonban, aki az ajtónál állt, elkapta, és bárhogy sirt is a lélek, nem engedte, hanem karjára vette és vutte*” (Mándoki, szerk. és ford., 1973: 82).

A melanéziai Salamon-szigetekhez tartozó Tikopián ha valaki tüsszent, a közelben levőknek azt kell mondaniuk *Ora!*, amelynek jelentése: élet, lélek, egészség. Judith Macdonald szerint e szokás a testtől részben elválható lélekhez fűződő hiedelemmel kapcsolatos. Az *Ora!* eszerint arra szolgál, hogy a tüsszentéskor kiszálló lelket visszahívja, amire különösen kisebb gyermekeknél van szükség, akiknek lelke még lazábban kapcsolódik a testükhöz (1985: 77). A kínaiaknál tüsszentéskor szintén elsősorban a gyerekeknek kell „*ezer évet*” kívánni (Eberhard, 1985: 208).

Számos más nyelvközösség szokásaihoz hasonlóan a mai magyar nyelvhasználatban a közel levő (legalábbis ismerős) tüsszentése után udvarias jókívánságként kötelező („illik”) használni a magázó *Egészségére!* vagy a tegező *Egészségedre!* kifejezést, esetleg teljesebb, bővebb változatban is. *Váljék/váljon egészségedre/egészségére!* vagy *Kedves egészségedre/egészségére!* A figyelmességet a tüsszentőnek illik megköszönni. A jókívánság vagy ennek megköszönésének elmulasztása udvariatlanságnak, illetlenségnek számít. A tüsszentésnek korábban feltehetően a magyarság körében is kifejezetten szakrális jelentőséget tulajdonítottak, vallásos (nyilván a lélekképzetekhez kapcsolódó) hiedelmek fűződtek hozzá. Ezek emlékeit őrzik továbbra is az emberi kapcsolattartás mechanizmusrendszerébe illeszkedve az *Egészségedre!* és variánsai. Lehetséges, hogy a régi magyarban a jókívánságot másképpen fejezték ki, miként a németben is a korábbi *Helf Gott!* (*Segítsen Isten!*) kifejezéstípust (*Gott helfe dir!* *Isten segítsen téged!* és egyéb variánsokkal) a *Gesundheit!* (*Egészség!*) váltotta fel (Sartori, 1987: 1072–73). A magyarban, ellentétben más nyelvközösségek szokásaival, koccintáskor és evés után is hasonló jókívánság (helyzetmondat) szokott elhangzani, esetleg *Egészségükre!*, *Egészségetekre!* *Egészségünkre!* formákban. Koccintáskor egyébként más megoldások is lehetségesek, például a régies *Proszit!* is.

A tüsszentés magyar néphit- és népszokásbeli jelentőségéről keveset tudni, csak szórványos adatok állnak rendelkezésre. „*Néprajztudósok ilyeneket jegyeztek föl az ország különböző területein: Aki esketéskor tüsszent, annak sok bajt fog okozni hilestársa. Hétfőn hármat prüsszenteni vakszerencse. Ha valaki csütörtökön reggel tüsszent, ez azt jelenti, hogy ha halászni megy, sok halat fog. Ha valaki hétfőn korán reggel tüsszent, azon a héten ajándékot kap*” (R. L. G., 1967: 507). Kiss József csengeri gyűjtése szerint „*Ha valamely állítása, kijelentése után prüszköl az ember, azt jelenti, hogy állítása igaz. A prüsszentés különben bosszúságot jelent*” (1989: 129). Szegeden a századfordulón regisztrálták: „*Rátüsszentettem: igaz*” (Kovács, 1901: 373). Ennek egyébként teljes ellenkezője is előfordulhat, például a perzsáknál az a szokás, hogy tüsszentés hallatára az illető letesz előzőleg kitervelt elhatározásáról. A jelenség magyarázatául érdemes idézni Vértes O. Andrást (1987: 57): „*A tüsszentés az »úgy van, igaz«-nak, illetőleg ellenkezőjének tréfás-gúnyos kifejezése: Garay János Hány Jánosának elbeszélésébe a furfangos diák négyezer is beleprüsszentett (AZ OBSITOS: »A furfangos diák itt szörnyet prüsszent rá« stb.).*” Temerinben a tüsszentésre azt mondják: „*Segg oda picsástú, egész retyerutyástú!*” (Csorba, 1988: 110, ugyanitt fingásköszöntő tréfás átok is szokás, 1980: 110–111). Kismácsédon azt mondták, „*acucjzuska*”, haakisgyermektüszszentett (Somogyi, 1989: 101). Önkéntelen cselekedetek és érzések népies előjelként értelmezését a magyar néprajzban is gyakran regisztrálták. Például Esztáron „*Aki hármat tüsszent, annak szerencséje lesz*” (Zsupos, 1987: 94; további előjelek a viszketés, fülcsengés, csuklás, könyök beütése, magyarázatul pedig az emlegetés is szerepel). Fehér Zoltán bátyai gyűjtésében a tüsszentés olyan előjelek között szerepel, mint például viszketés, filzúgás, csuklás, könyök beütése (1975: 98–99). „*Karácsonykor a vacsora alatt, ha férfi tüsszent először, akkor bika borjú vagy csödör csikó születik abban az évben*” (1975: 99).

Irodalom

- Argyle, Michael: THE PSYCHOLOGY OF INTERPERSONAL BEHAVIOUR. Harmondsworth, Penguin, 1983. 4th ed.
- Chevalier, Jean & Alain Gheerbrant: DICTIONNAIRE DES SYMBOLES, RÊVES, COUTUMES, GESTES, FORMES, FIGURES, COULEURS, NOMBRES. Paris, Robert Laffont & Jupiter, 1969. Édition revue et corrigée, 1982.
- Csorba Béla: TEMERINI NÉPHAGYOMÁNYOK. Újvidék, Forum, 1988.
- Daniels, Cora Linn & L. M. Stevans, eds.: ENCYCLOPAEDIA OF SUPERSTITIONS, FOLKLORE AND THE OCCULT SCIENCES OF THE WORLD. Chicago & Milwaukee, J. H. Yewdale & Sons, 1903. 1–3.
- Donden, Yeshi: HEALTH THROUGH BALANCE. AN INTRODUCTION TO TIBETAN MEDICINE. Edited and translated by Jeffrey Hopkins. Co-translated by Lobsang Rabgay and Alan Wallace. Ithaca, N. J., Snow Lion, 1986.
- Eberhard, Wolfram: LEXIKON CHINESISCHER SYMBOLE. GEHEIME SINNBILDER IN KUNST UND LITERATUR, LEBEN UND DENKEN DER CHINESEN. Köln, Eugen Diderichs Verlag, 1983. 2. Auflage. 1985.
- Eckhardt Sándor: EGÉSZSÉGÉRE! *Magyar Nyelvőr*, 92(968)4: 479.
- Fehér Zoltán: BÁTYA NÉPHITE. MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1975. (Folklór Archívum 3.)
- Frake, Charles O.: LANGUAGE AND CULTURAL DESCRIPTION. Stanford, Cal., Stanford University Press, 1980.
- Key, Mary Ritchie: NONVERBAL COMMUNICATION. A RESEARCH GUIDE AND BIBLIOGRAPHY. Metuchen, N. J., Scarecrow Press, 1977.
- Kiss József: SZERELMI BABONÁK. Népszava, 1989.
- Kovács János: SZEGED ÉS NÉPE. SZEGED ETHNOGRÁFIÁJA. Szeged, Dugonich-Társaság, 1901.
- Macdonald, Judith: CONTEMPORARY HEALING PRACTICES IN TIKOPIA, SOLOMON ISLANDS. In: Claire D. F. Parsons, ed.: HEALING PRACTICES IN THE SOUTH PACIFIC. Honolulu, The Institute for Polynesia Studies, University of Hawaii Press, 1985: 64–86.
- Mándoki László, szerk. és ford.: APAGYILKOS SÁMÁNFIÁK. Burját mesék és mondák. Európa, 1973.
- Ráth-Végh István: KÉT ÉVEZRED BABONÁI. Móra, 1961.
- R. L. G.: HONNAN ERED A TÜSSZENTÉSKOR MONDOTT *KEDVES EGÉSZSÉGÉRE!* *Magyar Nyelvőr*, 91(1967)4: 506–507.
- Sartori, Paul: NIESEN. In: Hanns Bächtold-Stäubli und Eduard Hoffmann-Krayer, hrsg.: HANDWÖRTERBUCH DES DEUTSCHEN ABERGLAUBENS. Band 6, Mauer-Pflugbrot (1935). Berlin und New York, Walter de Gruyter, 1987: 1072–83.
- Somogyi Ferenc: KISMÁCSÉDI TÁJSZAVAK. *Magyar Nyelv*, 85(1989)1: 100–106.
- Szendrey Ákos: A TÁRSADALMI ÉRINTKEZÉS FORMÁI. *Ethnographia–Népelet*, 48(1937)4: 372–385.
- Vértés O. András: BEVEZETÉS A MAGYAR HANGSTILISZTIKÁBA. Akadémiai, 1987. (Nyelvtudományi Értekezések 124.)
- Zsupos Zoltán: ESZTÁR NÉPRAJZA. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, 1987. (Folklór és Etnográfia 10.)

Olty Péter

ÜZENET

Tegnap itt voltam. Meg akartam írni
azt a verset. Nem sikerült. Baromság,
mennyi minden járt a fejemben akkor.
„Szenvedek. Olcsó

*munka nem kell már: idegennek érzem
azt, mi mesterkéltné, logikus, szabályos.
Amnyi vágyam volt az utóbbi évben.
Távoli célok.*

*Azt akartam, lássa a nagyvilág is:
bennem érzelmek kavarnak. Aztán
semmi nem jött össze a terveimből.”*
Mindazonáltal

jó, hogy itt voltam. Iszonyúan fontos
tudni mindezt, érteni és belátni.
Még ha szégyellem, s lesütött szemekkel
járok az utcán,

akkor is.

MERCURIUS-SZOBOR

Sűrű hajfürtje belelóg szemébe,
fehéres fények úsznak a vállain,
s míg a bal karja pihen egy fatörzsön,
ruhátlan testén nyugszik a jobb keze.

Jobbra billenti puha kis csipőjét,
feszültség nélkül, szinte csak ujjhegyen,
s mintha szégyellné gyerekes szemérmét,
keresztbe fonja hőszinü combjait.

Bágyadt szemhéját hidegen lezárja,
ne lásson senki isteni titkokat,
mert ha rám nézne, szívemen találna,
s megérinteném kis keze ujjait.

PAPAGÁJ

Madárkereskedőm igen gonosz fiú:
szoros faketrece csináltatott nekem,
kegyetlenül bezárt farácsaim mögé,
s azóta sem tudom, miért vagyok fogoly.

Egyetlenegy dolog jelent vigasztalást,
mikor csukott szemmel elálmodozgatok,
mikor elképzelem, hogy épp szabad vagyok,
s kereskedőm felől figyelhetem magam.

Ezek szerint viszont nem is raboskodom,
hanem magam vagyok lakat magam körül,
szoros faketrece magam csináltatom,
s madárkereskedőm nem is gonosz fiú.

A SZOBATÁRSAM

Odamennék, mikor alszik
mag' alá gyúrt takaróján,
zabolátlan kezeimmal
gatyasliccét kibogoznám,

gatyasliccét kibogoznám,
derekához telepednék,
fogaim közt szopogatnám
odanyújtott nemi szervét,

míg a tejszin gyerekondó
kiverődik puha bőrén,
s miután már kielégült,
ajakammal letörölném.

Ajakammal letörölném,
feje mellé heverednék,
s takarómmal betakarnám
remegő kis fiutestét.

SZENT GYÖRGY-IKON

Mint aki meggyűlölte a legjobb kiskori társát,
s érzi, hogy önmaga kisfiúságát gyűlöli benne,
gyöngéd pillantással nézi a földön a sárkányt,
s úgy döfi szíven a szörnyet, mintha az önmaga lenne.

Fischer Mária

AZ ABLAKON ÁT BENÉZETT DURÁK

Ott túl az ablakon a vén Durák
leselkedett, ezt mondta nagyanyám.
Azt mondta, hogy Durák egy szemtelen
pasas, kártyák közé keveredik,
még észre sem veszem. Komisz bolond.
Anyó a lapjárást figyelte, míg
hozzám beszélt. Talán unatkozom
magamban a nagy-nagy tükör előtt,
eszében megfordulhatott, bizony –
Púderbe mártogattam orromat,
szerettem furcsa illatát nagyon.
Raktam fejemre bő kalapokat,
vidám anyám vidám kalapjait.
Kalap hátán kalap, kalap, kalap –
Gondoltam, én egy régi-régi nő
vagyok, jó régi nő a moziban,
s anya fülembé súgja épp: – Nahát!
a szép Szeleczkynek nagy lába van.

Majoros Sándor

ERDŐTŰZ TRAVNIKBAN

A boszniai hegyek között nem látszik a virradat. Nincsen derengés, nincsenek bágyadtan éledező napsugarak, mert a reggel, mint valami szökőár zúdul be a völgyekbe, és olyan hirtelen váltja föl az éjszakát, hogy az erdőszéleken még órák múlva is látszik a sötétség. Fehér villanások cikáznak végig a folyók medrében, fölkapják róluk a párobolyhokat, és ráterítik a lassan ébredező városokra. Travnikban is csak késő délután pillantható meg a Vlašić hatalmas sziklatömbje, s ez a látvány félelemmel tölt el minden ideérkezőt. Már a törökök is rettegtek ettől a hegytől, mert nem tudták, miféle népek bujkálnak mögötte, de féltek a németek is, pedig nekik páncélosaik voltak. A hetvenes években iderukkoló katonák sem szívesen nézegették, mert valósággal ráborult a kaszárnyára, s oly rendíthetetlennek látszott, mint az államhatalom.

A Petar Mečava nevét viselő kiképzőlakatnyába évente háromszor s mindig hajnali fél ötkor érkeztek újoncok. Nem azért, mert valamiféle előírás így rendelkezett, hanem mert a zenicei autóbusz ekkorra ért ide. A társaság minden alkalommal gyűrött arccal, kelletlenül kászálódott ki a járműből, és ásítózva hallgatta az eligazító tisztek utasításait. Néhány belgrádi *frajer* a Lašva-patak hídjához csapkodta az út során megüresedett pelinkovácós üvegeket, de senki sem törődött velük, mert megjött a csapatszállító *dajc*, és mindannyian fölmásztak rá. A kaszárnyában pástétomos kenyérrel és brómozott teával várták őket, aztán következett a fürdő, a porozás s legvégül az öltözködés. Estefelé, amikor a Vlašić végre előtűnt a felhők közül, már senki sem emlékezett az ideérkezés gyötrelmeire, hanem áhítattal, szinte már megigézve nézte ezt a nem mindennapi látványt.

Tót Sándor 1975. december 12-én érkezett meg Travnikba. A rukkolást megelőző három napban egy szemhunyasnyit sem aludt, mert nagyszabású búcsúivászatot rendezett, utána meg körbejárta a rokonságot, s mindenkinél eltöltött pár órát. A nagyapja fiatal korában már járt ebben a városban, ráadásul háborút látott ember volt, ezért igyekezett minél sötétebb színben lefesteni a katonaságot. A valóság ennek megfelelően is alakult, mert az altisztek – legalábbis eleinte – minden percre találtak valami elfoglaltságot: hol hasábfákat kellett átcipelni a kaszárnyaudvar egyik eldugott szegletébe, hol pedig árkot kellett ásni, amit aztán a másik század betemetett. Tót Sándornak szarni is csak este, vacsora után jutott ideje. Nyolctól tízig valóságos közelharc folyt a pottyantós fülkékért, a meleg vizes csapoknál pedig mindenki a zokniját csutakolta, s az ellopás kockázatát vállalva szárítgatta a radiátoron. Pár hét múlva aztán mindenki megtanulta, miként lehet a munkát sabotálni. A Petar Mečava-kaszárnyában számtalan zug és odú kínálta magát a rejtőzködésre: a mosoda mögötti konténerrek, a farakások vagy éppenséggel a századparancsnok irodája, ahová délután bárki bemerészkedhetett. Tót Sándor ügyes rajzoló volt; kezdetben csak saját leveleit díszítette a jugoszláv katonát ábrázoló karikatúrával, de később már mindenki vele dolgoztatott. A munkáért cigarettát kapott, legtöbbször szarajevói Zetát, vagy Filter Jugoszlaviját. Nem dohányzott, de a nagyapja fölvilágosította, hogy a hadseregben a ci-

garetta mindig érték. Néhány füstölnivalóval az ember például kiválthatja magát a klozettszűrés alantas kötelezettsége alól.

Amikor Travnikba érkezett, egy kukkot sem tudott szerbül, s ebből rengeteg kellemetlensége adódott. Egy alkalommal például *naredniket* mondott *razvodnik* helyett, ami ugyebár azt jelenti, hogy fölcserélte a királyi és a titói Jugoszlávia rangjelzéseit. Az őrzető, akit imigyen megszólított, úgy nézett rá, hogy Tót Sándor azt hitte, nem ússza meg börtönbüntetés nélkül. Szerencsére nem lett semmi baj. Az albánok sem tudtak a följebbvalókkal szót érteni, de őket nem izgatta a dolog. Gashi Husni, a tetovói kecskepásztor például az istennek sem akart államnyelven megszólalni. Sem a tizedesek, sem a tiszték nem tudtak vele mit kezdeni, sőt mindig és mindenben őhozza alkalmazkodtak, mert az a hír járta róla: a családja vérbosszút fogadott a másik familia ellen. Az eskütétel nevezetes napján, amikor a szerbek és a crnagoracok cuppanós csókot nyomtak az átvett fegyverekre, harmincnapos kaszárnyarabság után végre kiengették a katonaságot. A nagyobb frajerokat ilyenkor meglátogatták a „menyasszonyaik”, s fölöttesi beleegyezéssel a Hotel Travnikban együtt tölthették az éjszakát. Akinek nem volt menyasszonya, de viszonylag közel, mondjuk Kupreško Poljen vagy Mrkonjić Gradban lakott, az szintén jól járt, mert eljöttek hozzá a szülei, kivitték a városba, és alaposan bezabáltatták. A szlovénekhez, macedónokhoz s persze a magyarokhoz sosem jött látogató. Ők azzal a tiszteletre méltó szándékkal vonultak ki a „civil életbe”, hogy egy hónapos böjt után végre tisztességesen leisszák magukat. Az első eltávozás tehát óriási fölhajtással járt. A gyakorlótéren sorakoztatták föl a népséget, megnézték, van-e mindenkinél tú, cérna, vécépapír meg kistükör, s ha valakinek rosszul állt a nyakkendője, vagy hiányzott egy gomb a zubbonyáról, az ügyeletes tiszt habozás nélkül visszaparancsolta. A bakák reszketve álltak a betonplaccon, pedig ez az egész ügyködés több volt, mint nevetség. Tót Sándor arra gondolt, a Monarchia idején ugyanígy macerálhatták a csukaszürke egyenruhát viselő gyalogosokat, de csak addig, amíg itt táboroztak. A fronton már semmi sem számított. A nagypapa egyszer elővett egy könyvet, amelyben fényképeket rejtegetett. Nézd, Sándor, mondta, ezt a szép egyenruhát mentünk tönkretenni Szerbiába. Tót Sándor megnézte a kackiás bajuszú katonákat, és a szépségnek még csak a nyomát sem látta rajtuk. Bricsesznadrágot viseltek, hozzá meg rövid zubbonyt, s a lábuknál pihentették a szuronyos puskát. A nagypapa úgy dédelgette ezeket a képeket, mintha színaranyból lettek volna, pedig börtönbe is kerülhetett volna miattuk.

A katonának sohasem tesz jót, ha kiderül róla: a másik oldalon harcoltak az ősei. Tót Sándor is mélyen hallgatott a nagypapájáról, de azon az első eltávozáson összehatalkozott egy Matatics Zoltán nevű szabadkaival, s úgy érezte, neki mindent elmesélhet. A kaszárnyakapun túl, a Lašva-patak mellett még együtt haladt a szakasz, de a városban már teljesen szétszóródtak. Néhányan átruccantak a közeli Vitezbe, mert azt hallották, ebben a városban két nő jut egy férfirra. Matatics erre azt mondta, neki az is elég, ha meglátja, hogy a bugyogós nők széttett lábbal ülnek a küszöbön. Este a klozetben kiveri a farkát, és rendben lesz minden. Tót Sándor jót röhögött ezen a megjegyzésen, aztán fölajánlotta, hogy elkíséri. Egész délután barangoltak, de egyetlen széttett lábú bugyogós nőt sem láttak. Amikor besötétedett, fölmentek a várhoz, s hátukat a kőfalhoz támasztva figyelték, hogy a Vlašić mögé lebuknak a csillagok.

A kimenő után minden szabad percüket együtt töltötték. Este nyolc után, amikor a század levélírással meg csizmapucolással volt elfoglalva, ők ketten kilopózkodtak a B pavilonhoz, és a csatornához tett táskarádióval próbálták befogni az Újvidéki Rá-

diót. Hallgatták a sustorgást meg a nótafoszlányokat. Máskor meg becsempeztek egy üveg vörösbort, és a takarodóig lassan megiszogatták. Közben megvallották egymásnak legféltebb titkaikat. Matatics a kabaláról beszélt, meg az ausztrális utazásról, amit állítólag minden este végbevit, föltéve, ha nem kellett folyosót súrolnia. Tót Sándor válaszképpen elmesélte, hogy a nagyapja is járt Travnikban, mégpedig a '14-es háború idején, mert itt, a Lašva-patak völgyében vezetett végig a legfontosabb fölvonulási útvonal. Egészen Szarajevóig mentek, ahol Ferenc Ferdinándot meggyilkolták. Matatics rábólintott, hogy tudja, s nem értette, mi ebben a titokzatosság. A barlang, mondta Tót Sándor. A Slimena-hegy déli oldalán van, egy kiugró padka mögött, s letről a völgyből azért nem látni, mert a bokrok teljesen eltakarják. '14-ben egy szakasz gyalogos, közöttük a nagyapja is, ott lakott abban a barlangban. Tüzet gyújtottak, húst sütöttek, de a barlang levegője mindvégig tiszta maradt. Apró járatok voltak a kővek közt, elszivárgott rajtuk a füst. Mataticson látszott, hogy nem érdekli a dolog.

Április elején Tót Sándor már olyan jól beszélt szerbül, hogy a század legöregebb katonáját is meg merete kérdezni: hallott-e valamit erről a barlangról. Az illető – művészművész lévén – akkora védelmet élvezett, hogy soha semmilyen foglalkozáson nem kellett megjelennie. Egész nap az ágyában lustálkodott, éjjelente meg Vitezben muzsikált. Ő volt az egyetlen, aki saját jószántából látogatta meg Ivo Andrić szülőházát, és Omer Paša Laktaš viselt dolgaitól kezdve egészen Mehmed Selimovićig minden történelmi figurát ismert. Úgy látszott, nincs olyan téma, amiben ne érezne otthon magát, de a barlanggal kapcsolatban csak a vállát vonogatta. Példás katona volt, tehát még aznap jelentette a dolgot a századparancsnoknak, aki rögtön raportra hívta Tót Sándort. Tizenöt éve élek ebben a városban, de erről a barlangról még nem hallottam, mondta a parancsnok, és ha már nem hallottam, akkor nem is létezik, tette hozzá valamivel később. Tót Sándor jószerevével meg sem szólalhatott, máris elkönnyvelhette magának a tizennégy nap büntetésűrlését.

A napiparancsot még aznap este kihírdették, de csak másnap délben lépett érvénybe. Előtte, vagyis kora reggel a század önkéntes véradáson vett részt, ami nagy jelentőségű eseménynek számított, mert a véradók két nappal korábban szerelhetek le. A század már visszafelé masírozott a pavilonok irányába, amikor a városban megszólaltak a szirénák. A vérvesztéségtől kissé bágyadtan, hitetlenkedve néztek föl a hegyekre. A Slimena lankái fölé hatalmas füstoszlop emelkedett. Nem látszottak benne a szikrák, sem a fölkapott pernye, tehát nem a város, hanem a jóval távolabbi erdő égett. Egy szlovén fiú megjegyezte, hogy idáig nem juthat el a tűz, mert előbb át kéne küszködnie magát a városon. Rémület látszott az arcán, mert három hónap alatt volt ideje megismerni a travniki erdők természetét. A kaszárnya északi kerítésétől tökéletes rálátás nyílt erre a kusza bozótrengetőre. Ha valahol lángra kap ez a növényzet, nincs az a földi erő, ami megfékezhetné. A polgárvédelem és a tűzoltóság legfeljebb csak imádkozhat egy kiadós zivatarért. Hamarosan az is kiderült, hogy a tűz a Slimenán lévő katonai raktár felé halad, amelyet a *smrtna straža*val őriztek, vagyis fölszólítás nélkül lőttek mindenkire, aki odatévelygett. Azt beszélték, a földbe vajt magazinokban rakétákat is tárolnak, amelyek ha fölrobbannak, a fél várost levegőbe röpitik. Amíg ezen tanakodtak, a kaszárnyaparancsnok riadót fúvatott. Tíz perc múlva már mind az öt zászlóalj menetkészen állt a *Komanda Stana* előtti gyakorlótéren. A műszaki szakasz ásókkal, lapátokkal szerelte föl a csapatokat, miközben egy zászlós nekibuzdulva magyarázta a stratégiát. Fölkapaszkodunk a Slimena nyugati oldalára, és leereszkedünk a tűz elé, ordibálta. A tűz közelében aztán kivágunk minden bokrot, és visszakapasz-

kodunk a hegy csúcsára. Egyszerűnek látszott a dolog, s nem is különösképpen veszélyesnek, de az első század, amely közvetlenül a véradás után kapcsolódott be a műveletbe, már a menetelést sem bírta oxigénnel. Tót Sándor a menetoszlop elején haladt, s úgy három kilométer megtétele után érte el a Slimena nyugati lankáit. Az élelmesebbek egy közeli kútból vizet pumpáltak, megnedvesítették a zubbonyukat, néhányan zsebkendőt kötöttek az arcukra. A századparancsnok tízes bandériumokba osztotta őket, s megkezdtek a kapaszkodást.

Tót Sándor csapata egy bosnyák tanya udvarán áthatolva a legmeredekebb ösvény felé vette az irányt. A kulacsok vizét gyorsan megitták, s úgy tűnt, sohasem érnek föl a csúcra, amely mögött az immár szikrákat is pattogtató füstoszlop emelkedett. Gashi Husni, a szerbül egy szót sem tudó albán kecskepásztor a többieknél valamivel ügyesebben mozgott, de a vérvesztés őt is megviselte. A Slimena, amely máskor szelídnek, sőt szinte bárszonyosnak tetszett, most fenyegetően fölébük emelkedett. Tót Sándor tátott szájjal szedte a levegőt, s egy pillanatra eszébe jutott a nagyapja, aki ezen az átkozott vidéken fedezte föl csodabarlangját. A vonulat magasabbik csúcsa alatt lehetett, a tűz felőli oldalon. A század közben viszonylag gyorsan följutott a hegytetőre, de nem sokáig pihenhetett, mert a többiek már lefelé vették az irányt. Az égő erdő rész fölött – a századparancsnok utasításainak megfelelően – csapkodni kezdték a növényzetet. Szánalmas igyekvés volt: a cserjék rugalmasan ellenálltak az ütéseknek, s bárhogy igyekeztek, legfeljebb ujjnyi vastag gyökereket tudtak elszakítani. Hatalmas port vertek, s csak akkor vették észre, hogy a porfelhő füstté változott, amikor elfogyott körülöttük a levegő. Pár pillanat múlva már minden éghető égett. Tűzet fogott a fű, a fák kérge, a parázson taposó csizmák, a zubbonyok ujjja. Elhajították a lapátokat, és megpróbálták visszamászni a csúcra, de már nem lehetett. A század derékhada a bosnyák tanya felé indult, ám néhányan – közöttük Tót Sándor is – úgy gondolták, a magasabbik csúcs könnyebben elérhető. Megkerülhették volna az egész hegyet, de föl is mászhattak volna a hegytetőre. Ez látszott ésszerűbbnek, ám ekkor Tót Sándornak ismét eszébe jutott a barlang. Elmagyarázta, hogy itt van a közelben, alig pár száz méternyire, s olyan hely, ahová nyugodtan behúzódhatnak, mert hiába jön be utánuk a füst, el is szívárog valahová a kövek közé. Ezt a mesét már mindannyian hallották, de Tót Sándort sosem látták ennyire határozottnak. Végül hárman, az albán Gashi Husni, a szlovén Hostnikar Zvonko és a macedón Velkovszki Borcse elhatározták, hogy vele tartanak. Gashi Husni hegylakó volt, ismerte a mászás technikáját, s bízott az erejében. Hostnikar Zvonko alig vonszolta magát, neki mindegy volt, hová kerül, csak ne kelljen hegyet másznia. Velkovszki Borcse meg csak kíváncsi volt, s mindemellet nem hitte, hogy a tűz oldalirányban is terjedhet. A csoport másik két tagja rögtön megkezdte a kapaszkodást. Húsz perc múlva enyhe füstmérgezéssel meg is érkeztek a csúcra, ahol már várta őket a zászlóalj szanitéccsapata.

Tót Sándor egy pillanatra behunyta a szemét, s megpróbált visszaemlékezni arra a vázlatra, amit a nagyapja ujjával rajzolt a gyűrődészkára szórt lisztre. Megjelölte a jajcei utat, a hegycsúcsokat s egy terebélyes négyszöggel magát a várost. Könnyű volt visszaidézni ezt a rajzot, s elindulni a feltételezett ösvényen, de alig haladtak száz métert, a füstáradat utolérte őket. Igaz, egyelőre még csak a bokájuknál fortyogott, de gyorsan emelkedett. A völgyben álló fák koronája még kilátszott belőle, ám amint a szél megcsavarintotta ezt a forrongást, a fák rögtön lángra kaptak, és szétdurrogtak, mint a petárdák. Elég volt, nincs itt semmiféle barlang, mondta Gashi Husni tökéletes szerbtudással. Megpróbált fölfelé kapaszkodni, de itt már olyan meredek volt a hegy-

oldal, hogy rögtön visszacsúszott. Tót Sándor hátra sem nézett, mert úgyis tudta: velük marad. Félrehajtotta az útjába kerülő ágakat, s egy sziklapad mögött felfedezte a barlang bejáratát. Diadalmas pillantással nézett végig a többiekre, aztán intett, hogy bújjanak be, mert a tűz már a közeli ágakat ropogtatta. A barlang legvégebe húzódtak, mert özönlött befelé a füst, de biztosra vették, hogy ugyanúgy, ahogy bejött, el is szivárog valahová. Köhögtek, zsebkendőt szorítottak az arcukra, aztán lehasaltak, s úgy maradtak fekvé, amíg a lángok körbe nem nyaldosták a bejáratot. Egyre álmosabbak lettek, s már azt sem látták, hogy a füst a barlangban maradt, mert a hőség kiszorította tüdejükből a levegőt.

A zászlóalj annál a kútnál tartott létszámenőrzést, ahol az induláskor ruhájukat benedvesítették. A fáradt, bekormozott arcú katonák között nehéz volt különbséget tenni, de így is villámgyorsan kiderült, hogy az első századból négyen hiányoznak. A századparancsnok rádión helikopteres segítséget kért, de közben besötétedett, s az akciót el kellett halasztani. Másnap délután, amikor Vitezből, Novi Travnikból és Zenicáról érkezett hivatásos tűzoltók végre eloltották a tüzet, egy elsősegélycsapat megtalálta a négy katona holttestét. Abba az üregbe húzódtak be, ahol a népfelzabardító háború idején Petar Mečava csapata rejtőzködött. Az esővíz tágította repedéseken akkor még folyamatosan cserélődött a levegő. '44 decemberében egy német partizánvadász-egység meglátta a Slimena fölött lebegő füstöt, s még aznap elfogta a nyulat sütő partizánokat. Elhurcolták őket, és Jajce mellett mind a tizenkettőt kivégezték.

A fölszabadulás után, amikor az országos méretű emlékműgyártás elkezdődött, a travnikiak elhatározták, hogy megbosszulják hőseik halálát. A németekkel akkor már semmit sem lehetett kezdeni, ezért az áruló hegyre zúditották haragjukat. '47 tavaszán a barlang fölötti csúcsot lebetonozták, s emléktáblát helyeztek el rajta, hogy soha többé ne szuszogja ki a benne rejtőzködők titkait. Tót Sándor semmit sem tudott erről a műveletről, mert mindez a nagyapja ideje után történt. Velkovszki Borcse, Gashi Husni és Hostnikar Zvonko neve mellé az övé is rákerült arra a márványtáblára, ami a betonplacc legközepén, örök időkre szólva hirdeti az elesett harcosok dicsőségét.

Javier Marías

SZENTKUTHY A LAPULÓ IDŐBEN

Csuday Csaba fordítása

Kétszer láttam őt közvetlen közlelről, s az első alkalom volt a vidámabb, de egyben a szerencsétlenebb is, noha talán csak így, visszatekintve érzem szerencsétlennek, ami akkor nem is volt az, valójában tehát nem is kellene íyet mondanom. A Joy nevű diszkóban találkoztunk először, késő éjszaka; elsősorban persze neki lehetett kései az óra, ha feltételezzük, hogy a futballisták korán fekszenek, folyton az előttük álló mérkőzésre összpontosítanak, vagyis csak edzenek, alszanak és más csapatok játékát tanul-

mányozzák videóról, vagy a sajátjukat, a jó és a rossz megmozdulásaikat, az elszalasztott lehetőségeket, melyeket e felvételeken újra és újra elszalasztanak, immár az idők végezetéig; csak alszanak, rugdalóznak és táplálkoznak, valóságos óriásbébik feleséggel és gyerekekkel; az asszony megléte különösen fontos, kell, hogy anyáskodjék fellettük valaki, aki egyben a napirendjükre is ügyel.

Többségük persze nem nagyon törődik az egésszel, utálnak aludni, utálják az edzéseket, a nagyok meg csak akkor gondolnak a meccsre, ha kifutnak a pályára, és érzékelik, hogy ajánlatosabb lesz nyerni, hiszen ott az a több százezer ember, aki viszont valóban mást se csinál egy hete, csak a találkozó esélyeit latolgatja, vagy épp azért szurkol, hogy a csapat elégtételt vegyen gyűlöletes ellenfelén. A nagyoknak persze csak kilencven percen át vannak riválisaik, és csak egyetlen ok miatt elzárják az útjukat valamitől, amit ők szeretnének elérni. Utána akár poharazni is elmehetnének állítólagos ellenségeikkel, ha a közönség nem nézné rossz szemmel az ilyesmit. Haragtartásra csak a középszerűek képesek.

Ő természetesen nem volt középszerű, sőt volt idő, amikor mindenki hitte, hogy igazi nagysággá növi ki magát, ha beérik, és kicsit összeszedi magát; nos, ez sosem következett be, illetve amikor bekövetkezett, már késő volt. Magyar volt, akárcsak Kubala, Puskás, Kocsis és Czibor, de a nevét még az övéknél is nehezebben tudtuk kimondani. Úgy írta, Szentkuthy, de végül mindenki csak „Kentucky”-nak hívta, ami mégiscsak ismerősebben csengett a spanyol fülnek, és beceneve, a „Pipicomb” is innen ragadt rá, igencsak pontatlanul egyébként, ha tekintetbe vesszük atlétai termetét. A nagyképű, poénkodó riporterek jócskán éltek, illetve vissza is éltek a csúfnevével, valahányszor Szentkuthy támadásba lendült: „Jó lesz vigyázni, Kentucky még a végén szénné égeti Barcát.” Vagy: „Vigyázat, Pipicomb mindjárt kiborítja a tepsit, ott kavar már megint a sűrűjében, ujuj, csak úgy fröcsköl körülötte a forró saft, csupa izmos olaj ez az ember, és nem elegyedik.” Mondhatni, tálcán kínálta a szóvicceket az újságíróknak, akik azonban, mint tudjuk, hamar felejtenek.

Amikor először összeakadtunk, a Joy diszkóban, már másfél szezon volt mögötte a Madridban, egészen jól beszélte a spanyolt, kicsit szűkös szókinccsel ugyan, de szinte hibátlanul, észrevehető, de nagyon is megbocsátható akcentussal; hiába, a közép-európaiak mindig is tanulékonyak voltak, csak nekünk, spanyoloknak törik bele a bicskánk meg a nyelvünk az idegen szóba; már a rómaiak is megírták, hogy a mi nációnk képtelen mássalhangzóval torlódó „sz”-et ejteni a szavak elején; Escipiónt, Esquilachét mond, ahol Scipio, Shillaci áll, Szentkuthy helyett meg Kentuckyt, mintegy magához idomítva a nyelv szabályait. Szentkuthy (én a becsületes nevén nevezem, mivel csak leírnom kell, nem kimondanom) addigra – volt már rá ideje – kijózanodhatott abból a bódulatból, amit otthonról hozott, a vasfüggöny mögül frissen szabadult Magyarországról, ahol az emberek megmámorosodtak, mivel nem tudták természetesnek és szükségszerűnek tekinteni a változásokat. Azt a pillanatot élték át talán, amely mindig bekövetkezik, amikor az ember már nem ajándéknak vagy csodának tekinti, amit elért (már el is hiszi), s már attól fáj a feje, hogy mi lesz, ha a pillanat tartósnak bizonyul; s felrémlik előtte a múlt visszatérésének esélye is, a múlté, amelyben ő is cinkossá lett, s így szeretné azt végképp el-, de legalábbis kitörölni a maga emlékezetéből; én nem az vagyok, aki voltam, én most vagyok csak, nem jövök sehonnan, és fogalmam sincs, ki vagyok.

Közös ismerősök révén kerültünk egy asztalhoz, ahová ő jó darabig csak azért jött, hogy szomját csillapítsa, egyet-egyet kortyintva a poharából két tánc között; egyfajta

edzés ez is: a fáradhatatlan sportember, aki legalább kilencven perc meg egy hosszabítás erejéig állja a sarat. Rosszul táncolt, több lelkesedéssel, mint ritmusérzékkel; egyszerűen képtelen volt összehangolni a mozdulatait, többen ki is nevettek az asztalnál, hja, ebben az országban mindig kéznél van egy kis kegyetlenség, az embereknek jólesik, ha bánthatnak, vagy jólesik azt hinni, hogy bántanak valakit. Már jobban öltözött, mint amikor a csapatba került, s amilyenek az újságokban megjelent képek mutatták akkoriban, de még mindig nem olyan jól, mint spanyol csapattársai, akik nyilván több figyelmet fordítottak a ruházkodásra, vagyis a reklámokra. Szentkuthy olyan ember benyomását keltette, aki akkor is kívül hordja az ingét, amikor mindenki betűri a nadrágba, a mezét pedig, hacsak a bíró meg nem intette érte, mindig kívül hagyta. Végül lezöttyent az asztalhoz, s kézzel-lábbal és nevetve ugyan, de érthetően táncba parancsolta a többieket, hogy pihenésképp hadd szórakozzon most ő rajtuk, s ebben nem volt semmi gúnyos él, kegyetlenség meg végképp nem, könnyen lehet, hogy csak néhány menő figurát akart ellesni tőlük. Egyedül én nem engedelmeskedtem, sose táncolok ugyanis, csak nézem a táncolókat. Ő sem erőltette a dolgot, s nem azért, mintha tudta volna, ki vagyok – nem is ismert, s annak biztos tudatában, hogy őt viszont mindenki ismeri, nem is izgatta az ilyesmi –, inkább azért, mert észrevette, amint határozottan, tagadólag megráztam a fejem, úgy, ahogy mi, városlakók szoktuk, ha egy koldus toppan elénk: akkurátus fejlengetés, lassítás nélküli tovahaladás. A hasonlat egyébként nem tőlem származik, hanem tőle:

– Mintha koldustól tagadta volna meg az alamizsnát – fordult hozzám, amikor kettesben maradtunk, mivel a többiek, hogy a kedvében járjanak, elmentek táncolni. Magázott, mint afféle jól nevelt külföldi, aki még tiszteletben tartja a társas érintkezés szabályait; és szinte választékosan fejezte ki magát, hiszen az „alamizsna” szót nem használják lépten-nyomon.

– Honnan tudod, koldutál már? – kérdeztem én tegezve, részben a korkülönbség miatt, részben valami önkéntelen fenségességétől vezérelve, aminek egyébként mindjárt a tudatára is ébredtem, mert sietve hozzátettem: – Különben tegeződhetünk. – De még így is maradt valami leereszkedő, kegyeskedő a gesztusomban.

– Persze. Ki nem? Sokféle alamizsna van. Szentkuthy – tette hozzá még, és kezét nyújtott –, itt nem szokás bemutatni az embert.

Okos volt: viselkedni a valóságnak megfelelően viselkedett, vagyis úgy, mint akit mindenki ismer, szavai azonban mintha rácáfoltak volna magatartására. Különbséget tudott tenni a kettő között, ami nem is olyan könnyű ilyen esetben, hacsak nem hajlandó valaki eljátszani az elviselhetetlenül képmutató, illetve a megvetésre méltón naiv ember szerepét. Én is megmondtam a nevemet, majd a foglalkozásomat, és megszorítottam a kezét. Nem kérdezett rá az övétől annyira elütő tevékenységre, úgy látszik, ahhoz se jött kapóra neki, hogy kitöltse vele a váratlan s általa talán cseppet sem áhított beszélgetést; nyilván arra számított, hogy egyedül marad, s kedvére legeltetheti a szemét a táncolókon. Szőke, göndör haját középen elválasztva és két egyenlő részben hátrafésülve viselte, akár egy karmester, szögletes mosolya képregényfigurát idézett, orra kicsit tömpe volt, és apró kék szeme úgy csillogott, mint két vásári miniizzó.

– Melyikkel vagy? – böktem az ímént tagadólag megrázott fejemmel női asztaltársaink felé, akik egyszerre, csoportosan kezdték rojni a táncot a parketten. – Jársz valamelyikkel? Melyikükkel jöttél? – igyekeztem érthetően feltenni a kérdést.

Érezhetően kedvére való volt, hogy nem a csapatról, az edzőről vagy a bajnokságról faggattam mindjárt, s talán emiatt is válaszolt kertelés nélkül és szinte gyermekien.

Dicsekvésében nem volt semmi sértő, még csak a nőkre nézve sem, úgy mondta, mint-ha őt választották volna és nem fordítva:

– Mit szól hozzá, a hatból, aki itt van, hárommal már voltam. – És mutatta is a hármat a bal kezén, mivel alig hallottuk egymást abban a ricsajban. Következtesen magázott, s ettől vénnek kezdtem érezni magam.

– És ma, ma mi lesz? Új fogás vagy repeta?

Nevetett.

– Csak akkor repetázom, ha muszáj.

– Skalpvadászat, mi? Gyűjtesz még valamit? Mármint a skalpokon meg a gólokon kívül?

Gondolkodott.

– Csak ezt a kettőt. Gólokat és nőket. Egy gól, egy nő. Így ünneplem őket – tette hozzá, de mintha csak a poén kedvéért.

Abban az idényben már húsz gólt rúgott, és csak a bajnoki meccseken, további hatot vagy hetet nemzetközi kupa- és egyéb fordulókön. Meglehetősen jártas vagyok a futballban, s igazából szívesebben is beszélgettem volna vele a játékról, mint bármelyik közönséges csodálója. De ő bizonyára unta már az ilyesmit.

– És mindig megvolt ez a jó szokásod? Otthon, a Honvédban is? – A Honvédból szerződött át ugyanis, Budapestről, a szülővárosából.

– Á, otthon, az más – felelte, és elkomolyodott. – Otthon menyasszonyom volt.

– Volt? – kérdeztem.

– Ő még ír – válaszolta egyszerűen, és nem mosolygott.

– Ő? És te nem?

– Föl se bontom a leveleit.

Huszonhárom éves lehetett akkor, valóságos gyerek még, s csodálkoztam is, hiszen ilyet csak nagyon erős akaratú vagy betegesen közönyös ember csinál; még ha sejti is, mi van azokban a levelekben, csak érdekli talán, hogyan írják azt a valamit. Ehhez is keménység kell.

– Miért nem? És ő, hogyhogya mégis ír?

– Mért ne írna? – kérdezett vissza, mintha a világ legtermészetesebb dolga volna. – Hiszen szeret. Én most nem tudok foglalkozni vele, de ő nem fogja föl.

– Mit nem fog föl?

– Azt, hogy a dolgok változhatnak. Neki minden örökre szóló, és nem fér a fejébe, hogy én meg is szeghetem, amit évekkal ezelőtt ígértem.

– Szerelem holtomiglan-holtodiglan, igaz?

– Ilyesmi. Mindenki megígéri, aztán senki se tartja be. Többet beszélünk a kelleténél, a nők meg különösen ragaszkodnak a szavakhoz, én ezért is tanulom meg gyorsan a nyelvet, a nők mindig azt akarják, hogy beszéljen hozzájuk az ember, főként utána, én persze inkább egy szót se szólnék se előtte, se utána; akár a fociban, bevarrod a gólt, aztán ordítasz egy jót, ugyan minek a beszéd, az ígéretetés, úgysis tudja mindenki, hogy belövöd azt a gólt, és kész. De ő nem érti. Azt hiszi, az övé vagyok, mindörökre. Kislány még.

– Csak megjön az esze.

– Á, ennek nem. Maga nem ismeri. Ő azt képzei, hogy már örökké az övé vagyok. *Örökké.*

Az utolsó szót valami baljós nyomatékkal ejtette ki, mint aki tudja, hogy ez az „örökké”, ami nyilván nem is az ő szava volt, hanem a menyasszonyáé, s amit ő a tényekkel

és a távolsággal naponta megtagadott, úgyis erősebb minden tagadásnál, bármelyik madridi gólnál, bármelyik alkalmi babájánál. Mintha csak tudta volna, hogy az igenlő akarattal szemben tehetetlen az ember, kivált, ha az, amit ő akar, pusztá tagadás és királyi restség; az ember általában meggyőzi magát, hogy ott a helye, ahol jobban érvényesül, az olyanok pedig, mint az a lány, mindig is fölényben lesznek azokkal szemben, akik nem tudják, mit akarnak, vagy csak azt tudják, hogy mit nem akarnak. Mi ilyenek vagyunk, kiszolgáltatottak és gyengék, csak éppen ritkán tudatos bennünk a gyengeségünk, s így könnyen megsemmisíthet minket egy nagyobb erő, amely kiválasztott bennünket, s amely elől csak ideig-óráig menekülhetünk, mert az ilyen erővel rendelkezők végtelenül eltökéltek és végtelenül türelmesek. Abból, ahogy Szentkuthy az „örökké” szót kimondta, arra következtettem, hogy egyszer majd férjül veszi őt az a magyar leányzó, aki rendületlenül ír neki, de a gondolat csak átsuhant a fejemen, mintegy kikerekítve a történetet, hiszen engem se érdekelt annyira az egész, mert legfeljebb a tévében vagy a stadionban láthattam még, ha akartam, akarni viszont nagyon is akartam, hiszen csodáltam a játékát.

A táncolók már visszatérőben voltak az asztalunkhoz, így hát azt mondtam neki:

– Figyelmeztetek, Kentucky, hogy a három csajod közül az egyik most velem van.

Felharsanó hahotája még a zenét is elnyomta egy pillanatra. A parkett felé indult, de mielőtt ismét táncba lendült volna, még odakiáltotta:

– És a magáé, mi? Örökre!

Nem volt az enyém, mégis leléptem vele, s nem vártam meg, hogy Szentkuthy végigropja a hosszabbítást, és eldöntse, újít-e vagy repetázik azon az estén. Aznap délután három gólt rúgott a Valenciának. Honfitársára, Kocsisra gondoltam, aki összekötőt játszott a Barcelonában, s ha jól emlékszem, „Aranyfejű” volt a beceneve, és pár éve öngyilkos lett, jóval a visszavonulása után. Nem is tudom, miért épp ő jutott az eszembe, miért nem Kubala vagy Puskás, akik derűsen végigjátszották a pályájukat, majd edzőként is karriert csináltak. Azon az éjszakán végső soron Szentkuthy is jól szórakozott.

Két idényen át kísértem még figyelemmel a játékát; akadtak ugyan hullámvölgyei, de néhány megmozdulása felejthetetlen maradt. Különösen egy képre emlékszem, mint mindenki, aki látta azt a meccset. Az Inter ellen játszottak a BEK-ben, s alig tizenkét perccel a befejezés előtt még egy gól hiányzott az elődöntőbe jutáshoz; Szentkuthy a saját térfelén kapta meg a labdát, egy ellenséges szöglet háritása után. Egyedül kellett végrehajtania az ellentámadást két hátrahagyott védővel és a kapussal szemben. Az egyik védőt lefutotta, a másik mellett elhúzta a labdát, mielőtt a tizenhatosra ért volna. A kapus kétségbeesetten kifutott, és tizenegyes reményében elévetődött, de Szentkuthy ügyesen kikerülte. Akkor fölnézett az üresen tátongó kapura, a góllhoz már csak meg kellett volna lőnie a labdát, onnan, a tizenhatosról; már az egész stadion benn látta, benn áhította látni a gólt abban a pillanatnyi bizonytalanságban, ami elválasztja a mindjárt bekövetkezőt a ténylegesen megtörténttől. Az izgalom moraja hirtelen elült, ezer és ezer torokra forrt rá az üvöltés: „Lőj, lőj már, az istenért”, hiszen a dolog ott válik csak véglegessé, akkor, amikor a labda benn van, addig semmi sincs, bent kellett hát látni a hálóban. Szentkuthy azonban nem lőtte rá, hanem továbbvezette a labdát, amely mintha a lábához ragadt volna, egészen a gólvonalig vitte, ott megállt vele, és rálépett. A cipőtalpával a fűhöz, vagyis a vonal mézcsíkjához lapította egy másodpercig, és nem engedte, hogy átjusson rajta. Két újabb olasz védő és a föltámadt kapus villámként rohant feléje. De lehetetlen volt, hogy odaérjenek, mert

Szentkuthynak csak ki kellett eresztenie a talpa alól a labdát, hogy az keresztezze a vonalat, de a futballban csak akkor biztos valami, ha megtörténik. Sosem volt még stadionban ilyen ájult csönd. Egyetlen másodpercig tartott csak az egész, de biztosra veszem, hogy még ma is emlékszik rá, aki látta. Az a pillanat megmutatta, mekkora szakadék tátong az elkerülhetetlen és a már nem elkerülhető, a még eljövendő és a már múlttá lett, a „még nem” és a „már igen” között, s ami ritkán adatik meg, szinte kézzelfoghatóan láttatta velünk az átmenetet egyikből a másikba. Amikor a kapus és a két hátvéd rávetette magát, Szentkuthy lágyan átgurította a labdát a vonalon, és megint rálépett. Nem küldte a hálóba, csak annyit tolt rajta, hogy ami addig nem volt gól, most góllá legyen. Soha ilyen valóságossá nem vált még a fal, amely lezár egy kaput. Megvetés és arcátlanság volt abban a késleltetésben, a közönség teljesen kikészült, az emberek eltakarták az arcukat, összezavarodott bennük a támadás feletti csodálat és a megkönnyebbülés a felesleges kín után, amibe Szentkuthy beletaszította azt a száz-ezernyi embert a lelátókon és a több milliót a tévékészülékek előtt. A rádióriportereknek vissza kellett tartaniuk diadalüvöltésüket, s az ő akarata szabta meg, hogy csak akkor zendíthettek rá, és nem egy másodperccel előbb. Megtagadta a bekövetkező történést, ami nem azonos azzal, hogy megállította volna az időt, inkább azt jelenti, hogy ő szabta meg a múlását, s ezzel mintegy elbizonytalanította. Mintha csak azt mondta volna, „én alakítom a dolgokat, én mondom meg, mi mikor legyen, nem pedig ti. És ha már megvan valami, az is az én döntésem”. Jobb nem gondolni rá, mi lett volna, ha a kapus odaér, és kikotorja a labdát a lába alól. De nem is érdemes, mert nem történt meg, amellettsz is belegondolni, hogy senki sem bocsát meg annak, aki csúfot űz a sorsból, s akinek aztán, mintegy büntetésül, a megfricskázott pártfogó is hátat fordít. Amikor már nem volt előtte akadály, bármelyik játékos rászúrta volna azt a labdát a tizenhatosról az elődöntőbe jutás igenlő akarásával és a lehető legkorábbi pillanatban. Szentkuthy akarata mintha legalábbis a bizonytalanra irányult volna, mintha azt szeretete volna megmutatni, hogy semmi sem elkerülhetetlen: „Figyeljetek: gól lesz, de az is lehetséges, hogy ne legyen.”

Az az idény nem hozott sok dicsőséget neki – azzal a remek góllal együtt sem, vagy talán éppen amiatt –, a rá következő meg egyenesen gyászosra sikerült. Szentkuthy szárnyaszegetten játszott, alig rúgott gólt, és csak fellobbanásai voltak. Januárban le-sérült, és már nem is épült fel a bajnokság végéig, szinte az egészet a kispadon töltötte.

Egyszer meghívtak az egyik mérkőzésre, az elnöki páholyba, és Szentkuthy került mellém bal oldali szomszédomnak. Az ő balján egy kissé avított benyomást keltő fiatal nő ült, hallottam, hogy magyarul beszélnek, vagyis csak gondoltam, hogy magyarul, mert nem érttem belőle egy szót sem. Nem ismert meg, érthető módon, szinte észre se vett, annyira beleélte magát a játékba, mintha ő is ott lett volna a fűvön, a társai között, magasfeszültségben. Be-bekiabált nekik spanyolul, mert onnan remekül látta, mit kellett volna tenni egy-egy helyzetben. Nyilvánvalóan szenvedett tőle, hogy nem lehet odalenn. S ha már nem rúghat gólokat, maradnak neki a nők, gondoltam. Így is nagyon fiatal lesz még, mire visszavonul.

A szünetben mintha kissé visszazökkent volna a valóságba, s bár az erős nap ellenére hűvös volt a délután, mégis a helyén maradt. Ekkor merészkedtem odáig, hogy megszólítsam. Már-már elegáns volt, nyakkendő-t viselt és felöltőt, aminek felhajtotta a gallérját; sok reklámot láthatott addigra; egyik cigarettát szívta a másik után ott, a főnökei és a kamerák előtt.

– Mikor látunk újra a pályán, Kentucky? – kérdeztem tőle.

– *Két hét* – válaszolta, s mintegy nyomatékul az ujjával is mutatta. Akkor februárt irtunk.

Partnernője, aki keveset, de talán épp eleget értett a szavainkból, erre kétkedően megcsóválta a fejét, és szerény mosoly kíséretében mutatta, hogy három, majd, talán a valóságra célozva, a negyedik ujját is megbillegtetette. Közbeavatkozását ürügyül használva fölvettem Szentkuthynak a kérdést:

– *A señora* is magyar?

– Magyar – felelte –, de nem señora. – A „señora” szót nyilván „feleség” értelemben vette, mint azok általában, akik nem anyanyelvükként beszélnek a spanyolt. – A menyasszonyom.

– Örülök, hogy megismerhetem – mondtam erre, kezet nyújtottam, majd bemutatkozásul a nevemet is elhadartam, de ezúttal a foglalkozásom megjelölése nélkül.

– El vagyok bűvölve – hibázott rá a hölgy a bevett udvariassági formulára, amit némiképp bizonytalankodva ejtett ki, mintha csak úgy, értelem nélkül tanulta volna meg, ahogyan az „Adiós”-t meg a „Gracias”-t szokták. Nem is szólt többet, visszahupant a helyére, és mereven nézett előre a zsúfolt, aznap mégis kissé sziesztázó nézőtérre. Mindenképp könnyelműség lenne bármit is mondanom róla, hiszen csak profilból láttam, amit meg hallottam tőle, az édeskevés volt. Annyi bizonyos, hogy nagyon fiatal és bájoska volt, arca szerénységet, ugyanakkor eltökéltséget, igenlő akaratot tükrözött. A Joy diszkóbeli lányokhoz képest nem volt különösebben látványos a külseje, még azzal a lánnyal szemben is alulmaradt, aki akkor velem volt, s akit jó ideje nem láttam már; ki tudja, Szentkuthy talán igen, talán azóta újabb éjszakát mulattak át együtt, engem azonban már cseppet sem érdekelt volna, vajon vele megy el vagy velem. Semmit sem tudok arról a nőről, s már akkor, ott, a páholyban is épp hogy csak derengett bennem az emléke.

A mérkőzés 0 : 0-ra állt, a csapat rosszul játszott, nagy elszánással ugyan, de szelemtelenül. Ilyenkor hiányzott igazán Szentkuthy, noha igaz, a sérülése előtt sem villogott különösebben.

– Mi jön ki ebből, mit gondolsz? – kérdeztem még tőle.

Némi fölényességet véltem megvillanni a tekintetében, ahogy rám nézett, talán mert a véleményét tudakoltam, de gyakran láttam ilyesmit frissen nősült férfiak szemében is, bár Szentkuthy még nem volt nős. Ez a nézés azoknak a csélcsap férfiaknak tekintélyparancsoló igyekezetét tükrözi, akik imponálni akarnak újdonsült arájuknak vagy menyasszonyuknak. Később többnyire odahagyják. Mármint az igyekezetet.

– Könnyen győzhetünk, nehezen veszhetünk.

Nem egészen értettem, mit akar ezzel mondani; egész második félidő alatt ezen járt a fejem. Ha győznek, könnyedén győznek, ha vesztenek, nehezen, vagy: könnyen megeshet, hogy győznek; az viszont nehezen képzelhető el, hogy veszítsenek; lehet, hogy ezt jelentette, nem tudom. Kevés hajlandóságot mutatott a beszélgetésre, és én sem erőltettem. Rögtön odafordult a menyasszonyához, és magyarul beszélt hozzá alig hallhatóan. Azokat az asszonykákat idézte fel bennem ez a leányzó, akik, ha azt akarják, hogy rájuk figyeljen a férjük, vagy a kabátujját huzigálják két ujjal, vagy a felöltője zsebébe akaszknak, nem is tudom, hogy mondjam másképp; nem is érdekes.

Három gólt rúgott a csapat a második félidőben, így 3 : 0-ra nyert, s attól fogva szinte folyamatosan jól játszott. Szentkuthyra egyre kevésbé volt szükség. A térde sokkal lassabban javult, mint azt eredetileg gondolták, sokkal rosszabb állapotban volt, mint ahogy azt feltételezték februárban, márciusban, áprilisban, majd pedig május-

ban. De az is könnyen meglehet, hogy Szentkuthy nem volt kellőképpen engedelmes a műtétet követő lábadozás alatt. Azután meg valami összetűzésbe keveredett az edzőjével, aki az idény végén túladott rajta. Szentkuthy Franciaországba került, ahová a nagyok csak akkor mennek, ha látják, hogy egészen nagyok már sose lesznek, és nem is remélhetik, hogy úgy emlékezzenek rájuk, mint a legnagyobbakra. Három évig játszott még a Nantes csapatában, nem különösebben parádésan, de nem is nagyon lehetett hallani róla nálunk, az újságírók hamar felejtenek, olyan hamar, hogy még a halálhírért is csak a sportlapok közölték, amiket én nem olvasok; az unokaöcsém mutatta meg az újságkivágást. Nyolc éve már, hogy Szentkuthy elment a Madridból, s csaknem bizonyos, hogy öt éve a focinak is hátat fordított, hacsak ki nem kötött valamelyik sosem hallott magyar csapatnál: itt szinte senki nem tud semmit Magyarországról. Az egyetlen dolog, amit talán még megethet egy harminchárom éves, végnapjait élő férfiember – akinek ráadásul már góljai sincsenek, csak agyonnézett videói –, az, hogy női skalpokat gyűjt a szülővárosában, ahol még példaképnek számít, hiszen ő az, aki elment és császár lett, ott, a messzi idegenben, de aki már örökké hajdani s mindinkább halványuló emlékeiből él. Vagyis nem él, merthogy valaki golyót röpített a szívébe, és lehetséges, hogy elérkezett a perc, amikor szerény, ám eltökélt feleségében is megingott az igenlő akarat, hogy két törékeny ujjával vajon meghúzza-e azt a rideg ravaszt, noha tudva tudta, hogy meg fogja húzni. S talán az a pillanat is a bekövetkezés tagadása volt, amelyben, mondhatni, meghorpadt és elbátortalanodott az idő, és Szentkuthy ebben a lapuló időben kristálytisztán látta a választóvonalat, a láthatatlan falat élet és halál között, a „még nem”-ek és a „már igen”-ek közül az egyetlen, ami számít. Olykor a legjelentéktelenebb dolgok rejtik ezt a határt; két női ujj például, amely megelegette a folytonos kabátráncigálást, zsebekbe akaszkodást, vagy egy stoplis cipótalp.

Petri György

A NAGY UTAZÁS

I. A megérkezés

Már november nyolcadika van, ez jó, mert akkor valahogy kijövünk abból az ötvenötezerből, ami még van a hó végéig, meg esetleg még ez-az be is jön, és ha se be nem jön semmi, se ki nem jövünk, akkor még mindig lehet kölcsönkérni, merthogy Gyuri bácsinak és Mari néninek van bankbetétje, folyószámlája, kinnlevősége, egyszóval: *bonitása*. Bizony van nekik minden olyasmijük, amije egy maguk korabeli

embernek illik, hogy legyen, sőt nem árt, ha van,
 hogy legyen mit a koktélba aprítani.
 A koktél csak úgy példa gyanánt, az általam
 megkövetelt árszínvonal jellemzésére hoztam fel,
 mert én inkább a kifinomultan kerítésszagot
 nedűket preferáltam – mint például a chili-paprikán
 érlelt Rhtgrfz Djlrf-t. De hol van az már?
 Ó, mért omlottál össze, hullottál darabokra, te
 kimeríthetetlen, tiszta vodkaforrás,
 nagy Szovjetunió? Hogyan tehettedek ezt velem,
 ti *Szövetségbe forrt szabad köztársaságok*?
 Mindennapi dühöngő rezgekőrunkat ki adja meg ma?
 Hol kaphatni ma ldtenb uhfvv jófélélt
 agy ellen? És hol vagyok én, hol van az a huszonnyolc
 esztendő, korához képest eléggé elnyűtt
 fiatal férfi, aki a TU-134-es ajtajából visszainteget
 feleségének, szeretőjének és majdani második feleségének,
 aztán beszuszakolja magát a kényelmetlen ülésre,
 előveszi az üveg Cnjkbxyfz-t és az alkalomra vásárolt
 doboz *Dunhillt*, megvárja, míg eltűnik a
No smoking felirat, rágyújt, komótosan meghúzza
 a palackot, és unott arccal lapozgatja az
 Bpdtcnbz-t, mintha értene oroszul.
 Útitársai: húsz db. szilvakék *VOR*-egyenöltönyös,
 beseggelt vállalati középvezető. (Ekkor veszi föl
 azt a szokását, hogy elfelejt magyarul, ha
 útitársai közt magyarok is vannak.)
 Most visszatérek az egyes szám első személyre,
 mivel már eléggé jelezve van: mennyire el-
 idegenedtem egykori önmagamtól. Az út, a repülési magasság elértéig:
 szórakoztató, a gép nagyokat zuhan a légszákokban. Aztán, már a felhők
 fölött: sima unalom, mintha befagyott tavon.
 (A repüléssel is úgy vagyok, mint mindennel:
 néhány perc, és már megszokottá is vált; van egy újabb rutin.)
 Végre lehuppanunk a seremetyevói repülőtér
 „magyar betonjára” – hogy boldogult Jani bátyánkat idézzem.
 Egy szar, rozoga buszba zsúfolódunk. Az elvánszorog velünk
 a passzkontrollig, a szemitranszparens füstüveg ablak alatt
 becsúsztatom az útlevelem. A szűrős szemű balti szláv
 jól megnézi, hogy én vagyok-e én. +<m ndj/ vfnm, Cfitymrf[^]
 Higgyél már a szemednek! (Persze, lehet, hogy túl sok
Lukácsot olvasott, márpedig *Georg von Lukács* megmondta rég,
 hogy: „a szem, jóllehet, a látás szerve, akadályozhat a tisztánlátásban”.
 [Vulgo: „a fasz, jóllehet, a baszás szerve, akadályozhat a baszásban”.]
 Csak gyerünk már, gyerünk! Csak ki innen! Még e versből is ki,
 amelyben felidéztek ez a lidércnyomás! Na végre. Huhh.

Kinn vagyok a váróteremben. Már egy táblát is látok,
 rajta nagy lóbetűkkel, hogy PETRI. <j;t vjq> <j;t vjq!
 És még van a táblához tartozó vézna hölgy is, aki
 Vergiliám leend majd az CCCH baljós bugyraiban.
 Beszállunk egy fekete Xfqrfr-ba, a fogadtatás szinte diplomatához illő,
 éppen csak a kocsikonvoj hiányzik, meg a szirénázó,
 útvonal-biztosító rendőrautók. De impozáns így is eléggé.
 A teheráni jellegű forgalomhoz képest (autók, motorok, bi- és triciklik,
 szekerek, kézikocsik, targoncák, számárkordék) így is
 viszonylag gyorsan megérkezünk a Xfqrjdcfrz Gkjoflm-ra,
 a Ujcnbybwf Gtrby-be. Az épület nyomasztó, ócska
 Sztálin-barokk, olyasforma, mint a Lomonoszov-egyetem, csak kisebb
 (van ilyen még vagy egy tucat). A folyosón lt;ehyfvz – afféle
 londíner lenne, csak nő, de inkább börtönőr, oroszon kívül
 nem tud egy mukkot, vastag lábú trampli, barátságatlan, hülye picca.
 A szobám: dögnagy dupla ágy, lila plüssstakaróval, rokokó (utánzatú) íróasztal,
 a bronz asztali lámpa félburája ibolyakék fodros selyem főkötő – üvegből.
 Na jó. A szobából ennyi elég. Mondom a kísérőmnek, hogy innék valamit.
 Sajnos a szálloda mind a hat bájában és éttermében momentán
 zártkörű rendezvény van. Hát ez esetben valamilyen kocsmá, ha lehetne.
 Az van. Amint kiérünk a térre, kísérőm egy kies, mintegy hatsávós
 sikátorba vezet. Konstatálom, hogy kocsmá, nos kocsmá az van. Ezt meg kell hagyni.
 Valósággal a bőség zavara. Nyomás, be az elsőbe. Ez az! Ez nekem való:
 a füstöt vágni lehet, sör-, vodka-, húgy- és hagymáshering-illat. Vállal-könyökkel
 nyomulok, mint egy tank (itt ez az illem: ybxnj „bpdbybnt”, meg „gj;fkeqcnf”
 akkor jó esetben csak kiröhögnek, de az is lehet, hogy pofán vernek vagy
 tökön rúgnak), és tömören csak annyit kell mondanom: Ldtnb uhfvv,
 és már előttem csurig egy vizespohár, sejtéd, hogy nem ásványvíz.
 És valahonnan a semmiből egyszer csak ott van Anya, mint egy jó tündér,
 kezembe nyom egy olajos uborkát meg egy telefonszámot – és eltűnik.
 Jó nagyot húzok. Körülöttem mindenki picsarészeg, vagy énekel, vagy ordít.
 Vállon veregetnek, ölelgetnek. „Dtyuhbz [jhjij!” Újabb rund, még újabb rund.
 Fizetnek, fizetek. Keringőzők Moszkva-anyácskáival. Belefúrom a fejemet a dekoltázsába,
 letüdőzöm az édes „Rhfcyfvz Vjcrdf” kölniszagot. Minden szép. Boldog vagyok.

Peer Krisztián

TURIZMUS

Mit kezdjek mondjuk ezzel az élménnyel:
 hogy nem tudom felmutatni az eszemet,
 hogy egy mosoly vagyok, semmi más,
 hogy ízlésem zárójelbe teszem, azt szeretem,
 amit a házigazdák. „Most megmutatom nektek,
 milyen a jó zene, szerencsére hoztam magammal kazettát.
 Mi az a fontos, amit pont most kell megbeszélni?!”
 Én vagyok-e, ami ilyenkor nem vagyok?
 Például a nyelv. Beszélnek rólam egy idegen
 nyelven, biztos, hogy rólam. (Próbálkoztak angolul,
 visszaváltottak, míg belül fogalmaztam a választ.
 Valami vicceset a kommunizmusról.)
 Jó időben mosolyogni, a megfelelő helyen;
 ugye így elérem, hogy hozzám is intézzenek
 néhány érthetetlen mondatot? Dehogy
 érthetetlen. Ahogy tanórán a szeszélyes rendű pontokat,
 amikkel beremegetett kezem, a toll beszéplőzte a papírt,
 sárkányá tudtam összekötni, és szinte sohasem
 csaltam, úgy lesz értelme a nemzetközi szavak
 között a többinek. Igen, értek valamit, de az én vagyok.
 Ahogy az első magyarul megtanított mondat
 egy káromkodás, amin az újabb magyaroknak majd
 nevetni kell, nem tudom, hátha a kedvemért nevetnek.
 Amit tudok, abba itt belezavarodom. A koldusnak
 megállok, hátha az időt kérdezi. Rendelek egy
 a kibetűzhetetlenségig bonyolult nevű sültet,
 mutatom a papíron, kihoznak egy szimpla rántott csirkét,
 szerelmem, A. az egyik vendég tányérjára mutat.
 Beigérek egy magyar vacsorát, az alapanyagok felét
 nem ismerik a piacon. Kiderül, hogy itt is van
 ilyen étel. Nem tudok kikeveredni a turistaövezetből,
 jobban utálok a turistákat, mint otthon.
 Nem és nem, a térképet legföljebb a szálláson
 tanulmányozom, nem hoztam útikönyvet, nekem itt
 ismerőseim vannak. Mit tudhatok róluk útikönyv nélkül? –
 a történelem mégiscsak működő modell. Közben
 nem is az én ismerőseim, szerelmem, A. folyamatosan fordít;
 kímél-e valakit, mit válaszolhat helyettem?
 Megvetetek vele egy fordításban olvasott könyvet,
 kisakkozom az időt az otthoni nyelvtanulásra.
 Vajon mi fog elveszni belőlem aztán,

mint fényképezőgép híján belőlünk a városnézési kedv?
(Megint itt tartok: otthon. A jólesően unalmas vidék,
illetve város, barátokkal, akiket már nem akarok
jobban megismerni, akikkel kifejlesztettük az együtt unatkozás
végső formakincsét. Otthon majd hozzám mérik
barnaságukat, ettem-e tengeri kaját, hoztam-e bort?
„Mit félted, úgyszólván közösen fogjuk meginni!”
Órák hosszat mesélek, tényleg mennyi élmény,
jövőre majd együtt – én leszek az idegenvezető.
Bár végső soron mindegy, azért hozzáteszem:
a valóságban, itthon egy teljesen más variáció jött be.)
A reggeli konyhában írom ezt a pörkölt
eltakarítatlan maradékai fölött, szerelmem, A,
ma már harmadszor kakil. Tévedtem. Térképpel
érkezik egy másik irányból, terve van. „Vártam, hogy megnézd,
mit csinálok ennyi ideig, de te persze inkább munkával
nyugtatod magad!” „I am a poet” – mondom.
Akkor ez mindent jelentett, lemásolva
nekünk még valamit talán.

Dolinszky Miklós

JOHN CAGE ÉS A MŰVÉSZETEN TÚLI ZENE UTÓPIÁJA

Megengedett-e Cage-hez nem zenéje, hanem írásai felől közeledni? Merészségemért újabb merészséggel éppen Cage-től és az avantgarde-től remélek felmentést. Az avantgarde fordulatot követően a művészi szándék és kritika többé nem a műalkotásra mint tárgyra, hanem a művészi gesztusra irányul: a mű mint egykori esztétikai objektum csupán asszisztál a művészi tett végrehajtásában. Cage-ről szólva is a vizsgálat tárgya mindig vagy egy elvont gondolat, vagy egy gyakorlati művelet, sosem a ténylegesen megszólaló hangok: a kettő azonban már nem kíván egymásra vonatkozni és – avitt európai szokás szerint – immanens kapcsolatra lépni. Ha a zenetörténet korábbi szakaszaiban is előfordult, hogy a koncepció nem oldódott fel maradéktalanul a hallható zenében, az elvont és a hangzó szférát a mű egységének illúziója – időnként a szép hangzás képében – mégis közös ernyő alá vonta. A Cage-műben ezzel szemben a megszólaló hangok már nem hivatottak a koncepció képviselőjére és igazolására.

Cage legfőbb törekvéseinek egyike, összhangban a kísérleti avantgarde törekvéseivel, az élet és mű közötti határok lebontása. Kompozíciós ötletei közvetlenül, az elmélet és gyakorlat közötti sajátosan zenei territórium megkerülésével valósulnak meg, melynek talaján egykor kialakulhatott a céh – a koncepció és hangzás diszkontinuitá-

sára Cage-nél az élet és zene kontinuitása felel. A komponálás professzionalizmusának, céhszerűségének megszűnésével a (zenei) médium központi helyzete is megszűnik Cage életművében: a különböző médiumok felcserélhetőek, transzponálhatóak, kontaminálhatóak, vagyis mindig egyenrangúak.

Az élet és a zene boldog egyesülésének útjában a mű és a művészet áll. Cage olyan műzenét kíván, amely nem mű, hanem csakis zene. A mű akkumulálja számára a szerzői intenciót és a zenei munkamegosztás ebből fakadó hierarchiáját, a rögzítettséget és az ismételhetőséget – mindazt, ami elől a véletlen-eljárások kínáltak egerutat. Alighanem ez az életmű az, amely lezárta az újkori műzene több száz éves emancipációs folyamatát, csak nem egészen úgy, ahogyan azt például a zenevallásról álmódoszó, egyébként a felvilágosodáshoz a látszatonál sokkal közelebb álló kora romantikus gondolkodók elképzelték. Cage munkái világossá teszik: ha a zenéből száműzzük mindazt, ami szellemi, tehát ami *már* nem zene, akkor éppen zenei mivoltában éri sérelem. Abban a pillanatban, amikor a zene, metafizikai intenciói alól felszabadulva, zene és csak zene kíván maradni, utat *kell* nyitnia egyfelől a csendet és a zörejt egyaránt magába foglaló még nem zenei hangzó szféra, másfelől az akció előtt. Az intenciók és velük együtt az értékek alól felszabadított zene szükségképp feladja ellenállását az étellel szemben, és felszínre hozza azokat a hangzó eseményeket, melyeket mindeddig vagy kirekesztett, vagy leigázott; másfelől a létrehozás valamennyi mozzanatát vizualizálja. Ez pedig az avantgarde-tól a posztmodern felé tereli Cage munkásságát.

Ez a munkásság egyéb tanulságokkal is szolgál a korábbi zenetörténetre nézve. A Cage-től nyert tapasztalatokból visszafelé haladva kiderül, hogy Európában a zene nem hangzó aspektusából nyerte szellemi rangját, hanem attól, amivel ezt a zenét felruházták. A zenét sosem hangzó mivoltában alapozták meg, hanem valami máshoz, egy rajta kívül és felül állóhoz (Istenhez vagy a hatalomhoz) való viszonyában. Márpedig ha a zene csakis valami máshoz való viszonyában válik zenévé, akkor saját maga sem a hangok egymásutánját, hanem egymáshoz való viszonyukat jeleníti meg. A zene ebben az értelmezésben tehát elsősorban kulturális és csak ennek alárendelve akusztikus fenomén, amelyben a hang a hangok közötti viszonyok származéka, egy utólagos és elvont művelet végterméke. Amikor pedig ezek a viszonyok illúzióvá válnak, helyükön a semleges idő jelenik meg elkerülhetetlenül – Cage-nél a zene emancipációja valójában az időnek a zene alóli emancipációja. A zenei események és a múlt idő immár összefüggés nélkül, békés, de jelentéstelen egymásmellettségben haladnak. Hogy a zenei eseményeket éppen a kezdetlenül folyó idő teszi diszkontinuussá, az egyike a cage-i dialektikából eredő termékeny paradoxonoknak.

Ugyanaz a Cage, aki meghirdette a csak zene (a tisztán zene, a belevetített képzetek alól felszabadított zene) programját, azt is többször kinyilvánította, hogy a véletlen eljárást alkalmazó műveinek előadása egy anarchisztikus társadalom modelljévé kíván válni. Cage álláspontja szerint a zene mindenfajta függőleges meghatározottsága a hatalom nyomát viseli. Annak a baloldali hagyománynak hálójába került, amely a rend megnyilvánulásait a hatalom megnyilvánulásainak tekinti. Ezzel szemben a véletlenzene a szabadság simulacruma: a hangzó zene itt megelőzi a róla alkotott előzetes képzeteket. Ezek legfeljebb követhetik őt – ez a zene évszázados mimetikus karakterét feladva önmaga pályázik a valóság rangjára, és a Cage-utópia szabad individuuma is valamennyi előzetes képzettől: hagyománytól vagy előítélettel mentesen cselekvő lény. Ennek a szabad cselekvésnek eredménye szüntelen, kezdettelen és személytelen zene-csinálás, amely a maga közvetlenségében újraegyesíti a társadalmi és a zenei praxist.

A praxis elsőse – ez az egész XX. századi gondolkodás egyik legkiterjedtebb, legnagyobb hatású toposza, mely egészen különböző köntösökben jelentkezhet attól függően, hogy a szóbeliség iránti nosztalgiát szolgálja-e (mint Gadamernél), vagy éppen az írás autonómiájának, a szerzőről leváló írásnak vízióját (mint Derridánál), netán a kézműves kismesterek privilegizálását (mint Walter Benjaminnál). Tágabb értelemben pedig a praxis elsőségét előfeltételezi a filozófia nyelvi fordulata. Nem nehéz meglátni mindebben a zene archaikus állapotát, a szüntelen tevékenységnek ezt az anarchikus folyamatát, melyben élet és zenélés, akár az archaikus közösségekben, közös praxisban oldódik fel. A Cage-művek egymásba fonódó, burjánzóan gazdag és változatos előadói gyakorlata (különböző művek egyidejűsége, különböző médiumok egyidejűsége, egyazon mű különböző kidolgozásai és egyéb átfedések) kétségkívül emlékeztetnek egy aranykori kultúra zenei praxisára, beleértve a paródia eljárást. De éppígy nem maradhat észrevétlen az archaikus társadalmak szakrális megalapozottságával szemben a Cage által „megváltott” társadalom végletesen szekularizált jellege sem. Nála az előadó nem olvad fel a közösségben, egyszerűen azért, mert ebben a társadalommodellben közösség egyáltalán nem szerepel. Ezen nincs mit csodálkozni, mivel közösség csakis, ahogy ma mondanák, valamely metafizikai központ oltalma alatt jöhet létre. Cage írásainak több helyén felbukkan egy zen-buddhista mondás arról, hogy a tudás megszerzése után az emberek továbbra is emberek, a hegyek továbbra is hegyek maradnak, csak éppen mintha minden egy kicsit a föld fölött lebegne. Cage-re kedvenc mondásának csak az első fele látszik érvényesnek: modelltársadalmának egyedei csakugyan nem lépnek ki individualitásukból, hanem éppen ebben az individualításban hagyatnak jóvá. Ezek az előadók nem egymásra figyelve, nem egymástól függve zenélnek – nem lépnek ki önmagukból, mert a zene és a zenélés már minden transzcendens aspektusát elveszítette. Az emberek emberek maradnak, a zene pedig folyik, kezdetlenül, személytelenül és archaikusan abban az értelemben, hogy nem teszi fel az önnön léteire kérdező kérdést.

„*A kotta zenetudósoknak való*”, írja egy helyen Cage. Nem biztos, hogy hízelegni akart vele. Az írásosságnak a hatalommal való kapcsolata olyannyira nyilvánvaló és már oly sokrétűen megközelített kérdés, amelyre itt kár volna kitérni. Mindenki emlékszik azonban a század Cage-et is erősen foglalkoztató legnagyobb írójának novellájára a fegyencelepről, ahol az elítélt bűnét büntetésként a testébe írják.

Cage számára a kotta mint kép magában foglalja azokat a képzeteket, melyeket a hatalommal azonosít. Másfelől Cage-re erős befolyást gyakorolt az a McLuhan, aki az elektronikus kommunikáció előretörése kapcsán a hagyományos írásbeliség közeli halálát jósolta, és aki a *THE MEDIUM IS THE MESSAGE* című képeskönyvének montázs-technikája révén Cage írói munkásságára is közvetlen hatással volt. NB. Cage azzal, hogy a zenei időparamétert emancipálta, pontosan azt érte el, hogy az idő nem hordozza a zenei üzenetet (hiszen zenei üzenet már egyáltalán nincs), hanem a zene éppen önnön idejét üzeni, vagyis azt, hogy *the medium is the message*.

Az improvizációval kapcsolatos nagyon gyakori félreértések miatt nem árt szóba hozni, hogy a véletlen-eljárások nem az improvizációt állítják szembe a kottából való játékkal. Cage felől nézve a kottázás és az improvizáció között nincs lényeges különbség: mindkettő egy eleve rendelkezésre álló formulakincsből merít. Az improvizáció szabadsága éppúgy csupán kijelölt keretek között érvényes, mint a lejegyzett műé. A véletlen-műveletek valójában egy harmadik variációt képviselnek, amelyben a hangzás egyszerűsége megelőzi a lehetséges kombinációk leszűkítését.

Az előadói szabadságnak ez a radikális értelmezése éles ellentétben áll azoknak az eljárásoknak száraz szigorával, melyeket Cage a kottáihoz mellékel. Előadási útmutatók ezek a leírások: tájékoztatják az előadókat arról, hogy milyen anyagokon mit, mikor és hogyan vihetnek végbe. Nem a kotta foglalja magában a megszólaltatására vonatkozó információkat tehát, hanem egy, a kottával mellérendelő viszonyban álló leírás. Ami a kottát illeti, Cage következetes marad önmagához: ha zene bármi lehet, ami hangzik (és tudjuk: *minden* hangzik), akkor kotta is bármi lehet, ami látszik. A megfelelő módszer közlésével egy rajz vagy egy térképrészlet is hangzóvá tehető (lásd FORTY DRAWINGS BY THOREAU; ATLAS ECLYPTICALIS). Cage kottái a kompozícióról éppoly kevésbé árulkodnak, mint a megfejtésüket rejtő használati utasítások a hangzsról. Ábra vált Cage számos kottájából, melyeknek elolvasására nincsenek általános szabályok, csak egyszeri javaslatok, de ezek nem következnek a lejegyzés mikéntjéből: a kotta olvasásmódjának meghatározása maga is kompozíciós feladat.

Cage tehát a megszólaltatáskor követendő eljárást adja meg, sőt ha komponálásról ír, azt is eljárásaként értelmezi. Habermas magyarrá fordítva nem túl szép kifejezést átvéve: az eljárási racionalitás a metafizikai utáni gondolkodásban átvette az uralmat – a filozófia immár nem valamely metafizikai centrum jegyében működik, hanem gyakorlatiasan problémamegoldó jellegű. Cage tehát ismét egyszer korszerű választ ad szellemi környezete kihívására. Kérdés azonban, valóban új-e a módszerben gondolkodás a kottairás vonalán.

Ezzel jutunk el a hagyományos kottázás szerepének újragondolásához, melyre Cage munkássága rákényszerít. A túlon túl elterjedt elképzelés szerint a kotta nem más, mint utasítás arra vonatkozóan, hogy az előadó mely hangokat milyen sorrendben és miképpen szólaltassa meg. Ez az értelmezés, mely a XIX. század előtt ismeretlen volt, maga is az eljárási racionalizmus terméke, a kotta azonosítása annak gyakorlati funkciójával. Holott, megkockáztatom: a szerző intenciója soha nem a hangzó végeredményre irányult. Merő kommunikációként való értelmezése, akár az írásé az irodalomban, itt is jóvátehetően félrevezető. A kotta és a megszólaltató kapcsolatát kezdettől fogva az eljárás rögzítése teremtette meg. Az európai műzene néhány, a tőle függetlenül is tenyésző és áramló zenén végrehajtott eljárásból alakult ki, mint amilyen a többszólamúságot létrehívó textuális eljárások (tropizálás, centonizálás), azután a fauxbourdon, majd az imitáció és a fúgaszerkesztés: a kontrapunkt fogásai. A notáció maga először is tanúskodik a komponista anyagválasztásáról, vagyis arról, hogy ebből az eleve adott zenéből a szerző mit választott ki megmunkálásra, másodsor pedig magáról az eljárásról, melyet a választott anyagon elvégzett. Egy polifon motetta kompozíciós módszere egy bizonyos pontig nehézség nélkül leírható lenne Cage utasításainak nyelvéen.

Az eljárás Cage-nél és a korábbi századokban egyaránt a szerző személyes döntéseinek elrejtésére szolgált. Minél inkább autonómnak képes mutatkozni az eljárás, annál inkább kelti a mű egyfajta isteni automata benyomását; annál inkább marad észrevétlen, hogy archéja van. A döntő különbség Cage-dzsel szemben, hogy a „régii” komponista a notációval végül is az eljárás útján létrejött egyetlen alakot rögzíti, és ez az alak egyszersmind a megszólaltatás kiindulópontjává válik. Ezzel lemond az összes többi lehetséges alakról: ezt a heroikus gesztust nevezem egyénítésnek. Ez az a kompozitörikus és lélektani eljárás, melyről a retorika és az alkímia nyelvén lehet beszélni. Megírni a művet ekkor annyi, mint eldönteni, mi marad ki. Cage művei a lemondásnak ezt a gesztusát nem ismerik: a véletlen-eljárások a lehetőségeket mindvégig fenntartják. Vé-

letlen-műveinek többnyire felismerhető hangzasképe van, azonosíthatók, de nem egyénítettek. Innen nézve rövid szakasznak látszik az európai zenetörténet azon szegmense, amikor a rögzített eljárást a komponista személyes tulajdonának tekintették.

Cage-nél a kotta nem kíván az eljárásról számot adni. Leírásai pedig nem a komponáláskor követett, hanem a megszólaltatáskor követendő eljárást rögzítik – azt tehát, ami régen nem volt rögzítve, mert a praxis tette a maga dolgát, a maga önálló, a komponált zenétől függetlenül is érvényes és működő szabályai-szokásai szerint. Az előadói tevékenység rögzítésétől pedig csak egy ugrás az akció, vagyis az előadás performance-szá változtatása. A kotta szimbólumainak lecserélése ezekre a leírásokra azal jár, hogy elvész az „Aufforderung zum Tun”, a megszólaltatásra mint etikai tettere kényszerítő imperativus: Cage egyes műveinek elő nem adása a szerző útmutatása szerint az előadói alternatívák számát gyarapítja (például CONCERT FOR PIANO). Amit viszont nem rögzít Cage, az a hangzásszerkezet. Műveiben a ténylegesen megszólaló hangzás befolyásolása gyakran kívül esik a szerző hatáskörén. Ezzel szemben a hagyományos módszer, az eljárás végeredményének rögzítése jelentős részben egybeesett a hangzásszerkezet rögzítésével.

És mégis: a hagyományos notáció valójában éppoly kevésbé korlátozza a lehetséges helyes megszólaltatások számát, mint Cage. A lejegyzett mű magában rejti ugyan a kulcsot a helyes megszólaltatáshoz, csakhogy a helyes megszólaltatás nem egyetlen meghatározott megszólaltatás, mely a többit kizárja. A helyes elválasztása helytelen-től nem korlátozza a helyes megszólalások elvi mennyiségét. Például a basso continuo definitíve rögzíti a kívánt akkord szerkezetét, ám hogy ez az akkord hány előadóval, milyen hangszereken és milyen felrakásban szólaljon meg, arra nézve nem vagy csak kis részben és közvetve nyújt útmutatást. A ténylegesen megszülető hangzás így ebben az esetben is kívül esik a szerző kompetenciáján.

Cage utópiája a művészeti és a társadalmi gyakorlat közötti falak lebontásáról számomra azt a tanulságot üzeni, hogy a maradéktalanul emancipált zene megszűnik kulturális jelenség maradni. Mert a kultúra éppen azoknak az elvárásoknak a szűkebb és tágabb értelemben vett rendszere, amelyet Cage a véletlen-eljárásokkal dekonstruál. A cage-i kísérlet be kívánja bizonyítani: *van* zene a kultúrán kívül is, sőt igazából éppen ott kezdődik a zene, ahol a kultúra lezárul. Ezzel voltaképp új genus keletkezik a zene történetében, mely bár anonim, mégsem folklór, hanem olyan műzene, amely nem tart többé igényt a művészet kitüntetett címére és rangjára.

Cage véletlen-művei annyiban állnak kívül a művészetén, hogy már nem jelenítenek meg semmiféle elrejtettet: itt már minden a felszínen van. A megjelenítés helyébe a szüntelen jelen idő lép, és az idő emancipálása az egyidejűséget teremti meg: ha minden jelen van, akkor minden egyszerre van jelen, és minden egyszerre érvényes (vagy érvénytelen). Ez az anarchisztikus elem Cage e műveiben. Zenéjének társadalomformáló hatása azonban utópia marad, ám éppen ez menti meg Cage-et a művészet számára. Megmenti? Cage, aki nem a művészet autonómiájában, hanem az élet elsőségében hitt, biztosan nem így fogalmazott volna. Jól ismerte az európai művészet csapdáját: ha megmarad művészetnek, mindig marad benne valami beteljesületlen, valótlan és átmeneti. Ha viszont átlép az életbe, hogy megvalósuljon, egyúttal megszűnik művészet lenni.

(Elhangzott 1997. június 21-én Balatonföldváron, a Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság által rendezett Földvári Napokon.)

KEATS LEVELEIRŐL

„A tűz utolsókat lobban a kandallóban, én háttal ülök a tűznek, egyik lábfejem lazán kifordítva fekszik a szőnyegen, másik sarkam kissé felemelkedik a padlóról... Mindez apróság – De micsoda élvezet lenne tudni ilyen apróságokat rég halott nagyjainkról, például tudni, vajon milyen pózban ült Shakespeare, mikor a »lenni vagy nem lenni«-t kezdte írni”, mondja Keats egyik levelében. Hála azoknak, akik megőrizték, majd akik 1848-tól kezdve újra és újra kiadták Keats leveleit, mi tudhatjuk, milyen pózban ült ő, mikor az „Óh, tűnt idők arája”-t kezdte írni. Valóban, micsoda élvezet s egyszersmind milyen megrendítő élmény látni a leveleken át az apró-cseprő és a megrázó eseményeket, a felszínes és a mélyreható élményeket, melyek a versek intellektuális-érzelmi háttérét adják! „Iszonyú élességgel láthatunk bele egy ilyen ember életébe a műveim keresztül, mintha Isten kémei volnánk”, állítja Keats történetesen Burns-ról, s százszorosán Isten kémének érezheti magát, aki a Keats-leveleket végigolvassa, hisz e levelek a műveknél sokkal közvetlenebbül állítják elénk személyiségét, gondolkodásmódját, költői gondjainak körét. A levélgyűjtemény lebilincselő olvasmány: egy fiatal férfi rendkívüli intelligenciája hihetetlen gyorsasággal fedezi fel szemünk láttára az élet legörömtelibb és leglesújtóbb élményeit, „az árnyékat és a fényt”, ahogy ő írja. A kamaszos mohóság minden gyönyört, szellemi és testi élményt minél hamarabb megismerni és a bátorság minden iszonyatot számba venni s filozofikus bölcsességgel egy természetfeletti rendben elhelyezni szinte egyszerre jelentkezik itt. Nincs e levelekben semmi póz: egy kedves, jó humorú, életvidám huszonegy éves fiú szemünk előtt érik

négy év alatt (1816 augusztusából van az első és 1820 novemberéből az utolsó a ma ismert levelek közül) a „poézis” naiv szerelmeséből olyan nagy művészé, aki „a mindenség partján áll, eltűnődve” (HA RÁDÖBBENEK, HOGY MEGHALHATOK), ahonnan képes belátni s zárt, személytelen versépitményeiben megidézni a jó és rossz felfoghatatlan egyensúlyát a világban. S még akkor is – akárhányszor mondtuk is ki már, újra megdöbbsenti az embert a tény – mindössze huszonöt éves.

Keatsnek körülbelül kétszáznegyven levele maradt fenn. Költői útjának legfontosabb fordulópontjai jól kiolvashatók belőlük, hiszen őt a költészettel kapcsolatos minden élménye, olvasói felfedezései éppúgy, mint írói felismerései rendkívüli intenzitással foglalkoztatták. Talán ebben nincs is semmi meglepő, az azonban mégis figyelemre méltó, ahogy a hétköznapi lét legtriviálisabb eseményei és az életről, művészetről való legmélyebb sejtelmek egymás mellett jelennek meg, anélkül, hogy valami hatásszünet elválasztaná őket egymástól. Keats számára a költészet metafizikai valóság, az esztétikai tapasztalat a megismerés leggazdagabb és legautentikusabb formája, s a nagy költők világának, elsősorban Shakespeare-nek olyan jelentőséget tulajdonít, mint a hívő a kinyilatkoztatásnak. Elvont teória, absztrakt dogma azonban nem érdekli, s távol áll attól, hogy a profánt és az emelkedettet megkülönböztesse egymástól. Egészséges kíváncsisággal és nagy empátiával figyeli a környezetében zajló komédiákat és tragédiákat, melyekben néha maga kénytelen a főszerepet vinni, s remek humorérzéssel fogalmaz meg jellemeket, szituációkat. Nem talál ki színpa-

dias pózokat a címzett vagy az utókor elismerését keresendő, ugyanolyan természetességgel beszél a műalkotás esztétikai és ontológiai problémáiról, mint például egy halas tálról, melyet kishúga elszórakoztatására talál ki és varázsol valóságossá hipnotikus stílusával.

A legfontosabb levelek, akár csak a művek, elég pontosan kirajzolják Keats költői útján a legfontosabb négy állomást. 1817 ősztől 1818 tavaszáig művészi programjának kialakulását tükrözik; ebben az időben, a szinte kényszeres megszálottsággal vállalt pálya elején elsősorban az alkotási folyamat természete izgatja, s annak felderítése saját költőalkotának felismeréséhez vezet. Ezek a korai levelek mutatják, milyen szemérmetlen étvággyal teszi magáévá Spenser képes beszédét, Shakespeare drámai intenzitású metaforikus nyelvét, az Erzsébet kori Homérosz-fordítás ódon, súlyos archaizmusait, hogy az utánzás közben saját eredeti hangjára rátaláljon. 1818 nyarán hosszú gyalogtúrára megy a Tó-vidékre, majd Skóciába, tájélményt akar gyűjteni a Hüperion-témához, s tapasztalatairól beszámol fivérének, barátainak. Ez az az időszak, mikor a társadalmi valóság a levelek tanúsága szerint a leginkább érdeklő, megrendülten számol be az embertelen nyomorról, elmaradottságról, mit útja során lát, s megerősödik a liberális értékek iránti még diákkorában kialakult szimpátiája. 1818 ősztől 1819 ősziig terjed Keats esetében az ún. annus mirabilis: megrázó élménnyel, öccsének, a tizennyolc éves Tomnak agóniájával és halálával kezdődik ez a korszak. Minthogy ebben az időben másik fivére, George már Amerikában van, naplószerűen vezetett leveleket küld neki, s így pontosan tudjuk, a személyes élet milyen bonyolult szövődése húzódik meg a legnagyobb művek hátterében (egyik leggazdagabb levelét, a költő „kaméleon”-természetéről szóló fejtegetéseit feltehetően Tom beteg-

ága mellett írta); sok híres vers, például a LA BELLE DAME SANS MERCI, az ódák, a HÜPERION-töredékek első szövegvariánsa a levelekben található, illetve bizonyos motívumai itt emelkednek valahonnan a tudat mélyéről verbális szintre; álmok, szinte testetlenül elomló képek, megfoghatatlan sejtelmek jelennek meg, s felderíthető belőlük, milyen gondolatmenetből nőtt ki egy-egy jellegzetesen keatsi kifejezés. S végül a nagy szerelem dokumentumai, a Fanny Brawne-hoz írt levelek 1819–1820-ból valók. Keserves olvasmány majdnem mind. Meneküléssel kezdődik a kapcsolat, nehogy e szenvedély elvonja energiáját az alkotástól. A betegség által felfokozott élettárgy és a közeli vég felismerésének viszonya egyszerre van jelen ezekben a szerelmes levelekben, s minden sorban ott van a hajszoltság, a meggyötört idegek tiltakozása, hiszen az idő rohan, s ami megirandó, el kell hogy készüljön. Ez az a szerelem, mely személyes intenzitást ad a Szépségnek mint metafizikai élménynek, mint világmagyarázatnak, s talán némi része e szenvedélynek is van abban, hogy Keats az ódákban, a HÜPERION-töredékekben olyan drámai erővel s személyes sorsától elvonatkoztatva képes megragadni az élet szépségének és tragikumának egyensúlyát. „*Mint érzékeny levél a gondolat forró tenyerén*” (Baileynek, 1818. jan. 23.): jellem és maszk nélkül áll előttünk.

A levelek legfőbb varázását a spontaneitás adja. Érezni, Keats keze általában nem tudja követni gondolkodásának sebességét: gondolatjelek, szótöredékek, hirtelen váltások szaggatják meg újra és újra a szöveget. A levélgyűjtemény egy nagy költő tudatának szabad asszociációs áramát, belső tartalmát rögzíti; egy rendkívüli karakter pátosztól mentes, de heroikus küzdelmet közvetíti, hogy úrrá legyen a káoszon, mely kívülről és belülről egyaránt fenyegeti. S nem utolsósorban egy kreatív szellemnek a nyelv szemanti-

kai és hagyományt megidéző lehetőségeivel való örömteli játékaiba enged betekinteni.

Pár szót a válogatásról és a címzetekről. Minden válogatás meghamisítja és minden rövidítés eltorzítja a benyomást, melyet a levelek összessége tesz az olvasóra, de terjedelmi okokból itt csak néhány – komolyabb jegyzetelést nem igénylő – levél szerepel, némelyik rövidítve. A levelek azt mutatják, Keatsnek ragyogó tehetsége volt a barátokhoz. Testvéreinek kívül (George két évvel, Tom négy, Fanny nyolc évvel volt fiatalabb nála) remek barátok várták tőle a híreket, akik osztoztak ízlésében, és megértéssel figyelték hihetetlen becsvágytól sarkallt életét, a „Szépség felé hajtó szenvedélyét” (George öccsének, 1818. okt. 14–31.). Közülük John Hamilton Reynolds, Robert Haydon, Benjamin Bailey, majd Charles Brown állt Keatshez a legközelebb: megismerkedésük idején Reynolds kezdő költő volt, Haydon már viszonylag elismert festő, Bailey Oxfordban készült papi pályára, a Keatsnél nyolc évvel idősebb Brown pedig, aki korábban kereskedelmi ügynök volt, ekkoriban már nagyrészt irodalmi ambícióinak élt. A válogatásban szerepel egy levél, melyet Keats kiadójának, John Taylornak, és egy, melyet kiadója lektorának, Richard Woodhouse-nak írt. Taylor és Woodhouse tisztában volt Keats rendkívüli költői tehetségével. Taylor erkölcsileg, sőt anyagilag is nagy kockázatot vállalt, hogy Keatsnek viszonylagos biztonságtudatot adjon a legfontosabb versek megírása idején, Woodhouse pedig fenntartás nélkül állította, ráadásul még 1818 októberében, a legnagyobb versek megszületése előtt, hogy Shakespeare és Milton óta nem jelentkezett olyan nyilvánvaló tehetség az angol költészet történetében, mint Keats.

A levélkiadások történetéről annyit kell elmondani, hogy az első levélköteg – nyolcvan levél – az első, R. M. Milnes-féle

életrajzban jelent meg 1848-ban, amikor a korábbi, Keats költészetét nagyrészt elutasító kritikai beidegződéseket felülbíráló cambridge-i „apostolok”, a Tennysonnal együtt induló esztéták jóvoltából Keats neve kezdett kiemelkedni a feledés homályából. A viktoriánus kritikai közvéleményt erősen megosztotta 1878-ban a Fanny Brawne-hoz írt levelek megjelenése Amerikában: e levelek olyan személyes élményekbe engednek betekinteni, melyekhez a külvilágnak semmi köze, érveltek sokan, mások meg egyenesen a férfias szemérem és erkölcsi bátorság hiányát látták bennük, Keats hiányos neveltetését, érzéki természetét emlegették, s úgy vélték, legalább akkorát vétett Keats ellen e levelek kiadója, mint a korabeli kritika, amely a tizenkilencedik századi legenda szerint Keats korai halálát okozta. Holott ekkor már preraffaelita körökben Keats valóságos kultikus figura volt, Swinburne pedig 1882-ben az ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA hasábjain azt írta, az ódáiban Keatsnek sikerült olyan tökéletesen megragadnia a szépséget, „amennyire az emberi beszéd egyáltalán megengedi”.

Érdekes, hogy Keats éppen akkor lép be az európai költésztörténetbe, amikor a huszadik század elején a modernizmus megjelenésével egy időben a romantikus örökség háttérbe szorul: ekkor jelennek meg az első versfordítások németül (1897) és franciául (1907), a levelek pedig felértékelődnek és fokozatosan bekerülnek az angol és az amerikai kritikai közgondolkodás látókörébe. T. S. Eliot kijelenti, nincs az angol irodalomtörténetben költő, kinek a levelei olyan figyelemre méltók és fontosak volnának, mint Keatséi: „Keatsnek *aligha van olyan kijelentése a költészetéről, melyet, alapos megfontolás után, s a megfogalmazás nehézségeit leszámítva, igaznak ne érezne az ember, mégpedig súlyosabb és értebb költői művekre vonatkoztatva is, mint amelyet Keats valaha is írt.*”

Amerikában Keats megítélése – talán mert nem voltak kanonizált hagyományok (Keats a klasszicista Pope elleni kitételével váltotta ki az angliai konzervatív kritikai körök ellenszenvét), és mert osztályos szempontok kevésbé befolyásolták az értékítéletet – mindig is kiegyensúlyozottabb és az első perctől pozitívabb volt. George Keats nyomán sok fontos levél került át Louisville-be, s 1883-ban amerikai kiadó jelentette meg az első, akkoriban

teljesnek tekintett levélgyűjteményt Harry Buxton Forman gondozásában, majd az ő fia, Maurice Buxton Forman az időközben előkerült levelekkel kiegészítve adta közre a mindenkori teljes anyagot 1931-ben, 1935-ben, 1947-ben, majd 1952-ben. S végül H. E. Rollins kritikai kiadása 1958-ban jelent meg egyszerre az Egyesült Államokban és Angliában.

Péter Ágnes

KEATS LEVELEIBŐL

Péter Ágnes fordítása

Benjamin Baileynek, 1817. október 8.

Kedves Benjamin barátom!

[...] Mít válaszolhatnék arra, hogy Te engem költőnek mondsz? Bennem az igazi költészetről oly fenséges képzet él, hogy a csúcstól, hová felkapaszkodni igyekszem, széldítő magasságban látom fejem fölött tornyosulni. Egyébként míg az *Endümiónt* be nem végzem, nincs is jogom eldönthetni – Az *Endümiónt* lesz a próbatétel, képzeletem próbája, s még inkább invencióm – ez igen ritka erényé – egyetlen soványka meséből 4000, költői szépséggel gazdag sort szándékszem írni – s ha elgondolom, micsoda feladatot tűztem magam elé, s hogy ha elvégzem, ha alig néhány lépéssel is, de közelebb jutok a Költészet Templomához – azt mondom magamban – Isten ne adja, hogy ilyen próbán átmennem ne kelljen! – Egyszer hallottam, amikor Hunt azt magyarázta, és fel is merülhet a kérdés, mi haszna hosszú verset írni. Amire én meg azt kérdezem – Vajon a poézis szerelmesei nem óhajtják-é, hogy lenne egy szép sétálókertjük, ahol kedvökre válogatva szabadon szakíthatnak a virágokból, s jártokban-keltőkben annyi tündökletes képre bukkanhatnak, hogy nagyját nyugodtan el is feledhetik, hisz új örömet lelnek majd bennök, ha másodszori olvasáskor ismét reájok akadnak: egész hétre való eledelt nyári kószalásaikhoz? – [...] S különben is a hosszú vers az Invenció próbája, mit én a költészet Sarkcsillagának tekintek, mint ahogy a Fantázia a vitorla, a Képzelet pedig a kormányozó lapát...

Benjamin Baileynek, 1817. november 22.

Kedves Benjamin barátom!

[...] bárha tudhatnád mindazt, amit a szellemről s a szívről gondolok – bár gyanítom, legrejtettebb gondolataimba is belelátsz ez ügyben, másképp nem tartanál ennyi idő után is érdemesnek drága barátságodra. Azért hadd mondjak el röviden valamit, min sokat töprengtem mostanában, s mi nagyobb alázatra s engedékenységre készítet, mégpedig a következő felismerést – a szellem óriásai, mintha láthatatlan kémiai vegyületek volnának, átalakítják a semleges szellemű tömeget – de nekik maguknak nincs saját egyéniségük, nincs meghatározott karakterük. Azon férfiak legjobbjait, az élenjárókat azok közül, kik saját egyéniséggel bírnak, az erő embereinek nevezném.

[...] bárcsak éppoly bizonyos lehetnék felőle, hogy mind a baj, mi csak érhet bennünket, e mostani felindulásoddal együtt, jóra fordul, mint amilyen bizonyos a képzelet valósága felől vagyok. Semmi másban nem hiszek, csak a szív érzelmeinek szentségében és a képzelet igazában – minden, amit a képzelet szépségként megragad, igaz kell legyen, akár létezett annak előtte, akár nem – mert hitem szerint a Szerelem, mint minden szenvedélyünk, legfennköltebb alakjában képes formát adni az eszményi Szépségnek – egyszóval: kiolvashatod legfontosabb sejtelmeimet az első könyvemből és az utolsó levelemben küldött kis dalból¹ – mi a fantázia anyagában ábrázolja a lépéseket ezekben a kérdésekben – a képzeletet Ádám álamához lehet hasonlítani – mikor felébredt, megtalálta, mit álzában látott.² Annál is fanatikusabb vagyok e hittételben, mert én igazán meg nem foghatom, miképpen lehet bármiben is felismerni az igazat a lépésről lépésre tapogató értelem segítségével – de nyilván fel lehet – ugyan lehetséges-e, hogy akár a legnagyobb bölcsnek is ne kellett volna egy sor ellenvetést félresöpörnie az útjából, hogy célba jusson? – Akárhogy van is – nekem adassék életem érzetekben élnem inkább, mint gondolatokban! – Egy „ifjú látomása” ez, egy eljövendő valóság árnya – s ez a meglátás még inkább meggyőz igazamról, mert ahogy felbukkan, átvezet egy másik kedvelt sejtelmemhez, mely mostanság erősen fogva tart, vagyis hogy az itten és moston túl óriás gyönyörben lesz részünk, mert kifinomultabb formában, megismételve átélhetjük még egyszer mindazt, mit e földön boldogságnak nevezünk – E sors azonban csak azoknak adatik meg, kiknek öröme telik az érzetekben, s nem szomjaznak, mint Te, az igazságra – Ádám álma itt is megteszi s bizonyítja, a képzelet s annak égi mása ugyanaz, mint az emberélet s annak spirituális megismétlődése. De mint mondám – az egyszerű képzeletdús lélek újra és újra meglelheti jutalmát, amint finom váratlansággal a szellem mintegy ismétlődésképpen újra és újra felismeri a képzelet csöndes munkálkodását – hogy a fontosat a mindennapihoz mérjem – sose tapasztaltad, hogy amint egy kellemes hangon dúdolt régi melódia valami kellemes környezetben meglepett, újra átélted volna mindazt, mit akkor gondoltál vagy sejtettél volt, mikor a dalt először hallottad? – nem emlékszel, hogy ilyenkor annak a régi énekesnek az arcát még szebbnek láttad gondolatban, mint amilyen lehetett, a pillanat fenségének hatására azonban ez fel se is tűnt neked? – mert abban a percben a képzelet szárnyain suhantál a magasban – ilyen léssen a minden arcok arca – az a gyönyörű-gyöngéd arc, melyet majd egyszer megpillanthatsz – Micsoda idő lesz az! – folyton elkanyarodom a témától – de az olyan összetett elme, mint a tiéd, gondolom, nem így működik – az olyan elme, mely bár képzeletdús, de képzelgése gyümölcsét is féltőn számba veszi – aki félig él érzeteken, félig gondolatokon – kinek számára az évek szükség szerint elhózzák a filozófus bölcsességét³ – ilyennek gondolom

én a tiédet – s ezért örök boldogságod érdekében néked nemcsak a régi mennyei bort kell kortyolgatnod, mi mint legéritebb földi merengéseink újraízlelése tűnik fel előtted, hanem gyarapodnod kell a tudásban is, s tudnod kell minden dolgokat – Örvendek, hogy jó úton haladsz húsvét⁴ irányában – gyorsan túl leszel kínos olvasmányaiddon és akkor! – a világ bár bajokkal teljes, nincs rá okom magamat különösképpen szerencsétlennel gondolni [...] – s nem hinném, hogy valaha is úgy fogok gyöttrődni, mint most Te – gondolom, Te valaha azt hitted, az élet célja a boldogság, mit valamely elrendelt órában megadatik elérnünk – lelkednek olyan a természete, hogy szükség szerint ért a csalatkozás – én viszont nem emlékszem, hogy valaha is számítottam volna rá, hogy boldog leszek – nem is keresem a boldogságot, hacsaknem a percnyi örömben – engem túl a pillanaton semmi nem riaszt. A lenyugvó nap mindig helyrebillent – vagy ha egy verébfi jön ablakom alá, létébe csal, s én vele csipegetek a fűvenyen. Amikor mások balszerencséséről hallok, mindig ez jut eszembe: „Nincs mit tenni – legalább most megismeri az örömet, mit lelki tartalékainak előhívása ad”, és nagyon kérek rá, kedves barátom, ha eztán bármikor is valami hidegséget észlelsz bennem, nehogy szívtelenségnek vedd azt, hanem csak elvontságnak – mert hidd meg, olykor egész héten át nem érzem semmi szenvedélynek, érzelemnek a hatását magamon – s néha oly sokáig eltart ez az állapot, hogy már-már kételkedni kezdek máskor való érzelmeim őszinteségében – meddő tragédiakönyveket vélek látni bennük – Tom öcsém állapota sokat javult – Devonshire-be készül – én majd követem – egyelőre Dorkingban vagyok, most érkeztem – oly igen óhajtván valamely szín- és légváltoztatást, valamint hogy megsarkantyúznám lovam, s bevégezném versem, melynek még 500 sor híja van...

Szerető barátod,
John Keats

1. Az ENDÜMIÓN I. könyve, illetve a II. könyv „Ó, Bánat, el mért kívántad...” kezdetű lírai betéteje.
2. Utalás Milton ELVESZETT PARADICSOM-ára: VIII. 452–490.
3. „*Philosophic mind*”, idézet Wordsworth ÓDA A HALHATATLANSÁGRÓL című verséből.
4. Célzás az elkövetkező vizsgákra.

J. H. Reynoldsnak, 1817. november 22.

Kedves John barátom!

Két dolog gyötör – az egyik Crips – a másik, hogy nem indulhatok Tommal Devonshire-be – azonban remélem, saját magam iránt való kötelességem egy-két hét alatt bevégezem, s aztán megfontolom, mit tehetek felebarátomért – erényes eljárás, nemde? [...] Egy ostoba kérdést akartam feltenni neked, amire sem Te, sem más nem tudna válaszolni, hacsak egy egész fóliót tele nem ír, vagy teljes pamfletet nem kanyarít belőle – Bár dönts el magad – Te miért nem tudsz, mint ahogy én tudok, felindulás nélkül fogadni mindent, mit a szív gyötrelmeinek mondhatunk? Engem csöppet sem lepnek meg soha – Mert egek! húzza be az ember lelkének finom csigaszarvait, hogy elviselhesse életét e világban – Élvezem ezt a vidéket – van itt domb is, völgy is, kis patak is – Ma este felszaladtam a Box Hillre a Hold után – láttad a Holdat? – aztán mikor lejöttem, pár sorral tovább jutottam. Mostantól valahányszor távol leszünk egymástól, és nem köt le valami hosszabb költemény – minden levelemben küldök egy kis verset

– most nem akarok egy parány részt kivenni, mert szeretném látni, mint fogod majd egyben élvezni az egészet. Három könyvet hoztam magammal, az egyik Shakespeare versei; még sose leltem ennyi szépséget a szonettekben – úgy érzem, tele vannak olyan gyönyörűségekkel, miket véletlenül – a hasonlat megragadásának lázában – mond ki – képes ezt ember elviselni? – hallga csak!

*S hogy ejti lombját a sok büszke fa,
Mely alatt nemrég tikkadt nyáj hűsölt,
S hogy hág kévék ravatalaira
A borzas-ősz szakállú nyári zöld⁵*

Mindent elmondott mindenről, vagyis nem hagyott nekünk semmit, amit érdemes lenne elmondani [...] a poézis szerelmesét a legorcátlanabb módokon tudja felizgatni, mikor ilyeneket mond:

*a valóság költői örület
És dagály lenne, ódon költemény⁶*

mi egyébiránt kapitális mottó lesz költeményemhez – nem gondolod? – meg olyanokat mond, hogy „ódon pennád rajzai” – meg „április első virága” – meg „a halál örök fagyosvár dühe”⁷ – Milyen fejedelmi szeszélyben fogant ötletek! Idemásolok mégis egy szakaszt, mert az összefüggések ennél nem játszanak szerepet, s ahogy elkészültem vele, igen óhajtottam, bárcsak leadnád voksod – pro vago contra –

*Aquarius! egek kristály fivére,
kinek Zeusz király, szárnyak helyébe,
két legyező-forma víz-sugarat
adott, minek fényével elmulat
szűz Artemisz:
olvassz fel a lég ragyogó fagyát,
víz-szárnyon át vállad ezüst havát
láttasd, legyen még ragyogóbb a fény
a Csillag-királynő nász-éjjelén
te friss! –⁸*

5. XII. szonett. Szabó Lőrinc fordítása.

6. XVII. szonett. Szabó Lőrinc fordítása.

7. XIX., XXI., XIII. szonett. Szabó Lőrinc fordítása.

8. ENDÜMIÓN, IV. 581–590. Somlyó György fordítása.

George és Tom Keatsnek, 1817. december 21., 27. (?)

Édes fivéreim!

[...] A minap színházban voltam, meg akartam nézni, hogy lép publikuma elé Kean⁹ először a betege óta a *III. Richárd*ban – hát, ha tudni akarjátok, fantasztikus volt – Később megnéztem *A gazdagságban* is, Reynolds ugyanis megkért, írnék bírálatot Luke-alakításáról – a cikk ma jelent meg a *Champion*ban, amit elküldök az *Examiner*rel

egyetemben [...] – tegnap és ma Dilke-vel töltöttem az estét, mégpedig nagyon kelle-
mesen – épp most jövök tőle, s hirtelen nagy kedvem van befejezni ez irományt, mit
reggel kezdtem, s mitől ő ragadott el. Péntek este találkoztam Wellsszel, másnap meg
elmentem megnézni a *Halál a sárga színű lovont* – a kép csudálatos, ha figyelembe
vesszük West¹⁰ korát; de semmi nincs rajta, mi intenzív azonosulásra készítené, nincs
egyetlen nő, akinek csókjáért el kellene pusztulni, egyetlen arc, mi élő valóságként
emelkedne ki a háttérből. A művészet nagysága intenzitásából fakad, minek hatására
minden elillan, ami kellemetlen, mert közvetlen közelébe visz a Szépnek és az Igaznak
– Vizsgáljátok meg a *Lear királyt*, látni fogjátok, ezt példázza az egész; ezen a képen
azonban úgy van jelen a rút, hogy nem nyílik meg az elmélkedés végtelen mélye, mely-
be mindazt, mi visszaszűzítő, beletemetethné az ember – A kép nagyobb, mint a meg-
csúfolt Krisztus¹¹ – [...] Brownnal és Dilke-vel megnéztük a karácsonyi pantomimet,
aztán elkísérték, és gyalog mentünk hazáig. Útközben sok minden szóba jött, sok min-
denről vitatkoztunk, jobban mondva beszélgettünk Dilke-vel – csak úgy cikáztak ben-
nem a gondolatok, és hirtelen rájöttem, mi az az adottság, miből minden rendkívüli
teljesítmény fakad – különösen az irodalomban – s mi oly korlátlanul megvolt
Shakespeare-ben – arra a *negatív képességre* gondolok, minek következtében az ember
képes megmaradni bizonytalanságok közepette, titkok, kétségek közt, anélkül, hogy
irritálómód kapkodna a tények s a ráció után – Coleridge például képes lemondani
a valóság látszatának a titkok szentélyében felsejlő szikrányi, de fényes felcsillanásáról,
mert nem hajlandó beérni fél tudással. Ha ezt köteteken át fejtegetném, akkor sem
tudnék többet mondani, mint hogy az igazi költőben a Szépség minden más megfon-
tolást megelőz, jobban mondva megszüntet minden egyéb megfontolást.

Kijött Shelley verse, s mondják, nagy ellenérzést szült, mint a *Mab királynő* annak
idején. Szegény Shelley, szavamra megvannak az ő erényei! Írjatok mihamarább, hisz
leveletek oly igen várja a benneteket nagyon szerető fivéretek,

John

9. Edmund Kean a kor legnagyobb drámai színésze.

10. Benjamin West nyolcvanéves volt, mikor a képet festette.

11. Westnek egy másik képe.

J. H. Reynoldsnak, 1818. február 3.

Hampstead, kedd

Kedves John barátom!

Megkaptam a két kaska mogyorót: be jó volna, ha két pennyért minden ebéd utánra
lenne ilyen csemegém¹² – Ó, bárha légi malacok lehetnénk, kicsapva a bükkösökbe,
hol kedvünkre csemegéznénk a lélek makkos rengetegjén – mintha mókuskok volnánk,
s mogyorót ropogtatnánk, mert mi a mókus, ha nem légi malac, s mi a mogyoró, ha
nem az arkangyalok makkcsemegéje. Ami a feltörendő mogyorókat illeti, én csak any-
nyit mondhatok, ahol túláradó bőséggel adódnak a tetszetős képek, a keresetlen egy-
szerűség a legjobb megoldás. Az első a jobb az első sora miatt: „a nyíl agancsos étket
nem talált” – meg mert a másodikban ott van (ez az egyetlen hely, egy-két szó egyéb-
ként, mit megbírálnék – főleg, mert magamnak is meg kellett tanulnom, hogy mint
lidércfénynek, kerüljem a csábítását) az „elomló ámulat” – Vigyáznunk kell, nehogy

e stílus kígyóvarázsa valaha is még egyszer rászedjen bármelyikönket is – Lehet, hogy tanulmányoznunk kéne kortársainkat. Hogy Wordsworth és társai meg kéne kapják tőlünk jogos adójukat. De vajon néhány képzeletdús és bensőséges passzus kedvéért hagynunk kell-e, hogy egy egoista szeszélyeiben fogant bölcseletet ránk kényszerítsenek? – Mindenkinek megvannak a maga sejtelmei, de nem mindenki kotlik és páváskodik rajtuk, míg hamis érmét nem költ ki belőlük, hogy aztán becsapja vele magát – Sokan képesek eljutni a nem ismert tartomány¹³ határáig, de nincs akkora magabizodalomuk, hogy papírra vessék, amit a félhomályban látni véltek. Sancho is ki tud eszelni olyan utat, mely a menny felé vezet. Veled együtt gyűlölöm az olyan költészetet, mely szándékának kitapintható hálóját borítja ránk – s ha egyet nem értünk, mintha csípőre tett kézzel fenyegetőzne. Nagy és minden tárgyaktól ment legyen a költészet, úgy lépjen be a lélekbe, hogy nem önmagával, de tárgyával kelt döbbenetet vagy csudálkozást. – Milyen szépek a félrehúzódó virágok! Mennyit veszítenének szépségükből, ha előzönlének az utakat, s kiáltozni kezdenének: „csudálatok, ibolya vagyok, csüggjetez rajtam, kankalin vagyok!” Ebben különböznek a modern költők az Erzsébet-korbéliektől. A modernek mindegyike úgy országol parány birtokán, mint egy hannoveri választófejedelem, és naponta megszámlolja, tartományaiban hány szalmaszálát söpörtek le az útról, attól meg viszketegség fogja el, ha némely gazdasszony netán megpróbálná nem kisikálni néhanap a rézlábasát: a régiek óriás birodalmakat uraltak, a távoli tartományaikról csak hallomásból tudtak, el sem is igen látogattak oda – Nekem ebből nem kell – Elegem van Wordsworthból, s főleg Huntból – Mért állnánk be Manassé törzsébe, ha szabadon kóborolhatunk Ézsauval? mért botladoznánk tüskék közt, ha rózsákon is lépdelhetünk? Mért lennénk hasonlatosak a baglyokhoz, ha sasokként szárnyalhatunk? [...] Nem óhajtanám likicsinyleni Wordsworth jelentőségét vagy semmibe venni Hunt érdemeit, annyit akarok mondani csupán, senkinek nagysága és érdemei minket meg ne zavarjanak, hiszen van, akinél nagyság és érdem makulátlanul és minden erőszak nélkül megtalálható. Olvassuk mi csak a régi poétákat és Robin Hoodot. Leveled a szonettel nagyobb örömet szerzett, mint *Childe Harold* 4. könyve¹⁴ vagy bárkinek az élete és elmélkedései valaha is fognak. A mogyoróval teli kaskákért cserébe egy csokor barkát kötöttem néked, remélem, jól fessenek.

[Idemásolja *Robin Hood* és *Rímek a Sellő-kocsmáról* című verseit.]

12. Reynoldstól a kétpennys postával Keats aznap két szonettet kapott Robin Hoodról.

13. Hamlet híres monológjából.

14. BYRON CHILDE HAROLD ZARÁNDOKÚTJA című verses elbeszélésének 4. éneke 1818 áprilisában jelent meg.

J. H. Reynoldsnak, 1818. február 19.

Kedves John barátom!

A minap arra gondoltam, milyen lehetne az élet, ha az ember mindennap elolvasna egy oldalnyi tömény szépséggel gazdag verset vagy tisztára érlelt prózát – és akkor azzal elindulna kóborolni, elmerengne rajta, elelmélkedne róla, hazatérne tőle, jövendölne belőle, és álmodna felőle – míg csak meg nem unná – de mikor unná meg? – soha – Ha az ember gondolkodása beérett, bármely súlyos, átszellemült passzus ki-

indulópontja lehet a „harminckét palota” felé. Milyen boldog az ilyen „fogantató utazás”, micsoda gyönyörökkel édes e szorgos tunyaság! Szenderegi bár el a díványon, ne félj, nem szakad meg e röpködés, szunnyadj egyet a lóherén, s éteri ujjmutatásra lelsz álmodban – egy csöpp gyermek csacsogása szárnyakat ad, s az érett férfi szavaiból erőt nyersz, hogy fölemelkedj rajtok – egy dallamfoszlány „a szigetnek egy vadon szögébe”¹⁵ visz, s ha susognak a levelek, „övet kerítasz a föld körül”.¹⁶ És nehogy hálátlanságra magyarázd, ha így, csak ujjheggyel érintenénk a nemes könyveket, mert a tisztelet, mivel egyik ember a másiknak talán ha adózhatik, csekélység a jótéteményhez képest, mi a nagy művek merő létéből fakad, mellyel megidézük „a jó szellemét és szívverését, mely ott a lét minden formáiban”.¹⁷ Ne hívja senki a memóriát tudásnak – Sok ember van, ki eredetímód gondolkodik, bárha nem is tud róla – megtéveszti a megszokás – Én úgy vélem, szinte bárki képes, mint a pók, önnön belsőjéből légi citadellát szőni – alig néhány levél és ághegy kell a póknak, hogy megkezdje munkáját, s csudás körben járásával máris betölti a leget: az ember is meg kell elégedjen néhány sugallattal, hogy lelkének finom hálójából megszője égi kárpitját – jelekkel gazdagon lelki szemeknek, puhasággal lelki ujjbegyeinek, tágas terekkel, hol kószálhasson, tiszta pontossággal, hogy fényűző pompára leljen. A halandók szelleme oly különböző s oly különféle utakra vágyik, hogy először úgy vélné az ember, képtelenség feltételezni, kialakulhatna valami közös ízlés és elvokonság akár csak kettejük vagy hármójuk között is ez utazások során – holott épp megfordítva van az – a szellemek különböző irányba indulnának ugyan, de számtalan pontban kereszteznék egymás útját, majd az utazás végén összetalálkoznának, köszönhetnék egymást – Az agg és a gyermek beszédbe elegyedne egymással, majd az agg továbbindulna, a gyermek meg ott maradna tűnődéseibe merülten – Senki nem vitatná, nem állítaná, hanem csak felebarátja fülebe súgná gondolatait, s így, ha szelleme minden csírája égi talajból szívna magába a táplálékot, minden ember naggyá lehetne, s az emberiség rekettye- és túskebokorral benőtt parlag helyett, melyen csak szétszórtan nagy ritkán látni egy-egy tölgyet vagy fenyőt a távolban, erdei fák óriás köztársaságává változna. Régi hasonlat ösztönzésünkre a méhkaptár – én azonban úgy vélem, inkább virág legyünk, s ne méh – mert hamis hit az, mi úgy tartja, jobb adni, mint kapni – nem, nem, aki kapja s aki adja, egyformán nyer rajta – A virág, bizonyos vagyok felőle, méltó ajándékot kap a méhtől – mélyebb biborra gyúlnak levelei a következő tavaszon – s vajon ki mondja meg, melyiknek nagyobb a gyönyöre, a férfinak-é vagy a nőnek? Nemesebb Jupiterként egy helyben ülni, mint Mercurius gyanánt ide-oda röpködni – ne rohanjunk hát s gyűjtögessünk, mint a döngő méh, türelmetlenül zümmögve erre-arra, hogy az óhajtott tudásra ráleljünk: hanem tárjuk szét szirmainkat, mint a virág, tétlenül várva, bármit kapjunk is – bomladozva bimbóznánk Apollón szeme sugarában, s fogadjunk szívesen minden sugallatot a nemes rovaroktól, kik látogatásukkal megtisztelnek – életnedv lesz jutalmunk, mely éhünket, és harmat, mely szomjunkat oltja majd – Mindezt a gondolatot a reggel szépsége sugallta, mely ma tunyaságomban meglepett – napok óta nem volt kezemben könyv – s a Reggel azt mondta, jól van ez – semmi más nem jutott el tudatomig, mint a Reggel, s a Rigó azt mondta, jól van ez – mintha így szóló volna –

Ó kinek arcát téli szél kicsípte,
 Ki láttál ködkampón hófelleget,
 S csillaghoz fagyni szenes csúcsu szilt,
 A tavasz néked végtelen szüret.
 Ó, akinek egy könyve van, a fény,
 Ki éjről éjre a legfőbb sötéttel
 Töltekezel, míg Phoebus rejtezik,
 Háromszoros hajnalod a tavasz.
 Ó, ne hajszold a tudományt – nekem sincs,
 De otthonos meleggel szól dalom.
 Ó, ne hajszold a tudományt – nekem sincs,
 De meghall az este. Haszontalanság
 Kínjám borongni nem haszontalan,
 S megébred, aki álmot látni vél.¹⁸

Na már most persze tudom, hogy mindez hiú okoskodás, bármily közeli rokona legyen is az igazságnak, s csak arra való, hogy tunyaságom mentsem – nem csapom be magam, s nem hiszem, hogy az ember olyan lehet, mint Jupiter, bőven elég neki, ha lóti-futi Mercurius vagy esetleg alázatos méhecske – Végtére is egyre megy, így van-e vagy úgy, fontos, hogy, remélem, sikerült néhány percnyi idő terhét levenni válladról.

Szerető barátod,
 John Keats

15. Shakespeare: A VIHAR, I. II. 223. Babits Mihály fordítása.

16. Shakespeare: SZENTIVÁNEJÍ ÁLOM, II. I. 175. Arany János fordítása.

17. Wordsworth: AZ ÖREG CUMBERLANDI KOLDUS, 77. Rakovszky Zsuzsa fordítása. Szó szerint: „egy lobbanása annak a léleknek, mely ott a lét minden formájában”.

18. Orbán Ottó fordítása.

John Taylornak, 1818. február 27.

Kedves John!

[...] Van néhány alapelvem a költészetre nézve, miket ha elmondok, látni fogja, mily nagyon távol vagyok tőle, hogy lényegük szerint megvalósítsam őket. 1. Úgy vélem, a költészet gyönyörűséges túláradásával kell meglepjen, s nem egyedülvalóságával – úgy kell hasson az olvasóra, mint saját legmélyebb gondolatainak megfogalmazása, majdnem mint az emlékezés – 2. nem elég, ha épp csak felvillan benne a Szépség, attól ha eláll is az olvasó lélegzete, kielégülést nem nyer: a képek oly természetesen emelkedjenek, haladjanak előre és nyugodjanak le, miként a Nap, úgy világoljanak az olvasó felett, és pompás, de józan fényben ereszkedjenek alá, a félhomály csudáját hagyván maguk után – de könnyebb megmondani, milyen legyen a vers, mint megcsinálni – és ez egy további axiómához vezet. Mégpedig ehhez: jobb, ha a vers meg sem születik, hacsak nem oly természetesen hajt ki, mint fán a levelek. [...]

Igaz és hálás barátja,
 John Keats

B. R. Haydonnak, 1818. április 8.

[...] Hidd el, barátom, képed egészen részemmé vált – Mindig is túl élénken élt bennem a tudata annak, micsoda labirintuson át vezet az út a csúcra a szépművészetben (amennyire a poézisből megítélhetem), semhogy azt higgyem, képes lehetek pontosan megérteni, miképp működik a ritmus egy képen. Én fel nem foghatom számtalan pillanatát az összerendeződésnek és szétválásnak, mely a tudat és ezernyi anyaga közt végbemegy, mielőtt felsejlene a Szépség remegő, csigaszarv-finomságú lenyomata – nem ismerem mély elragadtatásod milliomm öbleit – s nem is fogom megismerhetni soha – mégis remélem, bármit alkoss, mindig lesz szemem, hogy meglássam nagyságod...

J. H. Reynoldsnak, 1818. május 3.

[...] az emberéletet egy soktermes hajlékhoz hasonlítanám,¹⁹ melynek termei közül egyelőre csak kettőt tudok leírni, a többinek az ajtaja még zárva van előttem – Azt, hová először lépünk be, a Gyermekség vagy a Gondolatnélküliség Termének nevezném, ahol addig maradunk, amíg nem gondolkodunk – Jó darabig el is időzünk itt, s hiába áll tárva-nyitva a következő terem ajtaja, ahová fényes látnivalók vonzzák tekintetünk, semmi kedvünk továbbmenni, végtére azonban a gondolkodás elvének feltámadása észrevétlen rákényszerít, hogy általlépjük a küszöböt, mikor is alighogy beléptünk a második terembe, melyet a Szűz Gondolat Termének nevezhetünk, megérezgít az ottani fény és levegő – csak gyönyörű csudákat látunk, s arra gondolunk, örökké itt maradunk ez örömök között: azonban az itteni lég hatására valami rendkívüli változáson megyünk keresztül, s a gyermek látásmódjából kialakul a felnőtt férfi szíve és természete – e terem atmoszférája meggyőzi az idegeket, hogy a világ csupa nyomorúság és szívfájdalom, merő kín, betegség és elnyomatás – miáltal a Szűz Gondolat Terme fokozatosan elsötétül, s a növekvő homályban erre is, arra is ajtók tárulnak föl – mögöttük vaksötéttel – sötét folyosók tátonganak mindenfelé – Nem látjuk a jó és rossz egyensúlyát. Beburkol a sötét – Te meg én épp az ajtók előtt állunk – képzeletünket lenyűgözi a „ránk nehezedő titok”. Idáig jutott volt el Wordsworth, amennyire felfoghatom, mikor *A tinterni apátság*ot írta, és nekem úgy tetszik, géniusza most éppen a sötét folyosók felderítésén munkálkodik. Ha megmaradunk és nem szűnünk meg gondolkodni, mi ketten is elindulhatunk a sötétségbe. Wordsworth óriás, s annyival nagyobb nálunk, hogy szelleme messzebbre lát a folyosók mélyébe, s fényt tud gyűjtani a sötétben – [...] Ma délután Tom megint köpött egy kis vért – ez kijózanít – de tudom, nem *minden* illúzió a világban – a Te életed Harmadik Terme szerencsés és édes lesz – a szerelem bora s a barátság kenyere vár ott reád – Ha találkozol George-dzsál, mondd meg neki, ha eddig nem kapott tőlem levelet, szinte biztosan várja ott-hon egy – Mondd meg Baileynek, remélem, mihamarább láthatom – Add át üdvözetemet mindenkinek. Itt már néhány napja *kipattantanak* a rügyek – Lemásoltam Iza-bellám első strófáit George-nak – hamarosan bevégzem, s az egészet leírom Neked.

Szerető barátod,
John Keats

19. Feltehetően utalás a JÁNOS EVANGÉLIUMA 14. 2-re.

Benjamin Baileynek, 1818. május 25.

[...] Van abban valami csöndes öröm, ha az ember barátai szeretetére bízhatja magát, ahogy az albatrosz alszik széttárt szárnyakon a légben. Én neked pincében hűlő borod leszek, s minél szerényebben vagy inkább lustábban bújok meg a hátsó fal valamely rekeszében, annál gazdagabb falernusi ízekkel örvendeztetem meg inyed, mikor kortyolsz belőlem...

Benjamin Baileynek, 1818. június 10.

Kedves Benjamin barátom!

Leveleid az oxfordi lapban egyszerre keltettek örömet és fájdalmat bennem, mint-hogy – függetlenül a dicséret hallatán érzett jogtalan és halandó örömtől – szerintem dicső dolog, ha valaki így tud lelkesedni, ugyanakkor a világ túl rosszindulatú ahhoz, hogy ne fölényes mosollyal tekintsen a legtiszteletreméltóbb egyszerűsége. Mert lel-kemre, édes barátom, nem való a Te egyszerűséged erre a világra – s e gondolatra undor fog el – Vajon mért van az, hogy – bár merőben ellentétes alapon – minkettőnk idegeit oly igen meggyötri ez a világ – Te egész életedben (legalábbis én úgy hiszem) bizalommal, én meg egész életemben gyanakvással tekintettem a világra – s bármek-kora csalódás ért is Téged, Te még mindig képes vagy igyekezni, hogy egyszerű sza-vakkal meggyőzd a világot – a világ másképpen ítél, s én ennek csak örülni tudok – ha rajtam múlna, el sem fogadnám a Petrarca-koszorút – a halálom napja okán s mert a nőkben munkál a rák – nem kéne ilyeneket írnom – csak felszakítom a sebeket. De túl fiatal vagyok s nem elég nagylelkű, hogy elfojtsam magam – meg talán meg is sér-tenélek vele. Nemrég még reméltem, alkalmam lesz némiképp felvidítani gyötört ke-délyed – olyan dolgokat felmutatni a világban, mik méltók arra, hogy az ember kedvét lelje bennük – ma már azonban amint magamra maradok, örömmel gondolok rá, hogy meghalunk – hogy talán megadatik dicsőségesen bevégezni az emberiség va-lamely nagy ügyének szolgálatában. Talán ha dolgaim nem úgy alakulnak, ahogy ala-kultak, soha nem írok le ilyesmit – De ítélj meg magad a helyzetem – Két fivérem van, az egyiket „a farkastársadalom” Amerikába úzi, a másik, aki oly igen csüggött az életen, menthetetlen – Talán mert szüleinket korán elvesztettük, s egyéb azt megelőző balszerencsés események miatt fivéreimmel való kapcsolatom az évek során olyan meghitt lett, hogy „szeretetük csudálatra méltóbb az asszonyok szerelménél”²⁰ – Nem-e egyszer komisz voltam velük, számtalanszor meggyötörtem őket – de oly mélyen él-nek bennem, hogy elhomályosítanak minden hatást, mit nő tehetne rám – van egy húgom is: nem mehetek sem Amerikába, sem a sírba utánuk – Az életet végig kell csinálni, s csak abban a reményben lelek némi vigaszt, talán sikerül egy-két verset ír-nom, mielőtt végére jutok – Hallom, mész Skóciába – ird meg, milyen – számomra igen távoli világ – talán Gleignek sikerül a közeledben kapni állomást. Én magam nem tudom, el tudok-e utazni: főképpen Tom öcsém miatt, bár magam is gyöngélkedem egy kicsit – Ha nem megyek, hamarosan felkereslek – ha meg mégis, akkor majd ha visszajöttem – vagy jövő télen beszállásolom magam hozzád. Sógornőmet ismertem már, mielőtt sógornóm lett volna, s már akkor nagyon kedveltem. Most meg egyre jobban szeretem – nem találkoztam még nővel, aki ilyen önzetlen lett volna, szinte túlzásig az – nincs gyönyörűbb és megfoghatatlanabb a világon, mint egy önzetlen

leány hiánytalan boldogsága – ezernyi körülmény teszi ezt – szavamra mondom, megfoghatatlan. A nőkből bizonyára hiányzik a képzelőerő, amiért is hálát adhatnak Istennek, mi meg azért, mert egy kifinomult lény lehet boldog anélkül, hogy bűntudata támadna. Nem értem, s nincs érv, mi megnyugtasson – Ezen még gondolkozni kell. Nem otthonról írok, így nem tudom átfutni leveled, hogy válaszolnék kérdéseidre – csak annyit akarok mondani, mélyen megrendített az a szakasz Danténál – Ha viszek magammal bármi olvasnivalót, Carey²¹ kis kötetét teszem a hátizsákba, mert jól megérnek majd valamelyik csücsökben. Szavamra Reynolds kezd megizmosodni – betegsége javára volt – mint általában, ki súlyos betegségből gyógyul, fokozott étvágygal nézi a világot. Rice-ről is kedvező híreket kaptam – Ami az itteni irodalmi híreket illeti – az *Edinburgh Magazine* egyik újabb Hunt-ellenes kirohanásában engem is emlegetnek mint a „szeretetre méltó Mister Keats”-et, a *Quarterley* kritikásai pedig valóságos babérkoszorút aggattak rám, ugyanis belefojtottak a „Lombokba”.²² Várom az alkalmat, hogy „Bazsalikom cserepemet” felolvashassam – ha átvonulsz Skóciába, hát majd ott a jövő télen hóesés kíséretében. Öcsém szíves üdvözlését küldi.

Szerető barátod,
John Keats –

20. 2 SÁMUEL 1. 26.

21. Fordításában 1814-ben jelentette meg Taylor & Hessey (Keats kiadója) az ISTENI SZÍNJÁTÉK-ot.

22. Célzás Hunt FOLIAGE című versére, melyre utal a *Quarterley*-ben megjelent kritika.

Richard Woodhouse-nak, 1818. október 27.

Kedves Richard barátom!

Nagy meglepedés fogott el leveled olvastán; baráti hangja még jobban esett, mint az, hogy a „genus irritabilis” közismert nyálánkságával csillapította éhemet. A legjobb válasz kérdésedre talán az lesz, ha – hogy irodai stílusban fogalmazzak – észrevételeket fűzök két alapvető problémához, s így majd, azt hiszem, nyílegyenesen eljutunk minden pro és contra érv leglényegéhez a géniusz, a vélemények, a becsvágy és a nagyság stb. ügyében. 1. Ami a költő karakterét illeti (a költőknek arra a fajtájára gondolok, amilyen én is vagyok, ha egyáltalán költőnek hihetem magam, s melyet meg kell különböztetni a Wordsworth-féle jelenségtől, vagyis a fenségesnek a költő önnön lényéből fakadó típusától, amely per se jelenség s külön kategória), arról annyit, hogy nincs neki – nincs sajátos lényege – a költő minden és semmi – Nincs karaktere – éppúgy élvez a fényt, mint az árnyékot – lényege az intenzitás, bármit szemléljen is, rútat vagy gyönyörűt, magasröptűt vagy alantast, gazdagot vagy szegényt, közönségest vagy emelkedettet – Szintoly gyönyörűséggel teremtem Jagót, mint Imogent. Mitől az erényes bölcs visszaköhl, abban a kaméleonköltő igaz örömet talál. És nem árt vele, hogy éppoly szenvedéllyel vonzódik a dolgok sötét oldalához, mint ahogy a fényt szomjúhozza, hisz fény és sötét egyaránt elmékedésbe torkollik. A Költő minden dolgok között a legkevésbé költői teremtmény, mert nincs identitása: szünet nélkül átalakul, feloszlik valami másban. A Nap, a Hold és a Tenger, a Férfi és a Nő impulzív lény, ezért költői, változatlan attribútuma van – a költőnek nincs, nincs identitása – biztos vagyok benne,

a költő a legköltőietlenebb Isten minden teremtménye közül [...] Egy-egy vendégség után, hacsak nem saját képzeletem árnyaival voltam egész idő alatt elfoglalva, nem én vagyok, aki hazamegy: olyan mély benyomással van rám a társaság minden tagjának karaktere, hogy hatásukra megsemmisülök – s nemcsak felnőttek közt – ugyanígy lenne egy gyerekszobában is. [...]

Másodszor becsvágyamról szólnék, arról, milyen életre szándékszom vállalkozni – eltökélt szándékom, hogy a világ javára legyek: ha életben maradok, majd az érettebb évek dolga lesz az – addig pedig megpróbállok olyan magas csúcsra feljutni a Költészetben, amilyenre az idegeim engedik – a majdani versekről bennem élő halvány sejtélem arcomba kergeti a vért – Csak attól félek, el ne vesztsem érdeklődésem az emberi dolgok iránt – remélem, attól, hogy magányomban még a legnagyobb szerűbbek tapsa is teljesen hidegen hagy, nem fogom elveszíteni szemem élességét, ha ugyan egyáltalán megadatik, hogy lássak. Nem valószínű. Én mindenestre meg vagyok győződve róla, hogy csakis a Szépség felé hajtó vágy és szenvedély kell vezéreljen írás közben, még ha minden reggel elégetem is egész éjszakai fáradságom eredményét, vagy ha nem remélhetem is, hogy lesz, aki elolvassa, amit írtam. De talán most sem a magam nevében beszélek, lehet, hogy valaki más lelkében élek épp, s ő szól a számból. A következő mondatban azonban biztosan én szólok hozzád. Értem való aggódásodat, rólam való jó véleményedet és barátságodat igen mélyen átérzem, s vagyok

legőszintébb barátod,
John Keats

George és Georgiana Keatsnek, 1818. október 14–31.

[...] Remélem – boldogságtok és sürgetésteK dacára –, én sose fogok megnősülni. Még ha a legszebb asszony várna is, mikor egy-egy utamról vagy sétámról hazatérek, még ha selyemből volna is szőnyegünk és reggeli felhőkbeől a függönyünk, még ha székünk és pamlagunk hattyúfűökák pelyhével volna is kitömve, eledelünk pedig manna volna, italunk bordóibb a bordói bornál, és ablakunk egyenest a Winandermere-re nyílna, akkor se érezném, vagyis boldogságom akkor se lenne olyan teljes, amilyen fenséges most a magányom. A fenti örömök helyett fenséges csönd fogad, ha hazatérek – A szelek üvöltésében ráismerek asszonyomra, az ablakom mögötti csillagokban gyermekeimre. A minden dolgokban jelenvaló Szépség hatalmas és elvont képzete, mi bennem él, elhalványítja a megosztott és elaprózott házi boldogság fényét – egy nyájas asszony s az édes gyermekek részei csupán e Szépségnek, nekem meg milliónyi kell ezekbeől a részecskébeől, hogy kiteljen szívem kedve. Ahogy képzeletem gazdagodik, napról napra egyre inkább úgy érzem, én nemcsak ebben az egy világban élek, de ezer másban is – Alig egy percre maradok egyedül, s eposzi árnyat vető alakok sereglenek körém, kik mint testörök a királyt, úgy szolgálják szellemem – és akkor megjelenik „dicső vendégem, a leples, pálcás Tragédia”²³ – kedvem szerint vagy Akhilleusz oldalán vagyok, amint háromszor zendül szava szörnyet a sáncnál,²⁴ vagy Theokritoszsal időzöm Szicília völgyeiben. Vagy pedig egész lényemmel belevetem magam Troilusba, s vele ismétlem a sorokat „csak bolygok ajtajánál, mint idegen lélek a styxi parton”²⁵ – pazar gyönyörrel oszlom szét a légben, és örülök, hogy egyedül lehetek. [...] Higgyétek meg, nincs ebben semmi világfájdalmas póz. Egyetlen dolog tudja csak

az elmúló percen túl megkeseríteni szívem: ha kétség fog el költői tehetségemet illetően – Ez ritkán fordul elő, s türelmetlenül várom a közeli időt, amikor a kétségek teljesen megszűnnek. Olyan boldog vagyok, amilyen boldog ember csak lehet – azaz olyan boldog lennék egy szál magam, ha azt hihetném, Tom egészséges, rólatok meg tudhatnám, örömben telnek napjaitok. – Akkor aztán igazán irigylésre méltó ember lennék – hiánytalanul boldog a Szépség felé hajtó szenvedélyemmel, mely rokona minden szellemi becsvágyamnak, sőt egy vele...

23. Milton: IL PENSEROSO. Tóth Árpád fordítása.

24. ILIÁSZ, XVIII. 228. Devecseri Gábor fordítása.

25. Shakespeare: TROILUS ÉS CRESSIDA, III. II. 5–6. Szabó Lőrinc fordítása.

Fanny Keatsnek, 1819. március 13.

Wentworth Place, márc. 13.

Édes Fannym!

Az elmúlt napokban írtam George-nak – nemcsak úgy kutyafuttában szoktam neki írni, hanem napokon át hozzáteszegetek a levélhez. Úgy volt – azt hiszem, említettem is –, hogy néhány fiatalember áthajózik az ültetvényre: hát meggondolták magukat, s milyen csalódás nekem, hogy nem küldhetem el velük a levelet! – Pár napja táncmulatságban voltam, egy év alatt ez volt az egyetlen, mire elmentem, s a következő év során sem óhajtok még egyszer ilyesmiben részt venni – sógorunk unokahúga tartotta – születésnapja alkalmából, én csakis Mrs. Wylie²⁶ kedvéért mentem el – naponta remélem, hogy megjön a levél George-tól. Biztos vagyok benne, nem kell aggódnunk a késedelem miatt: másokról is tudok, akik jó ideje nem kaptak postát odaátról – Ahogy a pecsétet nézem a leveleden, nem tudom eldönteni, Tassitól van-e a pecsétnyomó – Úgy nézem, gipsz – Pár napja a Leicester tér közelében jártam, és arra gondoltam, veszek neked egyet, de aztán eszembe jutott, hátha már van, s nem akartam ugyanazt megvenni még egyszer – Szóval írd meg, van-e már, vagy hogy szeretnél-e – s hogy inkább felíratosat vegyek, mint amilyenvel ez a levél lesz lezárva, vagy valami híres ember feje legyen rajta, Shakespeare vagy Milton stb. – vagy valami képzeletbeli figura a szépművészetekből, mint a Fama vagy Adonisz stb. – tudod, valaki az angol szótár végén levő előkelőségek közül. Azt is írd meg, nincs-e szükséged könyvre vagy ceruzára vagy rajzlapra – vagy bármire, csak élőlény ne legyen – Megjegyzem, akkor se tudnék túl szigorú lenni, mert emlékszem rá, mennyire elfogult voltam valaha magam is a sármányok, cinkék, csellék, egerek, dorombok, kis pontyok, lazacfik és a bokrok és patakok minden lakói irányában; de hidd el, azoknak jobb a fákon és a vizekben – bár meg kell vallanom, még most sem tudnék ellenállni egy szép öblös aranyhalas tálnak – akkorának, miben elfér vagy tíz vödör víz, amit egy hűvös csövön át táplálnék egy másik csőből a padozat alól – s hogy a víz állandóan cserélődne, tisztán csillogna ezüstjük, bíboruk – s akkor egy szép festett ablak elé állítanám az egészet, s körülkeríteném árnyat adó mirtuszokkal és kaméliákkal. Az ablak a Genfi-tóra nézne – s én örökké ott ülnék és olvasnék, mint valakinek a képe, aki egyre ül és olvas...

26. George Keats anyósa.

Naplólevél George és Georgiana Keatsnek, 1819. február 19.–május 3.

[...]

Péntek, 19. [...] Ma reggel erőt vett rajtam a tunyaság és az egykedvűség: Thomsonra vágyom, *A tunyaság várán*ak néhány stanzájára – tizenegyig szunyókáltam, s ettől szenvedélyeim elcsendesültek, testem minden ízén pedig kellemesen tompa zsibbadtság ömlik el alig három fokkal innét az ájulaton – ha gyöngyök fodroznák ínyemet, s liliom volna lehetem, éber bűvöletnek mondanám, de így merő lustaság ez az állapot. Ebben az ernyedtt hangulatban az ember agyának minden idege éppúgy ellazul, mint testének minden kis ina, s hiába int a Gyönyör, eszembe sincs utánaeredni, és nem riaszt a Bú se, hiába ásit felém. Sorban vonul el szemem előtt a Poézis, a Becsvágy, a Szerelem, de orcájuk mozdulatlan: mintha görög vázán volnának három alak – egy férfi és két nő – kiket csak én ismerek fel álcájuk mögött. Ritka boldog állapot ez, egyike a kevés pillanatnak, mikor a test ereje lenyűgözi a szellemet, mi könnyebbséget ad. Most vettem kézhez pár sort Haslamtól, azt írja, apja már egy ideje eszméletlenül fekszik, s minden percben várható halála – édesanyja, mint mondja, nagy lelkierővel viseli az iszonyatot – holnap bemegyek hozzá a városba. Ilyen a világ – azt ne hidd, az idő soká eltűri, hogy átadd magad az örömöknek – a körülmények, mint a felhők, szüntelen és észrevétlen gyűlnek fejed fölött, hogy nyakad közé zuhanjanak – Miközben kacagunk, az események óriási veteményesébe egyre hullnak a nyomorúság magvai – miközben kacagunk, kipattannak, szárba szöknek, s lám, már nyújtják is feléd méreggyümölcsüket – A barátainkat ért csapásokról im könnyedén tudunk filozofálgatni – a saját veszteségeinkről nincs szavunk, túl közletről érintenek. Nagyon kevesen jutottak el valaha is odáig, hogy a világot teljesen önzetlenül lettek volna képesek szemlélni, s nagyon kevesen cselekedtek kizárólag felebarátaik üdvére – Az emberiségnek szinte minden jótévjéről kiderül, hogy nagyságát valami önös érdek szennyezi be, hogy szemérmetlenül vágyott magát megmutathatni – ócska színpadi hatás vágya nyűgözte le képzeletét – Ha meggondolom, hogy hat rám Haslam csapásának híre, magamról is megmondhatom, távolról sem vagyok képes érdek nélkül, velem való kapcsolatától függetlenül gondolni reá – Holott az önzetlen szemlélet erényét a tökéletességig lehetne vinni, hisz semmiképpen nem volna a társadalom romlására – a természetben azonban bajos volna elképzelni – a héja elveszteni a vörösbegyreggelijét, a vörösbegy a kukacot s az oroszlán éppúgy éhkoppon maradna, mint a fecske – Az emberek nagy része szintoly ösztönösen, ugyanúgy céljára szegzett szemmel járja útját, mint a héja – a héja nem lehet meg egyedül, nem lehet meg egyedül az ember sem – figyelj meg, mindkettő egyformán kell társat szerezzen magának – s egyformán kell táplálékot is szerezniök – a nemes vad, az ember pipára gyűjt, ha szórakozni vágy – a héja meg széttárt szárnyal egyensúlyoz a felhők közt – ennyi a különbség, egyik ebben, másik abban leli kedvét – Ládd, ez az élet legfőbb mulatsága – mármint az elmélkedő kedély számára – ahogy járom a mezőt, látom, itt egy egér, amott egy menyét pislog ki a hervadt fű közül – valami cél űzi a jámbort – ott csillog a szemében – ahogy a városban járom az utakat a házak közt, látom, amint elsiet mellettem egy-egy ember – ugyan hová? – valami cél űzi a jámbort, ott csillog a szemében. De tudod, mit mond Wordsworth – „mindnyájunknak emberi szívünk van”²⁷ – valami villamos áramlat kering az emberiségben, mely megtisztítja természetünk – s aztán alkalmanként nagy hősiség terem egy-egy emberállatban – csak azt panaszolhatjuk fel, hogy ez olyan csudaszamba megy, mint gyöngyöt lelni a szemétdombon – En hiszem, hogy bár sose

hallottunk felőlük, ezrek és ezrek éltek le éltük teljesen önzetlen szívvel: most csak kettő jut eszembe: Szókratész és Jézus – életük a bizonyosság rá – épp minap említette Taylor Szókratészról, de Jézusra is mondhatta volna – olyan óriás szellem volt, hogy bár semmit nem írt le az utókornak, ismerjük gondolkodását, szavait s teljes nagyságát abból, ahogy mások írtak róla – Milyen kár, hogy Jézus történetét a vallás meghamisításában érdekelt ájtatoskodók írták meg. Mégis – túl minden fondorlaton – látom ragyogását. – Egyébiránt most is ugyanazt az ösztönös útját követem az elmélkedésnek, mint a leggyaralóbb emberi teremtmény, akit csak el tudok képzelni – meglehet, fiatal vagyok – meggondolás nélkül írok – összevissza kapkodok a nagy sötétség közepette a fényrészcsek után – anélkül, hogy felérném ésszel, mi következik abból, mit vélni gondolok, bőszen állítani merek. De nem lehet-e, hogy véten vagyok mindebben? Mit gondoltok, nem elképzelhető, hogy valamely fensőbb lények nagy gyönyörűséggel figyelik, amint gondolataim mozgás közben ösztönösen ugyan, de keccesen öltik magukra véletlen sugallta formáikat? – miképp engem is elgyönyörködtet a menyét éber moccanatlansága vagy ahogy az őz ijedtében hirtelen megmered? Ocsmány dolog ugyan egy utcai verekedés, mégis lenyűgöz az erő, mi megnyilvánul benne: a legalja emberben is van valami verekedés közben, mi fogva tartja a képzeletet. Egy fensőbb lény talán éppígy tekint elmélkedéseinkre, jóllehet a balga gondolat tévútra fut, mégis van tán benne valami, amiben ő a nagy távoból gyönyörűségét leli – Ez a költészet lényege, s ha így van, a költészet nem állja ki a versenyt a bölcsellettel. Épp azért, mert a sas sem állja ki a versenyt az igazsággal.

[...] az ember „szegény meztelen villás állat”,²⁸ aki éppoly próbáknak van alávetve, mint az erdők vadjai, akár így, akár úgy, de kínra és szorongatásra van elrendelve. Ha fokoként sikerül testét valamelyest nagyobb kényelemben és biztonságban tudnia – minden lépésnél, minden parányi előrehaladás után új kalamitások egész sora vár rá – halandó, de ott tornyosul feje fölött a menny minden csillagával. A legérdekesebb kérdés, mivel szembenézhetünk: vajon meddig terjed a boldogság, mit egy nagy ritkán fellépő Szókratész kitaró munkálkodása ad az embernek – El tudom képzelni, hogy ez a boldogság akár csordultáig megadassék – de akkor is mire jut az ember? – halálra – s egy ilyen boldog életben ki volna képes elviselni a halált? Az élet terhe, mely most megoszlik az egymás után sorjázó évek vállán, egyszerre lepné meg az utolsó órán, s a távozó, ahelyett, hogy köszöntené a véget, úgy menne el, ahogy Éva hagyta maga mögött a Paradicsomot – Én azonban őszintén szólva nem is hiszek benne, hogy így tökéletesíthető volna az emberi állapot – nem tűri azt el a világ természete – az ember meg olyan, mint a világ, amiben él – Majd ha a pataokban a hal bölcselkedéssel fel bírja olvasztani a tél páncélját, akkor örökön ficánkolhat a nyár langymeleg örömeiben. Vagy vedd a sarkokat, Afrika homokját, a szélviharokat és vulkánokat – Tedd, hogy ne legyenek, akkor majd elhiszem, a világ eljuthat a tökéletes boldogság állapotába – az ember is csak addig tudhat eljutni, mint a lélektelen természet, és nem tovább – Képzeld el például egy rózsát, mely észlelettel bír – egy szép reggel kibontja szirmait, s örvendez létén – de jön egy fagyos fuvallat vagy a rekkenő nyár heve – és nem menekülhet, nem tudhatja gyötrelmeit megszüntetni – éppúgy hozzátartoznak azok a világhoz, mint a rózsá maga: az ember se lehet boldog a mindenség ellenében, a világ természete felemészti lelkét – A félrevezetteknek és vakhitűeknek szokása a világot más néven „siralom völgyének” nevezni, ahonnan az ember – az Isten kifürkészhetetlen beavatkozása folytán működő megváltó kegyelem által – a mennybe kerül – Mily földhöz tapadt, balgatag hiedelem! Könnyebb belátni, mi dolga a világnak velünk, ha inkább mint „lélekeremtő völgyet” gondoljátok el (most a legmagasztosabb elképze-

lélek szerint fogalmazok az emberi természetről, s abból indulok ki, hogy halhatatlan, így lehet csak belátni, ami nemrég eszembe jutott róla). Lélekteremtőnek mondom, s a lélek nem azonos az intelligenciával. Milliókban megvan az intelligencia, az istenség szikrája, csakhogy nem lesz belőle lélek mindaddig, míg el nem nyeri sajátos karakterét, míg nem lesz sajátos, maga szerint való arculata. Az intelligencia az érzékelés atomja, megismerni, látni képes, és tiszta, egyszóval isteni természetű. Hogyan fejlődik ki ezek után a lélek? Honnan nyerik karakterük ezek a szikrák, melyek osztoznak az isteni esszenciában? Hogyan nyerik el azt a boldogságot, mely az egyéni lét üdve lézen? Hogyan másképpen, mint egy olyan világon általmenvén, mint a miénk. Érdekes ezt még jobban meggondolnom, mert hitem szerint az üdvösségnek vagy inkább a szellem teremtésének egy teljesebb rendszere sejlik fel itt, mint a keresztény vallásban. A szellem teremtése során három hatalmas erő hat egymásra éveken keresztül: az intelligencia, a szív (mely nem ugyanaz, mint az intelligencia vagy szellem) és a világ, vagyis az elemi tér, amely alkalmas arra, hogy benne a szellem és a szív kifejtsek egymásra hatásukat, miáltal kialakuljon a lélek vagy a sajátos arculat hordozására rendelt intelligencia. Nehéz ezt megfogalmazni, mert még csak homályosan értem – de látom már a körvonalakat – hogy jobban értsétek, hadd mondjam el még egyszer egészen egyszerűen, mire jutottam: a világot iskolának mondanám, hol a gyermek megtanul olvasni, a szív meg legyen az iskoláskönyv – nos, a lélek az a gyermek, ki elsajátította az olvasás tudományát, mihez az iskola s a könyv egyként kellett neki – Mert nem látjátok-e, mily nagy szükség van a fájdalomra és kínokra a világban, hogy az intelligencia megérjék s lélekké legyen? Mily nagy szükség van erre a világra, ahol a szív ezernyi módon kell érezzen és szenvedjen? Nemcsak iskoláskönyv a szív – a szív a szellem bibliája, a szellem tapasztalása, az emléző, melyből a szellem vagy az intelligencia föltápláló tejét szívja magába. Amennyire más és más minden ember életútja, annyira más és más lelkének arculatja: Isten saját isteni lénye szikráiból így teremt egyéniséget, lelket, mással össze nem téveszthető lelket – Úgy vélem, valami olyan üdvösség tan körvonalazódik bizonytalanul előttem, mi ellen nem ágálhat az ész, s mely nem ellenkezik emberi természetünkkel – Biztosan érzem, sok olyan kérdésre van benne felelet, mire a keresztények hiába próbáltak megnyugtató választ találni – Egy máris eszembe jut – a gyermekek üdvözülése – véljük a szikra vagy intelligencia anélkül tér vissza Istenhez, hogy kialakult volna egyéni arculatja – minthogy nem volt elégséges ideje, hogy kialakítsa és átformálja a tudás, mely a szívből, a szenvedélyek tárházából fakad...

27. Wordsworth: A VÉN CUMBERLANDI KOLDUS. Rakovszky Zsuzsa fordítása.

28. Shakespeare: LEAR KIRÁLY, III. IV. 111. Vörösmarty Mihály fordítása.

Fanny Brawne-nak, 1819. július 25.

Vasárnap este

Édes leánykám!

Remélem, nem nehezteltél rám túlságosan, hogy elmaradt szombaton a levél; négyen kártyáztunk a csöpp szobánkban késő estig, majd másnap délig, s nem volt egy nyugodt pillanatom, hogy írjak. Most, hogy Rice és Martin elment, végre szabad vagyok. Nagy aggodalmamra Brown megerősítette, amit írsz, hogy beteg vagy. El nem képzelheted, milyen fájón vágyom veled lenni: kész volnék meghalni egyetlen óráért – mert mit nyújt a világ? Nem tudhatod elképzelni, hidd el, mert nem lehet, hogy olyan szemmel nézz rám, mint én Terád. Bocsáss meg, ha kissé kusza vagyok, de egész nap

egy elvont költeményen dolgoztam, és mélységes szerelemmel szeretlek – két dolog, mi mindent kimagyaráz. Mért mondod, hogy oly soká tartott, míg megadtam magam? – az első héten, hogy megismertelek, hűbéres szolgáddá szegődtem; csakhogy elégettem a levelet, mert másnap, mikor találkoztunk, úgy éreztem, tudtomra akartad adni, hogy nem kedvelsz. Ha valaha első látásra azt éreznéd egy férfi iránt, amit én teirántad, el volnék veszve. De nem gyötörnék, magamat gyűlölném, hogy ilyesmi megeshetett – s elpusztulnék, ha úgy látnám, kegyeltesd nem oly csudálatos férfiban, mint Te nőben. Talán túlságig heves vagyok, úgy hát képzeld magad elé, hogy térden állok, különösen, ha megemlítem azt a mondatot leveledben, amely megsebzett; mikor Severnről írsz, azt mondod, „elég legyen, ha megmondom, sokkal jobban csudálatlak, mint barátodat”. Édes szerelmem, soha én azt el nem hiszem, hogy bármi csudálnivaló volna bennem, főleg nem ránézetre – nincs mit csudálni rajtam, igazán nem vagyok csudálnivaló. Te ellenben az vagy, szeretlek; nem adhatok mást, mint szépséged ájult csudálatát. Férfiak közt én olyan vagyok, mint nők közt a pisze orrú barna lányok, kiknek összeér a szemöldökük – meg se is látom őket – hacsak olyan nem akad köztük, kiben úgy lánkol a szív, mint bennem. Akaratom ellenére kisajátítod az életem – és csakis a lényeddel, úgy, ahogy van: mert amit mások családi boldogságnak mondanak, arra én egyáltalán nem vágyok; beleremegek, ha a mindenféle házi gondokra gondolok – a Te kedvedért azonban elviselném azokat is, ellenben ha boldogabbá tenné, meghalnék akár, mintsem magamra vegyem őket. Két gyönyörűségem van, min séta közben elmerengjek – édes lényed és halálom órája. Ő bárcsak mindkettőt egyazon percben ölelhetném magamhoz. Gyűlölöm a világot: túlságosan megtépázza konok akaratom szárnyait, s vennék bár édes mérget ajkaidról, hogy elbocsásson innen. Senki máséról nem fogadnám el. Meg is döbbsent, mennyire nem érdekelnek semmi bajok rajtad kívül – mert emlékszem azokra az időkre, mikor egy szalag libbenése is izgalmat keltett. Milyen puha szókat találhatnék hozzád ezek után – nem olvasom el, mit írtam, s csak utószóban válaszolok mind a kérdésekre, miket a leveledben feltettél – mert ezer gondolat szór szertesztét. Ma éjjel Venusnak képzellek, s imádkozom, mint egy pogány, imádkozva imádkozom csillagodhoz.

Örökre a tiéd, fényes csillag,

John Keats

Fanny Brawne-nak, 1820. február (?)

Édes Fannym!

Magyarázd meg Anyádnak, semmiképpen nem ártasz vele, ha esténként írsz néhány sort. Nem tudom, miért, tegnap esti leveled nem éreztem oly pazarnak, mint a korábbiakat. Úgy vágyom rá, hogy újra *szerelmednek* szólíts. Vigasztal némileg, ha boldognak és jókedvűnek látlak – de azért, kérlek, hitesd el velem, félig sem vagy oly boldog, mint lennél felgyógyulásom hírére. Ideges vagyok, beismerem, s könnyen meglehet, betegebbsnek képelem magam, mint amilyen vagyok; de Te csak kényeztess, ronts el mint gyermeket gyöngédséggel, melyet néhány leveledben érzem engedté. Legédesebb szerelmem, ha visszanézek mind a gyötörelemre, a fájdalomra, melyet érted szenvedtem, mióta elmentem az Isle of Wightra; a néhány napos mámorra, majd a rá következő nyomorúságra, ámultan merengek el a Szépség felől, mely ily régóta bűvöletében tart. Mikor e cédulát átküldöm, az elülső szalonban leszek, s

lesem, amint pár percre megjelenysz a kertben, hogy láthassalak. Milyen falat emelt közénk a betegség! De ha egészséges lennék is – Rá kell magam kényszerítenem, hogy oly filozofikusan lássam a dolgokat, ahogy tudom. Mostanában, hogy annyi alkalmam volt éberem s szorongató nyugtalanságban tölteni az éjszakát, sok más gondolat is meggyötört. „Ha most meghalok – mondtam magamban egyik éjjel –, nem hagyok semmi maradandó művet magam után – semmit, hogy barátaim büszkék lehessenek, ha megemlékeznek rólam – de szerettem a mindenekben eleven Szépség elvét, s lett volna csak rá időm, emlékezetessé tettem volna nevem.” Halványan kísértett ez a gondolat akkor is már, mikor még egészséges voltam, és minden szívverésem utánad kiáltott – De most osztozol lelkemben (be *merhetem* vallani?) a „dicsvágygal, a nemes lelkek egyetlen gyarlóságával”.²⁹

Isten áldjon, Szerelmem,

J. Keats

29. Milton LYCIDAS-át idézi pontatlanul.

Percy Bysshe Shelleynek, 1820. augusztus 16.

Hampstead, aug. 16.

Kedves Shelley barátom!

Nagyon jólesik, hogy valaki, aki mint Ön, szinte túlságosan is el van foglalva saját gondolataival, olyan hangon ír nekem, ahogy Ön ír levelében, mely itt fekszik előttem. Amennyiben végtére is mégsem fogadom el a meghívását, az csakis olyan körülménynek tudható be, mely túl közletről érint ahhoz, hogy jóslásokba bocsátkozzam felőle – Mindenesetre nyilvánvaló, hogy még egy angliai telet nem élnék túl, s ráadásul kínoosan hosszúra nyúlna a befejezés, így aztán – körülbelül mint katona a harcmezőre – indulok, hajózom Itáliába. Jelenleg az idegeim okozzák a legtöbb gondot, de máris csillapulnak, ha belegondolok, a legrosszabb esetben nem leszek kénytelen egy helyütt oly hosszan elidőzni, hogy megutáljam a négy falat. Ha bármi gyönyörűséget lelt szegény poémámban, annak ugyancsak örülök – bár szívesen tudnám meg nem írtnak, ha még most is annyira feszítene a becsvágy, mint annak előtte. Megérkezett *A Cenciek*, az is, amit Ön, az is, amit Hunt utaltatott hozzám. Én egyetlen vonatkozásáról tudok csak ítélni, költői erejéről és drámai hatásáról, melyre manapság sok ítész úgy tekint, mint Mammonra. A modern műnek célja kell legyen, mondják, s meglehet, ez a cél az Isten – *a művész* azonban igenis áldozzon Mammonnak – „önmagába temetkezve”, sőt talán némi önzéssel kell dolgozzék. Biztos vagyok benne, megbocsátja, ha őszintén megmondom, meg kéne kissé fékeznie lelke rajongó szárnyalását, s nagyobb gondot fordítania a mesterségre, hogy nyersanyagának „minden repedését” vasércel tömjé ki. Az ilyesfajta fegyelemnek még a pusztá gondolata is nyilván hideg zuhanyként hat Önre, aki, gondolom, még sose gubbasztott bevont szárnyakkal egyfolytában hat hónapra át. S nemde abszurd, hogy éppen az *Endümión* szerzője beszéljen ilyeneket? Akinek annak idején elméje olyan volt, mint az asztallapra vetett kártyapakli. Azóta azonban kézbe vagyok véve és sorba vagyok rakva az utolsó pikk dámáig. Képzetelem klostrom, melyben magam vagyok a szerzetes – ám magyarázza úgy metafizikám, ahogy tetszik. Naponta lesem a *Prométheusz*t. Ha bármimód befolyásolná a dolgok állását a vers hatását illető őszinte jókívánságom, még kéziratban heverne asztalán, vagy most igyekezne befejezni a második felvonást. Emlékszem, midőn a Hampstead

Heathben azt tanácsolta, ne adjam ki első torzszülőteim. Lám, visszaadom a tanácsot most, hogy nálam az osztás. A kötetben, mit küldök, a versek nagyrészt az elmúlt két évben születtek, és biztosíthatom, soha nem léptem volna velük a nyilvánosság elé, ha a nyereségkivánás rá nem vett volna: vagyis láthatja, most már sokkal inkább hajlanék rá, hogy megfogadjam tanácsát. Szeretném még egyszer kifejezni hálámat kedvességéért, s őszinte köszönettel küldöm tisztelem kedves feleségének.

Abban a reményben, hogy hamarosan találkozunk, maradok őszinte híve,

John Keats

Charles Brownnak, 1820. november 30.

Róma, 1820. november 30.

Kedves Charles barátom!

A levélírás a legnehezebb. A gyomrom annyira nem javul, hogy elfog a gyöngesség, hacsak feltörök egy pecsétet – de azért sokkal jobban vagyok, mint a karanténban. Meg aztán attól is félek, hogy mindaz, mi kedves nekem Angliában, elkezd sorolni érveit és ellenérveit, csak odafigyeljek. Állandóan az az érzés kísért, hogy az igazi életem már elmúlt, s amit életnek hiszek, posztumusz lét csupán. Isten tudja, hogy alakult volna – de én valahogy úgy érzem – ámbár ezt hagyjuk. [...] Nem tudok felelni a kérdésekre a leveledben, melyet utánunk küldtek Rómába Nápolyból, mert félek újra elolvasni. Olyan gyöngé vagyok (lelkileg), hogy a látványát is képtelen vagyok elviselni az írásnak, ha olyan baráttól jött, akit úgy szeretek, mint Téged. De azért még megülöm a lovacskákat – s a legcudarabb lelkiállapotomban is, még a karanténban is, több szójátékot pufogtattam el kínomban egy hét alatt, mint korábban egy éven át. Egy gondolat gyötör, majd belepusztulok – jól voltam, egészséges, eleven stb., és ott mentem mellette az úton – most meg – a kontraszt felismerése, a fény és az árnyék átélése, mindaz a benyomás (primitív érzékelésből fakadó adalék), mely a költeményt teszi, nem mondhatnám, hogy segít rendbe szedni az ember gyomrát. No lám, te bitang, hogy meggyötörlek – rajta, vedd elő a bölcselmed, segítsen ki, ha tud, ahogy én is az enyémet, de igazán – ugyan hogyan lennék képes még mindig élve elviselni mindent a nélkül? Clark doktor roppant figyelmes hozzám; azt állítja, a tudóm nem nagy gond, de a gyomrom, mint mondja, ugyancsak cudarul van. Nagy csalódásomra semmi jó hírt nem kaptam George-tól, állandóan az jár az eszemben, mindnyájan fiatalon halunk meg. *****-nak nem írtam még, amit nyilván nagy figyelmetlenségnek veszi; mivel oly nagyon szeretnék jó híreket írni egészségem felől, egyik hétről a másikra halasztottam. Ha meggyógyulok, rajta leszek, hogy jóvátegyem minden vétkem, mit betegségemben vétettem; ha meg nem, hamar elfelejti majd a világ még a bűneimet is. Holnap vagy holnapután írok ***-nak. A jövő hét közepén meg *****-nak. Severn jól van, bár egyhangúan telnek napjai mellettem. Add át üdvözlétemet minden barátunknak, s mondd meg *****-nek, semmiképpen nem jöttem volna el Londonból anélkül, hogy tőle el ne búcsúzzam, de mérhetetlenül gyöngé voltam testben is, lélekben is. Amint ezt kézhez veszed, írd George-nak, s mondd el neki, hogy vagyok, már amennyire el tudod képzelni – s írd egy sort húgomnak is – mint kísértet bolyong képzeletben – úgy hasonlít Tomra. Alig tudok istenhozzádot mondani Neked – még levélben sem megy. Mindig is ügyetlen voltam a meghajlásnál. Isten áldjon!

John Keats

FIGYELŐ

SZÚRT FÉNY

Szerb Antal: *A trubadúr szerelme. Könyvekről, írókról*

Gyűjtötte, jegyzetekkel ellátta Wágner Tibor
Holnap, 1997. 383 oldal, 1380 Ft

„Majdnem az egész irodalomra rá lehet mondani, hogy túlságosan hosszú.” Jules Renard naplójának ezt a fanyar megállapítását Szerb Antal idézi a kötetben, és bár ugyanez mondható el általában az irodalomkritikákról vagy a kritikai irodalomról is, A TRUBADÚR SZERELME írásaira aligha igaz. A kötet Szerb 1922 és 1944 között folyóiratokban publikált, azóta kiadatlan kritikáit és cikkeit gyűjti össze. Háromszázötven oldalon több mint száz írás, többségük terjedelme egy-két oldal, de akadnak köztük nyolc-tíz sorosak is.

Ez a szűkszavúság igencsak figyelemre méltó manapság, a kritikusai öntudat túltengésének idején, amikor a rövidebb ismertetés műfaja kiveszett folyóiratainkból. Ma mindenkit feszít az ambíció, a szakírók kedvtelve neszeznek gondolataik bozótosában, mondatrojtjaikat gabalyítva, szálaizatva. Így aztán a lapokban kritikák helyett sokszor hosszadalmas értekezéseket olvashatunk.

Mondhatni persze, hogy a kötetből kirajzolódó kép csalóka, hiszen ez épp a maradékot szedi össze, azt, ami az eddigi gyűjteményekből kimaradt, a resztlit. Kár volna hát messzemenő következtetéseket levonni belőle. Tudjuk, a rövidség nem volt valamiféle abszolút eszmény Szerb számára, elég csak Georgéről, Castiglionéről vagy Vörösmartyról írt emlékezetes tanulmányaira utalnunk. Ám ha meggondoljuk, hogy nagyszabású művei, két irodalomtörténete és a HÉTKÖZNAPOK ÉS CSODÁK kisesszékből ízesülnek egybe, Szerb Antalt mégiscsak a rövid lélegzet, a felvillantott portrék mesterének kell tekintenünk.

Írásainak mostani gyűjteménye ugyanakkor ismét szembesít bennünket azzal, hogy a felduzzasztott folyóirat-kritika, mellyel manapság lépten-nyomon találkozunk, viszony-

lag új fejlemény, az utóbbi évtizedek terméke. Hogy mi hívta életre, nem tartozik ide, de talán mégsem arról van szó, hogy Szerbnek és társainak, Halász Gábornak, Németh Lászlónak vagy Bálint Györgynek kevesebb mondandója lett volna egy-egy kortársi műről, mint manapság akármelyik ambíciózubb egyetemistának.

Mindenesetre A TRUBADÚR SZERELME-kötetet lapozgatva engem némiképp váratlanul ért az a felismerés, hogy ami Szerb kritikusai természetét illeti, jószerével ez minden. A VÁRÁZSLÓ ELTÖRI PÁLCÁJÁT néhány írását leszámítva mindaz, amit Szerb Antal frissen megjelent magyar könyvekről írt (és kritikán itt ezt értem), ebben a most megjelent kötetben található. És ha nem ezek is Szerb munkásságának legjelentősebb vagy éppen jellegadó írásai, az új könyv ezáltal mégis több lesz esetleges gyűjteménynél, bizonyos értelemben reprezentatív kötetté válik: Szerb egyik tevékenységi területének metszetévé. Annak tehát, akit érdekel Szerb Antal, a kötet írásainak futólagos áttekintése is érdekességekkel szolgálhat.

Érdeemes megnézni például, hogy az a Szerb Antal, akit – talán mondhatom – sokan érzünk közel magunkhoz, kortársai közül kikről írt. Csak az írókat számba véve, az előző nemzedék élő nagyjai közül mindössze Szomor Dezsőről, Kassákról és Babitsról (a róla írottak Szerb korábbi köteteiben olvashatók), saját nemzedékének legjobbjai közül Márairól, Illyésről, Cs. Szabórol, Sárközi Györgyről és Hevesi Andrásról. Talán még a fiatalabbak listája a leghosszabb: Dsida, Szentkuthy, Radnóti, Jékely, Rónay György, Örkény, Devecseri. Mindez meglepően kevésnek tűnik. Különösen akkor, ha melléje állítunk egy csaknem ilyen hosszú listát Andai Ernő, Kádár Imre, Mollináry Gizella, Harangi László, Kertész Erzsébet, Fercsek Ferenc, Vasas Mihály, Wágner Lilla, Govrik Elemér nevével. Az ő könyveikről is olvashatunk a kötetben, és Szerb majd' mindegyikben talál valami elismerésre méltót. Vasas Mihály regényének megjelenését például a *Nyugat-*

ban üdvözli: „*valami rég nem látott magyar bőség és biztoskezség... mint társadalmi helyzetkép is jelentékeny, fontos... a legnagyobb várakozással nézünk a fiatal író további művei elé*”. Mai fejjel azt is hozzátehetnénk gonoszodva, hogy könyvének címe – KI TUD RÓLA? – is telibe talál. Tényleg, ki? Még a kötet szerkesztője is csak annyit: „Vasas Mihály, író.”

A gyűjtemény legérdekesebb darabjai számomra mégsem a jól ismert vagy a teljesen ismeretlen szerzőkről született kritikák, hanem azok, amelyek olyan írókra hívják fel a figyelmet, akik nincsenek benne a mai irodalmi köztudatban, ha tetszik, a kánonban. Ilyenek a Bíró Lajos MARISKA című darabjáról, Makkai Sándor TÁLTOSKIRÁLY, Bánffy Miklós MEGSZÁMLÁLTATTÁL és Kolozsvári Grandpierre Emil A SÁRGA VIRÁGOS LEÁNY című regényéről vagy a Tormay Cecile művészetéről szóló írások. Az embernek kedve támad elolvasni magukat a műveket. Az egyedüli kivétel (a korábban ugyancsak jobb napokat látott) Fodor József költészetének méltatása. Itt mintha Szerb nem volna olyan meggyőző. Míg az előbbieknél hiszek neki anélkül, hogy a műveket ismerném, itt gyanakvóvá tesz. Az az érzésem – megint csak Fodor költészetének ismerete nélkül –, hogy Szerb ezúttal túllő a célon. Hölderlin és Shelley többszöri emlegetése még akkor is sok, ha hozzáteszi, hogy nem költői nagyságban akarja velük Fodort összemérni. Ezt a túlzást azonban alighanem a kor számlájára kell írunk. A kritika 1942-ben íródott, és Szerbben minden mást elhomályosíthatott az az érzés, hogy Fodor „*egész költészete ütelkezés, a tiszta ember ütélete a tisztátalan kor fölött*”. Mindenesetre érdekes megfigyelni, hogy a tisztaságért való túlzott lelkesültség hogyan teszi még Szerb letisztult stílusát is némiképp homályossá.

Hogy valóban Szerb stílusának letisztulásáról beszélhetünk, első írásai mutatják, Szomory, illetve Bíró Lajos drámájáról. Ezekben a kritikákban még érezhető valamilyen fiatalos kítottság, mindent beleadás, zaklatott ritmus. A nagyívű drámatörténeti fejtegetésekkel aládúcolt kritikák mondatritmusa, zsúfoltsága, hátravetett hangsúlyai némiképp a fiatal Lukács esszéit idézik. Bizonyos fokú gondolati és mondattorlódás jellemzi még a Proust regényéről közreadott benyomásait is, melyet Vojnovich Géza, a *Budapesti Szemle* akkori főszerkesztője érthetetlennek bélyegzett

lapjában. De későbbi kritikáira talán még neki se lehetett panasz. Szerb ugyanis azzal a szokatlan adománnyal rendelkezik, amit Kierkegaard olyannyira becsült Lessingben: „*meg tudja világítani azt, amit maga megértett. Itt megáll, pedig korunkban mindenki többet magyaráz, mint amennyit megértett*”. Szerb stílusának kedélyessége, olvasmányossága részben ugyanebből a mértéktartásból fakad.

Lehet, hogy az is a mértéktartás egy formája, hogy – mint láttuk – nem csak, sőt nem is elsősorban a legnagyobbakról ír, s hogy kritikáiban csak elvétve találkozunk bíráló megjegyzéssel? Szerb talán azért nem érzett készletést a bírálatra, mert szenvedélyes olvasóként nem annyira könyvekben, mint a kultúra egészében gondolkodott. Mindenesetre kevesek fejében voltak olyannyira elrendezve a dolgok, mint az övében. Ez a belső elrendezettség nem valamilyen módszertani tudatoságnak volt köszönhető, hanem a kultúrában való otthonosságának. Talán ez magyarázza írásainak hangfekvését is, melyet nem színezi át a saját mondataitól, gondolataitól való megrészegülés vagy meghatódás. Írásmódja eleganciájának és ökonomikusságának köszönhetően még a legrövidebbek is a teljesség illúzióját adják. Úgy érezzük, mindent elmond, amit tudunk érdemes. A leírás teljességének érzete azonban kétélű dolog. Ha ugyanis egy műről adott leírás maradéktalanul kielégít bennünket, talán már nem is érezzük szükségét annak, hogy elolvassuk. Néhány soros ismertetési ily módon épp sikerültségükkel beszélnek le finoman bennünket magukról a művekről.

De mintha működne Szerbnél valamiféle szellemi védővám-mechanizmus is. Külföldi könyvekről írva már korántsem olyan elnéző. Mintha nem ugyanaz volna a mérce. „*Joyce nem kellemes olvasmány, és azt hiszem, nagyon kevesen vannak, akik végigolvasták*” – írja kritikái éllel 1933-ban. Míg a következő évben a PRAE-ről: „*Olvasni kevesen olvasták, és akik olvasták, azok sem végig. De ez nem von le az értékéből.*” Az a Szerb Antal, aki szerint Zempléni Árpád költészete érdemtelenül merült feledésbe, a kor olyan divatos íróival, mint H. G. Wells („*tipikus szellemi parvenü*”), Dreiser („*az AMERIKAI TRAGÉDIA unalmas, mint az amerikai élet*”) vagy Galsworthy (a FORSYTE SAGA „*ásítási világrekord*”) nem sokat teketóriázik. Egyik nagy bálványá új művéről pedig így ír:

„E sorok írója egészen különösen tiszteli a regényíró szabadon csapongó, játékos képzeletét, mitológiába vesző vízióit, éppen ezért volt odaadó híve J. C. Powysnak, és így nem lehet racionalista elfogultsággal vádolni, ha erről a könyvről az a véleménye, hogy ezt már mégsem lehet kibírni.”

Ez az idézet egyúttal rávilágít Szerb alkati kettősségére is, a racionalizmus és a vadromantika benne zajló állandó küzdelmére. Ez a – Szentkuthy szavával – „*mítoszszomjas lélek*”, akinek világos stílusa sötétebb tónusokat és távlatokat takar, rajongott Kerényi Károlyért, a „*Megszállott Tudósért*”, aki számára a tudományos munka elválaszthatatlan volt az élet megélésének mámorától. Másfelől a mértéktartás polgári kedélyvilágának embere ő, aki pillanatra sem veszi el józanságát, s az érzelmi túlbuzdulások ellen ironiával védekezik. Kritikáin végigvonul az arisztokratikus és tradicionalista életszemlélethez, a szépség kifinomult, a köznapi dolgok feletti világhoz való vonzódás, mely a régi nagy kultúrák utolsó szigetét jelenti „*a formátlan demokrata áramlatban*”. De a nemzedékek szenvedélyes élményeit magába sűrítő konvenciók tisztelete Szerb Antalban különös módon olvad össze az átlagemberi szemlélet horizontjával. „*A kultúra, az én kultúráim ott kezdődik, hogy mihez kezdek vele. Például ott, hogy bátran elfelejtem*” – írja. Vagyis a kultúrára mindenekelőtt azért van szükség, hogy függetlenedni tudjunk tőle, szabad utat engedve mindennek, amit érdeklődésünk és késztetésünk diktálnak. A végső szót Powystól idézi: „*A kultúra az, ami megmarad, amikor az ember elfelejtette, amit tanult.*”

Miután írásom elején a kötetbeli kritikák egyik figyelemre méltó vonásaként rövidsé-
güket emlegettem, talán különösen hangzik, ha most azt mondom, a Wágner Tibor által összeállított könyv kicsit hosszabb a kelleténél. A mostanában gyakori kiadói szerkesztői amatőrizmus ugyanis A TRUBADÚR SZERELMÉ-n is nyomot hagyott. Wágner Tibor – ki tudja, miért – öt olyan írást is közöl, melyek Szerb korábbi kötetekben szerepelnek. AZ IRODALMI ÉLET ÚJ NEMZEDÉKE címet viselő írás például, a tévesen írt címet leszámítva, azonos a GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN, AZ IRODALMI ELMÉLET ÚJ NEMZEDÉKE című írásával. Indokolatlannak érzem a MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET – egyik korabeli lapban megjelent – szemelvényének újraközlését is.

Az előszóban az áll, hogy „*ismereteink alapján kötetben itt jelenik meg elsőül teljes terjedelmében*” Szentkuthy, Szerb és Devecseri vitája Kerényi Károly munkásságáról. A helyzet ezzel szemben az, hogy Szentkuthy tanulmánykötetében, a MŰZSÁK TESTAMENTUMÁ-ban (1985) már olvashattuk a vita egész anyagát, meghozzá Szentkuthynak a vitát kiváltó esszéjével együtt, melyet a mostani gyűjtemény nem közöl. Vagyis a vita itt Szerb válaszával indul (egyébként ez az írás is megjelent már egyik korábbi kötetében).

A könyvet jegyzetek egészítik ki. Pontosabban azon szerzők nevének, születési, illetve halálozási dátumának és helyének, valamint foglalkozásának felsorolása, akiknek könyveiről a kötet kritikái szólnak. Ennek megfelelően a foglalkozás rovatban többnyire a *költő és író* megjelölés váltakozik, olykor komikus kiegészítésekkel. Dsida Jenő például emellett „*joggyakornok*”, Horváth János „*bölcsészdoktor*”, Kolozsvári Grandpierre Emil „*lektor*”, Liam O’Flaherty „*volt jezsuita*”. A szerkesztő három esetben nem elégszik meg a száraz tényekkel. Eötvös Józsefről megtudjuk, hogy „*a realista regényírás első nagy mestere*”, Kassák Lajosról, hogy „*az avantgarde művészet hazai vezetője*”, Giovanni Papiniről pedig, hogy „*autodidakta*”. A szerzők neve után többször hiányzik a születési és a halálozási évszám, vagyis a kötet összeállítója semmit sem tud róluk. Ezt azonban kár volt a tudomásunkra hozni.

Beck András

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Agota Kristof: *Trilógia*
Magvető, 1996. 452 oldal, 999 Ft

I

AZ ÉRZELEMNÉLKÜLISÉG ISKOLÁJA

Ez a könyv nyomatékosan figyelmeztet, hogy a szüzsé újramesélése egyszersmind a mű egy lehetséges értelmezése. Azaz nincs külön fikció, ami el van rendezve valahogyan a kom-

pozícióban, másfelől elbeszélve egy bizonyos módon – csak létrejövő műegész van, amelyen a legkisebb változtatást ejtve is a lényegen változtathatunk.

Nagyrészt egy K. nevű határ menti városban játszódik, ahol „*embercsordát hajtanak át*”; egy olyan országban, amelyben először „*egy idegen hadsereg*” katonái tartózkodnak, majd a „*felszabadítók*” fosztogatják; ha nem megy simán az államosítás, kivégzik vagy kitelepítik a tulajdonost; az embereket ok nélkül börtönbe vetik, megkínózzák, törvénytelen perek folynak, mindent átítat a hazugság; idegen tankok közreműködésével levernek egy forradalmat. A magyarországi hely és idő, az 1956 óta Svájcban élő és franciául író szerző fiatalságának emlékdarabjai természetesen felismerhetők, de az írónő egyfelől az egyéninél és nemzetiénel általánosabb katasztrófára utal, másfelől ezt a katasztrófát nem horizontálisan, tér-idő adatokkal jeleníti meg, hanem az idegekben.

A most együttesen kiadott három regény első része önállóan is megjelent már magyar fordításban. Egyben olvasva a könyvet, érdekesen változik a befogadói benyomás. Az első rész, A NAGY FÜZET, karkai rövid történetekből áll. A második, A BIZONYÍTÉK romantikus cselekményvezetésű regény, A HARMADIK HAZUGSÁG két elbeszélés skizoid vallomásformában. A NAGY FÜZET igen dús eseményekben, rideg stílusa, újszerű narrációja (gyermekfogalmazások!) megdöbbentő. A szenvedő gyerekek érzelmentes önszemlélete realista értelmezésben hihetetlen. A BIZONYÍTÉK érzékenyebb és lazább kompozíciójú, de mintha professzionálisabb, érettebb irodalom volna. A rész vége felé azonban kezd nagyon is szerteindázónak és túl rafinálnak tűnni. A HARMADIK HAZUGSÁG-ban meg már teljesen összezavar az író, a rejtvény már nem része, hanem lényege a műnek. A megrázó és viszolyogtató „*fogalmazások*”, majd az irodalmias, mindenestre rendkívül olvasmányos második rész után némileg bosszankodva és csalódottan hiányoljuk az áttetsző, egyértelmű megoldást. Azután valami megpöccinti a *kaleidoszkópot*, a kép átrendeződik, és feltáruul egy egészen új mintázat, csak a műegész ismeretében és visszatekintve megragadható felkavaró regényjelentés. Az elbeszélés többször, hangsúlyozottan irodalomként említi önmagát, és a szereplők a

naplóikról mint „*hazugságaikról*” beszélnek. A HARMADIK HAZUGSÁG címe úgy is értelmezhető, hogy az első kettő is az volt. „*A történet éppen igaz volta miatt elviselhetelenné válik. Kényszerrel vagyok megváltoztatni*” – mondja a narrátor.

Mivel itt regények szerepelnek regényekben, illetve naplók a naplókban, és csaknem minden fontos szereplő ír, a főszereplő iker-testvérek maguk írók – valamiféle keretben feltáruult nyitott sztoriként kell az egészet tudomásul vennünk. Így, gondolhatjuk azt is, hogy a többszörösen tükröződő események egy része a lineárisan legutolsó elbeszélő figura, Klaus fikciója csupán, más részek pedig Klaus életrajzában a darabjai: vallomások.

Az újságíró apa megérkezik a frontról, és megvallja, hogy szeretője van. A féltékeny anya lelövi az apát, egy visszapattanó golyó a négyéves ikergyerekek közül az egyiket, Lucast életveszélyesen megsebesíti. Az anya megőrül. Lucas kórházba, majd rehabilitációs intézetbe kerül, s a háború alatt eltűnik. Tehát létezett, élt valamikor. A homályba vesző, idilli kisgyermekkor után a keservek magányos évei következnek az egyedül maradt testvérré, Klausra. Apja szerelme, Antónia veszi magához, aki megszüli Klaus apjától való féltestvérét, Sarah-t (akit a férfi majd élete egyetlen, reménytelen és utolsó szerelmeként emleget). Később elhagyja nevelőanyját, megtalálja az édesanyját, gondjaiba veszi. Mindezt maga mondja el az utolsó részben, ahol ötvenéves agglegényként, íróként látjuk viszont. Így vagy azt a kísérteties szálát kell az alkoholista író „*hazugságának*” tekintenünk, mely szerint a jelenben felbukkan, majd egy rövid beszélgetés után eltűnik s öngyilkos lesz ikertestvére, vagy azt az állítását, hogy Lucas még gyerekkorában meghalt, esetleg mindkettőt: sosem volt ikertestvére!

A sztorik a fikció különböző rétegeit képezik, melyek az egész trilógiát életre keltő mintaelbeszélőtől (Agota Kristof) különböző narrációs távolságra vannak. Ezek a narrációs távolságok a közlésmódokban is megragadhatók. A „*fogalmazásokat*” többes szám első személyben adják elő a gyerekek. A második részt harmadik személyű, mindentudó író közli. A HARMADIK HAZUGSÁG két évvallomásból áll. Mindez lehetővé teszi a folyamatos átértelmezést.

Kikerülve a dobozos szerkezetű mű állítot-ta kelepceből, avagy az általa kínált labirin-tust otthagynva, a lebegő bizonytalanságok fe-lől pontosságokra is fordíthatjuk tekintetün-ket. A regény tele van szimmetriával, az utalásos földrajzi és kormegjelölés mellett szá-mos pontos adattal találkozunk. A szereplők életkorának többszöri közlésével (Lucas az el-ső rész végén tizenöt éves, eltűnésekor har-minc, és húsz év múlva kerül elő), fegyelme-zett tagolással, a három rész terjedelemre is egyenlő elosztásával (az első két regény száz-ötven-százötven oldal, a harmadik kétszer hetvenöt, a fogalmazások mind egyforma hosszúak stb.), az ötös szám kompozíciós jelentésével. (A könyv maga is öt részből áll, mert a harmadik rész is két félből tevődik össze.)

A főszereplő a súlyosan sérült psziché. Az első rész (vad gyerekkor) az író-elbeszélő Klaus tudattalanját, az „ösztonén” szintjét je-lentheti, a második rész meséjében a szimbó-lumok tudatosulásának folyamata zajlik. A harmadik részben a felszínre kerülő emlékek (melyeket a visszatért Claus-Lucas beszél el) és a Klaus által megélt jelen idő (a keserű öregség) fonódnak össze, kereszteznek és értel-mezik egymást. (Figyeljünk fel a csak írásban megkülönböztetett és rimelő nevekre: Claus, Klaus, Lucas!) Így az 5. rész a „valóság”, amit ismer az író-elbeszélő. A trilógia korábbi ré-szeit a minta-elbeszélő Agota Kristof minden-tudó médiuma mondhatja el. A regény visszafelé tartó kompozíciója – a rejtélyekkel ránk kényszerített rekurzív olvasással vagy újragondolással – a pszichoanalízis gondolati konstrukciójának sémájára épül, folyamataiban a valóságdarabok uszadékok, motívu-mok, ahogy a történelem nagy folyamatában az egyén és az egyéni sors az uszadék.

A három részt bármi szüzsébeli egyenes- vonalúságnál erőteljesebb kapcsokként kötik össze az azonos motívumok. Ezen uszadék motívumok a regény narrátorának két életéből valók. Az egyik élet emblemmája amaz idilli családjelenet, amikor az apa ír, az anya éne- kel, az ikertestvérek még együtt vannak, s e képet álombéli felhőtlen boldogság lengi át. Aztán valami kimondhatatlan szörnyűség történik, amelyre büntudattal gondolnak visz-sza a szereplők, amelynek emlékét „*mint ret- tenetes sebet*” feltépni tilos, és amelyre olyan

sok utalás történik a regény mindhárom ré- szében. Mintha a két ikerfél egymástól törté- nő elszakításában manifesztálódna, fogalma- zódna meg ez a borzalom. „*Olyan, mintha ket- téhasították volna a testünket*” – olvasható az első rész egyik fogalmazásában.

A rettenet utáni másik életben a betegség és a betegesség uralkodik. A normális szen- vedély bűn: mintha a legvalószerűbb figurá- nak, a nagyanyának volna igaza, aki a lányát kurvának tartja, mert – neki talán – egész- ségesen működnék az ösztönei. Amúgy vagy tilos és szégyellni való erotikus vágyak sima teljesüléseiről értesülünk, amelyek valahol a képzeletben vagy az álmokban zajlanak, vagy épp jellegzetesen közhelyes gátlásokkal ki- zökkentve ferdül el a normális szexualitás. Hemzsegnek a regényben az efféle esetek; az állati pázások, a mazochista élvezet, a homo- szexuális vonzalmak, a pedofiliás, a szodomi- ta és egyéb aberrációk. (Igazi kapcsolatok csak a szereplők ködös vágyaiban, emlékei- ben bukkannak fel.) Ezek ábrázolása közel áll ahhoz, amit Susan Sontag a pornográf kép- zelethez apelláló irodalomról mond; melynek jellemzői az ember tárgyként történő, érze- lemmentes, kívülről való ábrázolása, sablo- nok alkalmazása, az olvasó összezavarása, fel- kavarása. A sokféle megrázó vagy émelyítő leírás mintha mind azt szolgálná, hogy ne kelljen kimondani a főszereplő-elbeszélő ér- zéki alkalmatlanságát. Mintha az önmagát egy ikerpár felének vagy éppen két személy- nek (nem csupán az első rész többes szám el- ső személyű elbeszélésében!) képzelő narra- tor homályban tartott autoerotikus vágyai szolgálnának itt magyarázatul az irracionális büntudatra.

A betegség egyéb változatai is vissza- visszatérő motívumai a könyvnek, köztük né- hány nyilván kitephetetlen személyes emlék. A centrumban a hol keményebben, hol pasz- tellesebben vagy filmszerűbben fogalmazott képsor: a bicegő, nyomorék gyerek, aki har- monikájával járja az utcákat és a kocsmákat. Mindhárom részben többszörösen előjövő mozzanat a kínzó álmatlanság, az alkoholiz- mus és az önző, agresszív örület. A figurák kegyetlenségét, az erőszakos halálokat meg- hökkentő s újabb elbizonytalanító tényező- ként ellenpontoszzák az önmegalázásig jóté- kony cselekedetek.

E „pszichoanalitikus” posztmodern regényben szerves együttesben jelentkezik a szubjektum kérdésessé tevése az írói ábrázolás problematikuságával. A több lezáratlan regény egybecsúsztatása, egyetlen végérvényes megoldás kizárása a calvinói mintára emlékeztet. A szenttelen ábrázolás ambíciója, a szokásos idéző konvenciók eliminálása a francia újregényre, a betegségnek, mint szervező elvnek, a pszichoanalízis közhelyeinek alkalmazása Donald Thomas FEHÉR HOTEL-ére. Az önarckép becsempészése, egyúttal eltakarása a tournier-i megoldásokat juttatja eszünkbe.

A regény közepe táján újabb betétet találunk, melyben az alkoholista Victor kényszeres igyekezettel nagy regényét írja. Munkáját a hozzá költöző nővére sürgeti s akadályozza, akit Victor majd megöl, s így végül lehetségesé válik az írás. A történet Thomas Bernhard-parafrázis.

E tájékozódási pontok gyors kijelölése az írói ujjmutatás alapján eshet. Az említett helyekre történő nyílabb vagy áttételesebb utalások a regényben könnyen felfedezhetők. Nincs is föltétlenül egyetlen szemlélet a három részben. Helyet kapnak az áthallások, filmes hatások. A trilógia sokkal inkább az azonos érzésvilág, az azonos érzékvilág által egységesül. Szoros egységbe vonja az útját kereső, feszítő erotizáltság. Az első pillantásra egységesnek tűnő szikár közlő hangban a legkülönbélebb stilisztikum elegyedik, a szecessziós dekoráció éppúgy, mint a dokumentumnaturalizmus.

A könyv „*jeges tárgyilagossága*”, ahogyan az évszázad legjobb szerkesztői fülszövegében Bodor Ádám fogalmaz, nem a külső szemléletből adódik, ellenkezőleg, a belülről történő ábrázolás álcája. Ebben az írói eljárásban a fásult érzelmmentesség csak egy fokozat a még elviselhető fájdalom és a téboly között. A fegyelmzettesség éppen arról az elfojtott energiáról árulkodik, amellyel az érzelmektől robbanásig feszített személyiség tárgyilagossá fejleszti önkifejezését.

Ezt az izig-vérig mai alkotást éppen a zavarbaejtő diszsonancia teszi rendkívül figyelemreméltóvá. Életérzését jellemzi az önazonosság és másság ambivalenciája, a hajdanvolt egység kettészakítottságként való megélése. A világ szétesettségének kifejezésére mi sem alkalmasabb, mint az egymástól elszakít-

tott ikrek mitológiája. Az összetartozó részek széthasíthatóságának érzete a regény számos vonatkozásán végigvonul. Az anyai szeretet tárgyát veszíti, a valóság jégrideggé válik a képzelet nélkül, a fantáziák képtelenségek a realitásoktól megfosztva. A szerelem szexus nélkül jelenhet meg, a keménység jószág nélkül. A nő-férfi funkciók felcserélődnek, az én-ő távolsága kétségessé válik. Az élet és a mű sem el nem különül igazán, sem egységesülni nem tud. Illetve ezek a kettőségek itt vannak valahol, sejtetve, torzulva, elcsúsztatva. A személyiség határai elmosódnak, a viszonyok tehát elbizonytalanodnak, bekövetkezik az érzelmek és érzékek redukciója.

Az első rész kamasz ikerpárja szándékos edzéssel megszabadul a fájdalomtól, a nyelvből kiirtják a személyes jelentést, nem irtóznak, nem félnek, nem szeretnek. A vérben, ondótozásában talált, halálra erőszakolt idióta szomszéd lány anyját saját kérésére megölik. Erről így írnak fogalmazásukban: „*Borotvával elvágjuk a torkát, aztán benzint szívunk le egy katonai járműből.*”

Meglocsoljuk a benzinnel a két holttestet meg a viskó falait. Meggyújtjuk a házat, és hazamegyünk.”

Doboss Gyula

II

„SZILÁRDSÁGUK CSAK ILLÚZIÓ”

„Miben bízhatom?”

(Wittgenstein:

A BIZONYOSSÁGRÓL)

Kitalált betekintés

Agota Kristof regényfűzére jól, de nem *problemamentesen* illeszkedik abba az epikai hagyományba, amely az elbeszélés aktusát a történet részévé s ezáltal a művet magát a hozzá kapcsolódó szövegpoétikai kérdésekkel az irodalmi szöveg tárgyává teszi. Viktor Žmegač erre a regénytípusra a kétszeresen is félrevezető *metanarratív regény* elnevezést javasolta.¹ A kifejezés – amellet, hogy szerencsétlenül (de nyilván nem véletlenül) konnotál a *metanarratíva* lyotard-i fogalmával – azt sejteti, mintha ezekben a szövegekben a regénytörténethez kívülről, mintegy metapozícióból

kapcsolódna a regény története. Ugyanakkor Žmegač elemzésének egyik téje éppen annak megmutatása, hogy „az irodalom önmagáról tett kijelentései sem menekülhetnek meg a fikciótól”: az olvasónak csupán „kitalált betekintést” (170., ill. 156. o.) adnak a szöveg szellemiségébe.

A metanarratív regény összezavarja ugyan a hagyományos elbeszélői gyakorlatra jellemző statikus, hierarchikus narratív rendet, mégis, mint Žmegač A PÉNZHAMISÍTÓK példáján megmutatja, benne a *fiktív* reflexió és a *nem fabuláris* történet képes egyfajta dinamikus egyensúlyban maradni, egységes fikciót létrehozni. A TRILÓGIA épp azáltal lép ki ebből a paradigmából, hogy benne a szöveg megírásának több egymást felülíró története fogalmazódik meg, s ezzel együtt a poétikai önreflexió is több nézőpontból, egymást kölcsönösen kizáró szempontok szerint artikulálódik. Ezek a változatok nemcsak hogy nem (vagy, mint látni fogjuk, csak az értelmezői mozgástér önkényes és erőteljes leszűkítésével) illeszthetők össze egyetlen konzisztns fikcióvá, hanem magát a fikciót is problematizálják.

A žmegači megfontolások radikális következménye lehetne, hogy – mivel a metanarratív regényekben a történet és az elbeszélés szintjei kibogozhatatlanul egymásba fonódtak – nem különböztethetők meg többé egymástól a maradi, „szűzséhez tapadó” és a korszerű, szövegpoétikai kérdésekre koncentráló olvasási stratégiák sem. Sokkal inkább a Henry McDonald által *narratív határozatlansági* elvként bevezetett „törvény” érvényesüléséről van azonban szó: vagy a történeten belüli viszonyokat konkretizáljuk, bizonytalanságban hagyva a narráció kérdéseit, vagy megfordítva; mivel e „szinteknek” nincs önálló létük, logikailag kizárt, hogy olyan optikát találjunk, amely mindkettőt a maga élességében láttatná.² Az értelmező nem szemlélheti *sub specie aeternitatis* a szöveget, annak minden kérdését egyszerre tartva szem előtt.

A NAGY FÜZET

A *narratív határozatlanság* működése jól látható a TRILÓGIA első regényében. A NAGY FÜZET fejezetei a szöveg önértelmezése szerint két gyermek egy-egy témáról írt fogalmazá-

saiként olvasandók. A fogalmazásgyűjtemény képzeletbeli műfaja pedig nem támogatja a lineáris idejű, összefüggő cselekménysorból felépülő, koherens történet képződését. Bár nagyon erősek a kötések a fogalmazások között, ezek javarészt nem ok-okozatiak: a darabok sorrendje gyakorta felcserélhető, s egyet-egyét akár el is lehetne hagyni anélkül, hogy rés keletkezne a fikción. Ahhoz azonban, hogy fogalmazásokként fogadhassuk el a regény fejezeteit, olyan, az iskolát idéző szituációban kell elgondolnunk megírásukat, amely feltételezi a szerző gyermekek tapasztalatszerzésének, önnevelésének nagyon is koherens, lineáris háttértörténetét. Márpedig ekkor a fogalmazások önnön igazságukkal szembeni igényét is komolyan kell vennünk, vagyis kénytelenek vagyunk a fogalmazások olvasásakor képződött, az előbbiekre szerint nem fabuláris történetet ezzel a fabuláris háttértörténettel korrespondenciában, tehát fabulárisan elgondolni.

A fogalmazások nyelvi megformáltságára is alapos önértelmezést ad a szöveg: „*azt írjuk, hogy »Sok diót eszünk«, és nem azt, hogy »Szeretjük a diót«, mivel a »szeret« szó bizonytalan és nem tárgyilagos [...] Azok a szavak, amelyek érzéseket jelölnek, igen homályosak, jobb, ha kerüljük használatukat, és ragaszkodunk a tárgyak, emberek és önmagunk leírásához, vagyis a tények hű leírásához»* (30.). E végleteleg lecsupaszított, a TRACTATUS Wittgensteinjének nyelvhasználati normáit idéző beszédmód fiktív forrása egy lexikon, amely „*alkalmas a helyesírás ellenőrzésére, szómagyarázatra és arra is, hogy új szavakat tanuljunk»* (29.). A fogalmazások műfaji mintája – részben legalábbis – érezhetően a szócikk: címük többnyire főnévi szókapcsolat (tulajdonnév vagy fogalom), melynek tárgyszerű és – a lexikonszócikktól nem idegen módon – történetyszerű kifejtését kapjuk. A beszélőknek a legzavarbaejtőbb témákról szólva is sikerül következetesen megtartani a szentvelen hangot: „*halott katonára bukkanunk egy bombatölcsér mellett. Még egyben van, csak a szeme hiányzik a hollók miatt»* (16.), vagy: „*[n]em bírjuk nyitva tartani a szemünket. Semmit se hallunk. A testiünk merő izzadság, vér, vizelet, ürülék»* (105.).

A többes szám első személyű megszólalás is erősíteni látszik a fogalmazások nyelvének ezt a közömbösítő tendenciáját. Az elbeszélő *mi* nem viselkedik szubjektumként: nyoma

sincs a belső monológoknak, és a gyermekek kegyetlen gyakorlatai is rendre a szubjektumjelleg eliminálását célozzák. Az ikrek hovatovább képessé válnak percepciójuk megosztására is: „*aki a vakot játssza, egyszerűen befelé fordítja a tekintetét, a siket becsukja a fülét a zajok előtt*” (38.). Akaratuk józan megfontolások kontrollja alatt áll: nincsenek vágyaik, érzelmi kirohanásaik, gyengeségeik. Ez a közös, konszenzusos tudat nem választható külön önműnyelvi megnyilatkozásától.

Mindazonáltal a kifejezéseknek maguktól, mindenféle szubjektum hozzájárulása nélkül is vannak konnotációik. Ahogy a wittgensteini nyelvkonceptió szerint sem merül ki a kijelentések szerepe a pusztá leírásban, a fogalmazások közömbös megfogalmazásai is önkéntelenül önmagukon túlra mutatnak, érzelmi és morális tölteteket, esetenként állásfoglalásokat sejtetnek. Szócikkjellegük mellett így e történettöredékek példázatszerűvé is válnak. A gyermekeknek a tanulásban a lexikon mellett egy kötet BIBLIA a legfontosabb instanciájuk: ezzel fejlesztik emlékezetüket, egész oldalakat tanulván meg belőle. A szócikk- és a példázatjelleg közötti feszültség talán a fogalmazások sajátos zárómondataiban éleződik ki leginkább: „*[Odakint fel-lélegzünk. Most először féltünk.] Zuhognak a bombák*” (95.), „*[Hazafelé menet az út menti gazba dobjuk az almát, a csokoládét és az aprópénzt.] A simogatást nem lehet eldobni*” (34.), vagy épp „*[Mindenfélé puskalövések hallatszanak, és sikoltoznak a nők, akiket megerősakolnak.] A főtéren tangóharmonikázik egy katona. A társai táncolnak és énekelnek*” (131.). Ezek a hirtelen váltások az érzelmi-etikai és a tárgyyszerű jelentéspólusok közötti, jórészt az olvasói kompetenciába utalt választást bizonytalanítják el, nem engedik a jelentést megállapodni. Ez az állandó feszültség (és feszültségingadozás) játékba hozza A NAGY FÜZET-nek a szintaxis szintjén meglehetősen szűk mozgásterű nyelvét.

A folytatás

Szinte mindazt, amit A NAGY FÜZET megformáltságáról elmondtunk, ellenkező előjellel ismételhethénk meg a merőben más hangot megütő második regényről, A BIZONYÍTÉK-ról szólva. Az elsőként szembevetendő különbség talán az ikerpár többes szám első szemé-

lyű elbeszélője helyett megjelenő kívülálló, harmadik személyű narrátor, aki külső perspektívából számol be Lucas, az otthon maradt fivér életéről. Bár e narrátor „követi” Lucast, s mint megtudjuk, a fiatalember újabb füzeteket tölt meg önéletrajzi feljegyzésekkel, nincs közvetlen utalás arra, hogy az általunk olvasott szöveg azonos volna a füzetek tartalmával. Eltűnik az önreflexív keret s vele együtt mindaz, ami az első regényt izgalmassá tette.

Az elbeszélés nyelvében a legzavaróbb változás a kimondatlanságnak s ezzel a beszéd tartózkodó jellegének eltűnése. Bár a narrátor továbbra is többnyire tartózkodik a direkt állásfoglalástól, egyre nagyobb hangsúlyt kap a párbeszédekben a moralizálás, vádaskodás: „*Lucas gonosz. Direkt túl nagy lovat csinált Mathinak*”, majd válaszul: „*Ha nem akarsz járni, soha nem leszel képes járni. Soha, érted?*” (191.) A párbeszédök összekötő szövege sem épp a narrátor szenvtelenségéről tanúskodik:

„– Mondja, Peter! Nem szégyelli magát?

Peter megragadja Lucas kezét, és az arcához szorítja őket. Lehunyja a szemét, és egészen halkán azt mondja:

– *De igen, Lucas. Rettenetesen szégyellem magam.*

Néhány könnyecsepp gördül ki lehunyt pillái alól. Lucas azt mondja:

– *Nem, ezt nem. Szedje össze magát!*” (261.)

Az itt a giccs határát súroló narráció esetenként jócskán túl is lép e határon: „*Lucas nézi az őszi reggel nyirkos hidegében, az elfelejtett kisváros csendjében behunyt szemmel egymáshoz bújó férfit és nőt*” (255.). Az ilyen fokú kimondottság eleve kizárja a jelentésmozgások első regénybeli játékát.

A nyelvezet romlása mellett – egészen az utolsó fejezetig, amely jócskán összezavarja a képet – a történet is lényegesen egyszerűbb eszközökkel építkezik, mint az első regényé. A fejezeteket tagoló kisebb szövegegységek a regény elején még állandóan ugyanahhoz a helyzethez térnek vissza („*Lucas a kerti padon ül*”: 159., 161., 164.), ami valamelyest még A NAGY FÜZET töredezettségét idézi, később azonban a kezdőmondatok, rendre megadva a cselekmény időpontját – „*Az év utolsó napja*” (178.), „*Este Lucas...*” (183.), „*Eljött a nyár*” (186.) stb. –, megerősítik, hogy a kihagyás után ugyanazon időtengely mentén folytatódik (nem pedig újrakezdődik) a cselekmény.

Bár ilyen felületes az első regény fogalmazásaiban is előfordulnak – például „*Vasárnap van*” (49.), sőt: „*Ettől fogva a kertkapuban várjuk a postást*” (53.) – e történetek funkciója mégis valamely, a címben kijelölt tárgy leírása, míg A BIZONYÍTÉK alfejezetei a fabula epizódjainak elbeszélése.³

Az összeomlás

A BIZONYÍTÉK önmagában vagy A NAGY FÜZET-tel kívülről összehasonlítva érdektelen, rossz regénynek bizonyul. A két szöveget egymás kontextusában vizsgálva, azokat a trilógia folytatásainak tekintve azonban a minőségromlás maga is történetet képez, amely mégiscsak figyelemre méltóvá teszi a rontott folytatást. S ebben a kontextusban válik érdekessé a cselekményből kikerült fivér, Claus sorsa, akire a regény szereplői, bár később Lucas mindent megtesz, hogy elhitesse velük a létezését, maguktól nem emlékeznek: már Claus emigrálásának másnapján is úgy kezelik Lucast, mint aki mindig is egyedül volt. Ez az apró inkoherenca a regény zavarbaejtő befejezésének fényében fontos anomáliának bizonyul, amely a szöveg romlásával párhuzamosan a fikció összeomlását előlegezi.

Lucas egyetlen bizonyítéka Claus létezésére az általa őrzött és továbbírt kézirat. Amikor aztán az utolsó fejezetben váratlanul felbukkan Claus, számára épp Lucas létének bizonyítéka lesz a füzetsomag. Az összeomlást egy, a regényhez mintegy függelékként csatolt „*hatósági feljegyzés*” (315.) idézi elő, amely – megint csak: önértelmezése szerint – a kézirat vizsgálatával *megcáfolja* az addigi történetet, a kézirat tehát harmadjára is *bizonyítéknak bizonyul*:

„A szöveg egésze egyhuzamban íródott, ugyanazon személy által, hat hónapnál nem régebben, tehát csakis Claus T. írhatta út-tartózkodása alatt.

Ami a szöveg tartalmát illeti, az egész csak fikció lehet, mivel sem a leírt események, sem a lapokon szereplő személyek nem hozhatók kapcsolatba K. várossal.” (316.)

Ha *hihetünk* a hatóság szavainak, akkor e ponton, A BIZONYÍTÉK végére A NAGY FÜZET-ben felépített fikció megsemmisítette önmagát. Ugyanakkor ez a feljegyzés egy friss fikció alapjait is megveti, amely a harmadik regényben, A HARMADIK HAZUGSÁG-ban bontakozik ki.

A harmadik regényben, A NAGY FÜZET csaknem minden, A BIZONYÍTÉK-ban száműzött erénye rehabilitálódik. A beszámolóik ismét első személyűekké válnak, beszélőik részt vesznek a cselekmény alakításában. Minden a helyére kerül: a szöveg fokozott olvasói aktivitást igénylő töredezettsége (a jelen, a közelmúlt, a gyermekkor és az álmok leírása váltakozik), a lecsupaszított, közömbösítő nyelvezet, a tárgyilagosság és az etikum ebből fakadó feszültsége. Az ikerpár új fikciója ellentmondásban áll a régivel, a kettőt motívumok sora kapcsolja egymáshoz.

Megbízhatatlan elbeszélések

A kaland-, de még inkább a detektívregények standard olvasási stratégiája szerint a történet végére ki kell derülnie az igazságnak: az alternatív narratívák közül mindig az utolsó bizonyul megbízhatónak. E stratégia eredményeképp a harmadik regény egyetlen, konzisztens fikcióba foglalhatná össze a TRI-LÓGIÁ-t, visszamenőleg felülírva az előző kettőt, s a hatósággal összhangban *megbízhatatlan narrációnak* kiáltva ki azokat. Ám ezáltal ellentmondásba kerülnének a harmadik regény címével. *De re* olvasva A HARMADIK HAZUGSÁG csupán az emigrált fivér nevére utal: „A gyerek aláírja a jegyzőkönyvet, amelyben három hazugság található. A férfi, akivel nekivágott a hátnak, nem az apja. A gyerek nem tizennyolc éves, hanem csak tizenöt. Nem Clausnak hívják.” (381.) Nem zárható ki azonban a *de dicto* olvasat sem, amely szerint a harmadik regény változata sem érvényesebb a többinél.

A *megbízhatatlan narráció* fogalmát Wayne Booth vezette be az olyan elbeszélésre, amely a *fikció valóságához* képest akár *hamisnak* is bizonyulhat.⁴ A fogalom próbájaként többek között Henry James A HAZUG című regényére adott két, egymással szöges ellentétben álló olvasatot.⁵ Az elsőben *megbízható beszélőnek*, a másodikban *hazugnak* tekinti A HAZUG narrátorát, s – mint mondja, „*óvatos kísérletként arra, ami akár lehetetlen is lehet*” – megpróbálja rekonstruálni a *valójában* történeteket.⁶ Ehhez óhatatlanul önkényes – bár kétségkívül meggyőzően szellemes – szempontokat kell figyelembe vennie. Más, esetleg kevésbé szellemes szempontok szerint A HAZUG alighanem korlátlan számú olvasata volna előállítható, és aligha lehetne olyan szövegimmanens szem-

pontokat („kódokat”) találni, amelyek Booth két olvasatát autentikusként tüntetnék ki a többi között.

A TRILÓGIA esetében – minthogy nincsen egyetlen egységes narratívánk – még egyszerűbben tudunk olvasatokat generálni az egyes (akár a szöveg felosztását követő, akár önkényesen kijelölt) szövegrészekre feltéve és megválaszolva a „Ki beszél?” és a „Hazudik-e?” kérdését. Egy változatot – a „detektívregényt” – már láttunk ezek közül. Egy másik, nem kevésbé plauzibilis olvasat lehetne a következő. A második regényben egyetlenegyszer pillanthatunk bele Lucas füzetébe; még éppen a fikció kollapszusa előtt, és közvetlenül Lucas fogadott fia, Mathias öngyilkossága után: „*Mathiasszal minden rendben van. Még mindig ő az első az iskolában, és már nincsenek rémálmai.*»” (302.) Nos, ha *játekból* elfogadjuk, hogy A NAGY FÜZET-et valóban az ikerpár írta, A BIZONYÍTÉK-ot pedig az egyedül maradt Lucas, s hogy tehát a *fikció* szerint mindkét narratíva *igaz*, egészen Mathias haláláig, amikor is Lucas leírja első hazugságát (talán – hangozhat az önkényes szempont – nem bírja elviselni a gyász terhét, és úgy dönt, hogy megsemmisíti Mathias emlékét is), és innen kezdve a történet kétszeresen is fiktív lesz; épp ezért jelenik meg a harmadik regénynek már a címében is, hogy *hazugság* stb.: a *detektívregény-változat* semmivel sem védhetőbb, mint ez.

Az olvasatok ilyenén elburjánzásának legfeljebb *Ockham borotvája* vethetne véget: senki sem bolond, hogy indokolatlanul a szövegben magukról jelt nem adó, bujkáló, ráadásul esetenként megbizhatatlan narrátorok sokaságát posztulálja olvasás közben. A HAZUG esetében ez alighanem releváns szempont. Ám a TRILÓGIA olvasásakor éppen a narrációra vonatkozó, egymásnak ellentmondó önreflexiók kényszerítik ki az ilyen feltételezéseket, még a *detektívregény-olvasat* esetében is. Alighanem be kell tehát látnunk, hogy amit Žmegač A PÉNZHAMISÍTÓK esetében még megragadható és leírható dinamikus struktúrájának látott, az a TRILÓGIÁ-ban dinamikus struktúrák korlátlan sokaságává válik: a *narratív határozatlansági elv* egy sokkal radikálisabb változata érvényesül a TRILÓGIA többszörös fikciójában, mint A NAGY FÜZET-ben vagy A PÉNZHAMISÍTÓK-ban.

Hazugság és fikció

John Searle a fikció logikai státusát kijelölő híres cikkében élesen megkülönbözteti egymástól a *fikció* és a *hazugság* fogalmait. Mint írja: „*Wittgenstein tévedett, amikor azt mondta, hogy a hazugság nyelvjáték, amit éppúgy meg kell tanulni, mint bármely más nyelvjátékot. Nézetét azért vélem elhibázták, mert a hazugság a beszédaktusok performálására vonatkozó regulatív szabályok egyikének megszegésében áll*” (kiemelés tőlem), s éppenséggel „*a külön konvenciók egy összességének meglete választja el a fikciót a hazugságoktól, amely konvenciók lehetővé teszik a szerző számára, hogy a becsapás szándéka nélkül tehessen olyan állításokat, amelyeket nem tart igaznak*”.⁷ Azt hiszem, hogy (bár ezt csak mindkettőjük gondolatmenetének alapos vizsgálata demonstrálhatná) e helyütt Wittgenstein vizsgálódása pontosabb, mint Searle analízise. Ha nem így volna, Wittgenstein egész egyszerűen *hazudna*. Ugyanis Searle láthatólag figyelmen kívül hagyja, hogy a *hazugság* legalább annyira *szándék* függvénye, mint a *fikció*. Ha nem így volna, egyszerűen lehetetlen lenne megkülönböztetni a *tévedéstől* vagy a *hibától* (tehát attól a státustól, amit Wittgenstein nézeteinek tulajdonít) egy szabályt, ha egyáltalán, úgy véletlenül is meg lehet szegni.

A hazugság és a fikció megkülönböztetéséhez Searle tudós dolgozatánál hasznosabb instanciának bizonyulhat akár egy irodalmi mű is, ha megfelelően olvassuk. Agota Kristof TRILÓGIÁ-ja teoretikus problémaként is előhívja a két fogalom viszonyát. Tekintsük például a következő szövegrészt:

„*Egy novemberi reggelen a tiszt irodájába hívatnak. Azt mondja, üljek le, egy kéziratot nyújts felém:*

– *Fogja, visszaadom magának. Ez csak fikció, semmi köze sincs a fivéréhez. [...]*

– *Ha továbbra is állandóan a fivéről mesél, azt fogják hinni, hogy maga bolond.*

– *Maga is ezt gondolja?*

Megrázza a fejét:

– *Nem, csak azt gondolom, hogy maga összekeveri a valóságot az irodalommal. A maga által leírtakkal.*” (374–375.)

Claus tehát azáltal válik saját írása áldozatává (úgy válik számára hazugsággá a fikció), hogy túlságosan *komolyan veszi*, amit kitalált: összekeveri a valósággal. Azt, amit a többi szereplő általában *fikciónak tekint*, Lucas és

Claus „a tények hű leírása”-ként olvassák. Ha tehát az idézett részt ezúttal elméleti példaként és nem irodalmi szöveggként fogjuk fel, ez a beszédszituáció azt a ma már közhelyszám-ba menő tételt is demonstrálhatja, hogy nem a szerző, hanem a befogadó intenciója a döntő a fikcionalitás kérdésében.⁸

Az első regény ikerpárját éppen a gyermekektől szokatlan *komolyságuk* különbözteti meg a többi gyermektől. „Felnöttes” viselkedésük, sajátos, a fogalmazások nyelvhasználati normáit az élőbeszédben is konzekvensen megtartó megszólalásaik gyakorta megütközést keltenek:

„– Miféle beszéd az a ti korotokban, hogy »hajlandók vagyunk elvégezni bizonyos munkákat«?

– Igyekszünk hibátlanul beszélni.

– Hát ez az, túlságosan is hibátlanul. Egy csöppet se tetszik a modorotok. És az se, ahogy rám néztek.” (28.)

„– Mi sosem játszunk.

– Hát mit csináltok egész nap?

– Dolgozunk, tanulunk.” (32.)

Ez utóbbi párbeszédnek külön hangsúlyt ad a többszöri, csaknem szó szerinti ismétlődés (110., majd más szereplőkkel 363.). Talán nem túlzás összefüggésbe hozni a gyermekeknek ezt a felnöttes, a játékot elutasító *komolyságát* a saját szövegeikkel szembeni magatartásuk túlzott *komolyságával*. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy a *játék* elmosódott körvonalú fogalmával akarnánk rövidre zárni a fikcionalitás problémáját.

Az elhitt dolgok rendszere

„A falaim már nem védenek meg. Soha nem is védtek meg. Szilárdságuk csak illúzió, fehérségük szennyezett.” (311.) E szavak Clara asszony szájából hangzanak el a második regény legvégén, épp a fikció kollapszusa előtt, az asszony és Claus találkozásakor (ami akár az emigrált fivér és édesanyja a harmadik regényben végül meg nem valósult egymásra találásának előképe is lehet). Néhány lappal később, közvetlenül a hatósági jegyzőkönyvet megelőzően, az első fikció zárómondatában Peter barátja így biztatja Claut: „*Otthon van.*” (314.) Bár ezeket a megszólalásokat a második regény direkt önreflexióra képtelen narrátora szereplők szájába adja, talán nem esünk az analógiás gondolkodás csapdájába, ha viszszavetjük őket a szilárdságát veszített,

bizonytalan fikcióra, amely összeomlik, épp mire Claus újra otthonra lelne benne.

A valóságképző funkció s vele együtt a fikció mint egység és lezárt egész megképzésére irányuló mozgások alighanem kiküszöbölhetetlen elemei a fikciós diskurzusnak, még ha értelmezői szempontokként nem bizonyulnak is hatékonyak azon kortárs epikai törekvések vizsgálatakor, amelyekben az ellenirányú, elbizonytalanító szövegmozgások folyamatosan gátolják a valóságképzést. Ennél valamivel pontosabban fogalmazhatunk, ha a valóságképződés folyamatában – némileg önkényesen – két összetevőt különítünk el. Az első lépésben a dolgok megnevezésének, tér- és időszegmensnek kijelölésének, elemi viszonyok leírásának eszközei működnek. Második lépésként pedig a kisebb szöveg egységekben így megképződött valóságfragmentumok szerveződnek koherens rendszerré ismétlések, azonosítások (például a megnevezések konzisztens használata, a leírások következetessége), utalások hálózata révén. Nos, a kortárs epikához mérten a TRILÓGIA annyiban konzervatív, hogy az elbizonytalanító mozgások jóval azután indulnak meg, hogy az utóbbi eszközök működése révén a valóságtörédek fiktiiv világgá álltak össze.

A regényvilág megképződésének mint a koherencia növekedésének folyamata nem csekély párhuzamot mutat azzal, ahogy Wittgenstein a nyelv tanulását mutatja be. „*Tulajdonképpen azt akarom mondani, hogy nyelvjáték csak akkor lehetséges, ha az ember valamiben megbízik*”⁹ – jegyzi meg A BIZONYOSSÁGRÓL Wittgensteinje. A nyelvjátékba – esetünkben a fikcióba – belépve, a nyelvet megtanulva „*fokozatosan kialakul az elhitt dolgoknak egy rendszere, és ebben van, ami megingathatatlanul szilárdan áll, van, ami többé vagy kevésbé mozdítható. Ami szilárdan áll, az nem azért áll, mert önmagában nyilvánvaló vagy belátható, hanem mert szilárdan tartja az, ami körülveszi*”.¹⁰ A TRILÓGIA fikcióját nem a jegyzőkönyv bizonyító ereje törte ketté: mint már többször hangszüllyesztük, az irodalmi szöveg nem léphet ki önönön fiktiiv státusából. Azonban ez a fiktiiv dokumentum a fikció koherenciáját, „*az elhitt dolgok rendszerét*” rombolta le végképp, megbénítva ezzel a nyelvjáték működését. Arra kényszerített, hogy – akár hitelt adunk szavainak, akár nem – olyan, megingathatatlan

alapokban kételkedjünk, amelyekkel szemben a *nyelvjátékon belül* értelmetlen a kétely. Az eredeti helyébe lépő új nyelvjáték viszont már nem képes pótolni az eredetibe vetett bizalmunkat. Nem képes az előzőtől különválasztottan, önállóan működni, de folytatásként sem. A dokumentumot elolvassva nyelvjátékok közötti „holt térbe” kerülünk. A TRILOGIA kísérletet tesz a nyelvjátékokban kifejezhetetlen nyelvi kifejezésére.¹¹ Ebben az értelemben teszi próbára a fikciót.

Jegyzetek

1. Viktor Žmegač: TÖRTÉNETI REGÉNYPOÉTIKA. In: IRODALOMELMÉLETEK I. (Szerk. Thomka Beáta.) Jelenkor, Pécs, 1996. 154. (Rajslí Emese fordítása.)
2. (A heisenbergi határozatlansági elv mintájára.) Henry McDonald: NARRATIVE ACTS. In: *Surfaces* vol 4. 1996. <http://elias.ens.fr/Surfaces/vol4/mcdonald.html>.
3. A számítógép-programozás analógiájára akár úgy is fogalmazhatnánk: A NAGY FÜZET objektumorientált, míg folytatása eljárásorientált nyelven íródott.
4. (Hozzátehetnénk: az értelmezés során bizonyul hamisnak. Booth *szándéka szerint* természetesen nem volt recepcióesztéta.) Wayne C. Booth: THE RHETORIC OF FICTION. The University of Chicago Press, 1961.
5. THE TWO LIARS IN „THE LIAR”. In: i. m. 347–353.
6. Az ilyen egyértelműsítésekhez persze ideiglenesen figyelmen kívül kell hagynunk a *narratív határozatlanság* elvét – hogy aztán más irányból újra eljussunk egy változatához.
7. John R. Searle: THE LOGICAL STATUS OF FICTIONAL DISCOURSE. In: *New Literary History* vol VI N° 2, 1975. 326. (A vonatkozó Wittgenstein-locus: FILOZÓFIAI VIZSGÁLÓDÁSOK, 249. Magyarul: Atlantisz, 1992.)
8. Searle is efelé közelít, amikor a szerzői intenciót mint irreleváns szempontot elutasító iskolával szemben így fogalmaz: „már azzal is, hogy regényként, versként vagy akár szöveggként beazonosítjuk a szöveget, a szerzői intenciókról teszünk állítást” (i. m. 325.). Ha szerzőn itt a boothi *implied author* értenénk, megfoghatóbbá válna az is, amit Searle „a szerző és az olvasó szerződésének” (331.) nevez. Úgy vélem, Searle cikkének éppúgy nem lehetetlen a recepció oldaláról való olvasatát adni, mint Booth okfejtéseinek.
9. Ludwig Wittgenstein: A BIZONYOSSÁGRÓL. Európa, 1989. § 509. (Neumer Katalin fordítása.)
10. I. m. § 144.

11. Vö. James Noggle: THE WITTGENSTEINIAN SUB-LIME. In: *New Literary History*, 1996 N° 4. A cikk a „*nyelvjátékokon túli nyelv*” megszólaltatására tett kísérletként értelmezi az irodalmi beszédet. Gondolatmenete középpontjában a FILOZÓFIAI VIZSGÁLÓDÁSOK § 89 áll, ahol Wittgenstein a logika *fenséges* voltára (*Sublime* – a magyar fordításban: *kifinomult*) kérdez rá.

Mekis Péter

A LEGBOLDOGABB MAGYAR ÍRÓ

Hazai Attila: *Budapesti skizo*
Balassi Kiadó, 1997. 317 oldal, 990 Ft

Az immár harmadik kötetére is kiadót talált Hazai Attila új könyvének címe nyilvánvalóan Bret Easton Ellis nálunk is nagy port kavart regényére utal, az AMERIKAI PSZICHÓ-ra, amely a BUDAPESTI SKIZO főszereplője szerint a világ legjobb könyve. A regény másban nemigen hasonlít Ellis művére, és egyebekben sem vádolható epigonizmussal. Nem, ez Hazai Attila saját termése, az „írom regény, ahogy jön” újpoeitika alapján. Ezért neveztem a címben a legboldogabb magyar írónak. Hazait ugyanis nemigen gyötrik művészi kétségek, írói problémák, ő dalol, mint a pacsirta; amit ír, abban nincsen semmi, de az legalább érthető. Szórarend, mondat szerkezet, struktúra, dialógusteknika – ilyesmikkel ő nem bíbelődik, „*egyébként meg akinek nem tesszik, az bekaphatja a faszomat*” (132.), adja Feri nevű főhőse szájába. De legyen bármilyen sürgető is e felszólítás, recenzens nem érez rá hajlandóságot, hogy eleget tegyen neki. Inkább egy Ady-szöveggel válaszol: „*Szűntelen, de szagtalannak nem mondható légiója az író emberkének garázdálkodik e kis ország kis nyilvánossága előtt. Törpék, fejtelnek és lábatlanok. Írni többnyire nem tudnak. És írnak. Hajh, sokat írnak.*” Nem tagadom, kegyetlen sorok, és Hazai Attila talán nem is érdemli meg, hogy ilyen nagyágyúval feleljünk neki. Mert nemcsak boldog („*Iszonyúan jól érzem magam, az égvilágon semmi bajom sincs, tele vagyok ötletekkel, és fantasztikusan boldog vagyok*” – 133.), de rá-

adásul égbekiáltóan naiv szerzőről van szó, akinek reflektálatlan öntudatlanságában kétségtelenül van valami lefegyverző. Hazai képes akár háromszázszor is leírni, hogy „mondta”, netán „válaszolta”, amivel kétségkívül egyik ideálját, Raymond Carvert követi, csak-hogy az amerikai írónál következetes a takarékos hangszerelés, Hazai viszont teljesen esetlegesen alkalmazza ezt az eljárást. (Carverben – minimalizmusa ellenére – van valami költészet, ennek nyomát sem látom a BUDAPESTI SKIZÓ-ban.) Többek között Hazai naivitása okozhatja, hogy szerzői hányavetiségében egyszerűen megfélekedzik bizonyos dolgokról, például arról, hogy főhősnője, Krisztina a 33. oldalon már egyszer levette a harisnyját, így aztán a 35. oldalon még egyszer lehúzatja vele, ámbár lehetséges, hogy különösen hideg volt aznap. Ezt a vetkőzést egy szeretkezés leírása követi, a nyelvi sutaságok miatt egyike a legmulatságosabbaknak, amelyet e nemben olvastam. „Krisztina benyúlt a paplan alá, és megfogta Feri összetöpörödött szervét. Simogatta, lágyan morzsolgatta a bőrt. Feri [!] merevedni kezdett. A lány ekkor megmarkolta, nyomogatta az egyre táguló [!] és keményedő hímvesszőt.” És aztán az ejakuláció leírása, amely Sárbogárdi Jolán nyelvhasználatának plaszticitásával is felveszi a versenyt: „Oldódott a szorítás, a lány felsóhajtott a gyönyörtől, és jött a következő szorítás, Feri ekkor a makkját mélyen bedöfve, egész vesszőjével vibrálni, remegni kezdett, újra döfött, hirtelen lövellni, spriccelni kezdett a magva, gyorsan és mélyen mozgott, és döfött még párat, egyre lövellt belőle a forró nedv, erős sugárban spriccellt a hüvely hátsó falára és a méhszájra.” (36.) Nos, aki ilyen nonchalance-szal dolgozik, az valóban boldognak tudhatja magát. Hazai felhőtlen, pubertásos irodalomszemléletére mélyen jellemző, hogyan írat meg főhőssével öt perc alatt (!) egy fölötébb terjedelmes novellát, bár az igazsághoz tartozik, hogy Feri természetesen ekkor is kábítószert fogyaszt. „– Hú, baszdmeg – mondta Feri, és érezte, hogy hirtelen egy egész regény szövege patakzik az agyában. Egy véget nem érő szövegkeverék, bekezdések, fejezetek, az egész szinte egy perc alatt jelent meg a fejében, és az volt az érzése, mintha ő írta volna, bár fogalma sem volt, mikor történhetett.” (232.) Ez lesz a SZEKERES FEJFÁJÁSA című, több mint hetvenoldalas (!), csak a legnagyobb erőfeszítéssel végigolvasható betéttörténet a könyvben, voltaképpen a főszöveg

szatirjátéka, amelynek parodisztikus tanulsága így szól: „Aki beteg, az forduljon orvoshoz!” E kijelentés párja Feri szentenciája a regény végén: „Hosszú távon nem szabad se speedelni, se kokozni...” (És mindkettő őse a könyv Kármán Józseftől származó mottója: „Kívántsátok meg a beteggel az egészséget, verjétek fel a nemzetet kóros álmából.”) Krisztina jó tanácsa ellenére (Hazai) Feri mégis publikálja, vagyis beiktatja a főszövegbe a betétnovellát. De a barátjánéval folytatott vita közben eszébe jut egy, az írással kapcsolatos „régí igazság”: „– Mi az a régi nagy igazság? – érdeklődött Krisztina. – Hát... hogy az egész világ bekaphatja a faszt – mondta Feri.” (316.) Helyben vagyunk. „Aki beveszi, vegye be”, ahogy egy a Hazaiénál sokkal épületesebb könyvben olvashatjuk.

És talán nem tévedek, ha úgy sejtem, hogy sokan fogják bevenni. Biztos vagyok benne, hogy Hazai Attila hamarosan bekerül az újundok kánonba, amelynek ars poeticáját oly tömören foglalja össze Feri nem csak kétszer a könyvben. Persze ez a formátlan hablatyolás felfogható ironikusan is. Bohóckodás a sok rossz mondat és jelző, a hajmeresztően primitív dialógustechnika, a betétnovella szintiszta hülyéskedés, és persze Feri csak viccből preferáltja a világgal a fellációt. De mindezt több mint háromszáz oldalon? És ha az egész csak blöddli, akkor miért olyan végtelenül unalmas, állóképszerű és túlírt, miért oly szellemtelen ez a regény? Miért olyan lapos és ötletelen? Miért olyan vértelenek a szituációk? A kábítószeres élmények leírásai miért nélkülöznek bármiféle szenzualitást? „Itt tényleg ezerral változnak a dolgok” – gondolja Feri a 117. oldalon. De akkor miért nem érzékelünk ebből semmit? Miért nem látunk semmit Budapestból, miért nem kapunk semmit a város hangulatából, légköréből? Miért olyan siváran absztrakt ez az egész? Miért nincs abból semmi, amit a cím ígér? Az AMERIKAI PSZICHÓ-ban megcsodálható szatírából is keveset kapunk, mégis ezek a legjobb részek a magyar pályatárs könyvében. Jót mulattam azon a jeleneten, amelyben Ervin, a festő azért szomorú, mert a Magyar Narancs nem közölt cikket a kiállításáról, és azon, amelyben Krisztina megemlíti, hogy egyszer látta György Pétert, valamint Németh Gábort, aki „magas és nagyon férfias”. Ami nem csoda, hiszen Feri szerint „minden magyar író nagyon jól néz ki”.

Hecker Péter üdítően és átgondoltan gyermekregizál jóval meghaladják a regény kényszeredett infantilizmusát. Ezek az illusztrációk a helyes irányba terelik a befogadást: voltaképpen egy posztmodern pötyyös könyvet olvasunk.

Bán Zoltán András

TÖRTÉNELEM, ÜDVTÖRTÉNET, AVAGY LÉTEZNEK-E ÖRÖK ROMOK?

Rugási Gyula: *Örök romok*
Latin Betűk, Debrecen, 1997. 364 oldal, 1180 Ft

Minden jó könyvnek van egy titkos középontja. Különösen ha tanulmánykötetről van szó, melyben a tanulmányoknak külön-külön és összességükben is egy vagy néhány súlyos alapvető mondanivalójuk van. A középpont titkos, azaz nem nyilvánul meg az előszóban, bár az utal rá.

Rugási előszavából megtudjuk, hogy tanulmánykötete a kinyilatkoztatás (apokalipszisz) és a hagyomány (paradoszisz) fogalmainak szellemképes viszonyával foglalkozik. Továbbá, hogy munkája adalék a kereszténység első két évszázadának történetéhez is. A CODEX ROSSANENSIS egy miniatúrájának bemutatásánál ezt a „témát” így érzékelteti: „...az ábrázolt jelenet Megváltó alakja palliumot visel, azaz a filozófusok köpenyét...” A könyvben még sokat fogunk találkozni szinkretizmussal. De itt, szerintem, nem erről van szó. Én ezt a gondolatot a munka első részét lezáró, s így ebben „fizikailag” is központi helyet elfoglaló, AZ AREOPAGOSZI BESZÉD című tanulmány fényében értelmezem.

A tanulmány Jesája próféta eszkatologikus látomásával indít (hadd jegyezzem meg, hogy a próféta neve két tanulmányban kétféleképpen van írva, s ez a BIBLIÁ-t nem jól ismerőket megzavarhatja, továbbá azt is meg kellett volna mondania a szerzőnek, hogy az idézet a második Jesájától való), melyben a próféta felszólítja a hegyeket és dombokat, hogy süllyedjenek le, hogy a föld váljék

egyenletes síksággá, hogy így egyengessék az utat az Örökkévalónak. „A megismerés megváltott pozíciója – teszi hozzá Rugási – nem a magaslatok démoniáján alapul, hanem a mindenség be- és átjárhatóságának élményén.” (143.) A hegyvonulatok démoniájában, ha szigorúan vesszük, a görög metafizika is osztozik. Platónnál bizony hegyeket kell másznunk, hogy egyesek, a kiválasztottak, a filozófusok, azok közül is a legbölcsebbek, meg tudják pillantani az igazságot, a jó ideáját. Ezek is olyan magaslatok, mondhatná Rugási, „melyekre ugyan az igazság árnyéka nem vetül, de maguk árnyékba borítják az igazságot”. (143.) (Szégyellem megemlíteni, hogy a hegy a BIBLIÁ-ban is az Istenhez való közelséget jelzi, mint például a Sínai-hegy vagy a Hegyi Beszéd, továbbá, hogy „fent” lenni, „felszállni” stb. ott is a kiváltságban, megismerésben, szentségben való gyarapodást jelenti. Erről részletesen olvashatunk Maimonidész: A TÉVELYGÖK ÚTMUTATÁSA, I. könyv X–XII. fejezetében. De ez persze a megváltás előtti állapot.) Pál apostolt Rugási úgy mutatja be, mint aki számára a köztesség kínálkozott, egy harmadik nyelv, mely „az ótestamentumi üdvtörténet világtörténeti távlatait láthatóvá tette az egész teremtett világnak”. (145.) A tanulmányban felmerült konkrét kérdésekre még visszatérek. Most csak a VI. rész lezáró gondolatára utalnék. Rugási a pattanásig feszülő húr sztoikus allegóriáját említve a Pál apostolt hallgató athéni közönségben bujkáló várakozás feszültségéről beszél: mi történik ezután? „Ha más nem is, ez a feszültség unos-untalan visszatér, zsidóknak, görögöknek az arcán – azóta is, ma is – ott feszül.” (151.)

Rugási könyvében mi mindannyian – nemcsak görögök és zsidók, de a mai keresztények is – most újra ott állunk az Areopagoszon Pál beszédét hallgatva. Jobban mondván: mindig is ott álltunk. Hiszen mindig két korszakban élünk egyszerre: a tudás és a tudatlanság korszakában. Mindig van feszültség, várakozás. Bár erről nem történik említés, hozzágondolhatjuk: a metafizika hegyei megint leomlottak. De mi következik ebből? Üdvtörténeti szempontból nem tudom, de filozófiai szempontból kétségkívül sok minden.

Rugási ugyanis filozófiai példaképnek választja Pál athéni beszédét. De hangsúlyozni kell, *filozófiai* példaképnek. Megint egy har-

madik nyelvet keres. A harmadik nyelvet az üdvtörténet nyelve és a szekuláris modern történetírás nyelve között. Igaz, mindarról, amiről Rugási ebben a könyvben beszél, lehet szekuláris tudományos, történelmi nyelven beszélni. Ebben az esetben az üdvtörténet történelmi tényé lesz, és mint különböző korok és történelmi egységek (mondjuk a zsidó próféták kora vagy a kereszténység első két évszázadának története) keretében tárgyalható. Csak az a bökkenő, hogy *ha az üdvtörténetről mint történelmi tényről beszélünk, akkor már nem az üdvtörténetről beszélünk, hanem valami másról. Az üdvtörténetről csak a saját nyelvén lehet beszélni. Azaz a saját nyelvein. Mert az üdvtörténetnek is több nyelve van. Rugási mindezeket a nyelveket tud beszélni. De éppen, mert az üdvtörténetnek sok nyelve van (csak Rugási könyvében zsidó, keresztény, gnosztikus s mindezekben belül is több nyelv létezik), nem lehet az üdvtörténetről történelmileg az üdvtörténet nyelvén sem beszélni. Ha a hívő mint hívő beszél, csak egyetlen nyelvet beszélhet. Ha történetileg beszél, és több nyelvről beszél, akkor több nyelven is beszél, ha nem mint történész akar egyikről sem beszélni. Akár hívő, akár nem, mégsem mint hívő beszél, ha egyszer már magára öltötte a filozófus palliumát. Ez a harmadik nyelv.*

Rugási, aki a „harmadik nyelvet” beszéli, amennyiben azt beszéli, felöltötte magára a filozófusok palliumát. A precíz történész teljes filológiai fegyverzetében interpretál, de úgy, hogy az interpretandum nyelvén szólal meg. Nem azért, hogy megértse a korunk nyelvétől idegen nyelvet, hanem azért, mert megérti, mi több, mert az interpretandum örök nyelvén *gondolkozik*.

És ez alapvető nyelvi kérdés. Annak a szónak, hogy „örök”, bibliai értelemben, nemcsak hogy a mai történelmi gondolkodásban, de a mai gondolkodásban általában egyszerűen nincs értelme. Ma beszélünk végességről és végtelenségről, halandóságról és halhatatlanságról, de azzal, ami „örök”, abban az értelemben, hogy időn kívül-felül áll, hogy nincs változásnak alávetve, hogy transzcendens, nem tudunk mit kezdeni. Rugási bajlódik a magyar szóval. A magyar nyelv ugyanis nem tudja megkülönböztetni azt, ami örök, attól, ami mindig volt és mindig is lesz (mint ahogy a héber meg az angol igen).

Néha egybeesik e kettő, néha nem. Mondjuk bibliai értelemben „örök” romok nem azok a romok, melyek „mindig lesznek”, hiszen eszkatologikus értelemben a világnak vége lesz, tehát ezek a romok nem lesznek (vagy megsemmisülnek, vagy – mint Ágostonnál – felépülnek). Örök romok azok a romok, melyek, amíg van idő, mindig romok maradnak, mert nem váltja meg őket a mítosz emlékezete. A történetírás világában persze csak romok léteznek, bár a történész mindig felépít egy-egy várost a romokból, hogy lakhatóvá tegye az emlékezés számára. A következő történész egy másik várost épít fel, míg az előbbit megint lebontja, vagy hagyja, hogy újra rommá váljék.

Az örök szónak, fogalomnak, névnek tehát nincs helye a modern történetírásban. Rugásinál azonban központi helyet foglal el. Mindezzel csak alá akartam támasztani, amit előlegeztem, vagyis azt, hogy Rugási az üdvtörténet nyelvét mint anyanyelvet és nem mint pusztán az interpretandum nyelvét beszéli. És mégis, a filozófus palliumát magára öltve egy harmadik nyelven beszél.

Rugási történetei feszültségekről tudósítanak, és feszültségeket is fejeznek ki. Ezek a feszültségek immanensek, saját történetének vagy koncepciójának feszültségei.

Ahol Rugási pusztá romokat lát – és mindenütt pusztá romok vannak, ahol a megközelítés nem mitologikus, nem üdvtörténeti, hanem pusztán történelmi –, ott belső feszültség nélkül eszmetörténészként beszél. Leginkább így van ez a gnózis elemzésekor. Van olyan pillanat, amikor Rugási azt mérlegeli, hogy a gnosztikus vallás a kereszténység valódi alternatívája volt, és győzhetett volna is, de mivel nem így történt (és ha így történt volna, egész történelmünk másként alakult volna, azaz nem lenne a „mi” történelmünk), a gnosztikus tanok örökké idegenek maradnak, kiestek a történetből-történelemből. Nem tartoznak a mi élő hagyományaink közé, mert a keresztény és zsidó utókor nem nyúl vissza mítoszaik témáihoz, és nem „dolgozik” rajtuk abban az értelemben, ahogy Blumenberg „*a mítoszokon való munkáról*” beszélt. Arról a munkáról, melynek olyan sok példáját elemzi Rugási mélyen és szépen ebben a könyvben, amikor a Falról vagy a Cethal gyomráról vagy a Jad Vasémról

vagy a Szakadékról mint az üdvtörténeti bejáratról beszél, s a példákat még sokáig lehetne sorolni.

Persze nem a mítoszokon való tudatos munka a recepció egyetlen formája. Vannak föld alatti, történelmi értelemben tudattalan hatások is. Rugási is említést tesz arról, hogy milyen erős Ágoston filozófiájában a le nem küzdött manicheus elem (például hogy az ember birodalmát a DE CIVITATE DEI-ben az ördög birodalmának is nevezi), de beszélhetnek akár a KABBALA sekhináiról és Sophiájáról is. Ha azonban van egyáltalán valami, amit bizonyossággal kimondhatunk a történelemlről, akkor az, hogy a gnosztikus vallás nem győzhetett a kereszténységgel szemben, ezek közé a bizonyosságok közé tartozik. A manicheizmus kivételével, amely egy időben igen szélesen elterjedt, a többi gnosztikus vallás inkább ezoterikus spekuláció volt. Fantasztikus, barokk, képszerű képzeletükből hiányoztak a bár csodás, de mégis egyszerű emberi történetek, melyek lehetővé teszik ugyan az ezoterikus értelmezést, de mint egyszerű történetek tesznek tanúbizonyosságot az igazságról.

Az ezoterika csábereje éppen ezoterikus voltában van. Ez a csábereő hatott Rugásira is. Mikor a gnóvizt elemzi, maga is ezoterikussá válik. Ennek persze egyszerű magyarázata is lehet. Mikor a prófétákról vagy Pál apostolról beszél, Rugási feltételezi, hogy a BIBLIÁ-t mindenki olvasta. Lehet, hogy ez nincs így, de joggal feltételezi. Mert ha nem értünk meg egy hivatkozást, még mindig leemelhetjük a könyvespolcunkról a BIBLIÁ-t, és utánanézhethetünk. De Rugási ugyanígy jár el, mikor a gnosztikus szövegeket elemzi. Itt azonban nem feltételezheti, hogy az intelligens olvasó ismeri Irenaeus, Órigenész, Ágoston vagy akár Plótinosz polémiáit a gnosztikusok ellen, vagy olvasta volna Hermész Triszmegisztoz munkáit – még ha nemrég jelentek is magyarul. Elemzéseit néha érthetetlenek, mert az ember (ha nem ismeri amúgy is az irodalmat) nem tudhatja, hogy a szerző most éppen miről beszél. Így az a benyomás alakul ki, hogy kódósít. Többször említi például a Plérómát, mielőtt megtudhatná az olvasó, hogy gnosztikus értelemben miről is van szó. Helenának, mint „az első elgondolás”-nak egyes gnosztikus víziókban elfoglalt he-

lye Justinusnak egy menedemondáról való beszámolójával van bevezetve, ami magyarázat nélkül megint inkább kódósít, mint megvilágít. Justinus azt állítja, hogy Simon mágust istenítették, és az általa bordélyházban felszedett kurtizánt az ő első „Elgondolásának” tekintették. A dolgot persze jobban meg lehetne érteni már itt is, ha Rugási elmesélné (amire később többször utal), hogy a gnóviz szerint – most én is összevonok több variációt – az Ősi Hallgatás önmagát Észnek (Nousz) határozza meg, és emanálja a saját Első Gondolatát (Epinoia), aki Istenség, egy külön Aión a Plérómában (azaz egy külön világisten az istenek transzcendens világában). Nos, a nousz (görögül) hímnemű, az epinoia nőnemű. Ennoia (az Ész első Gondolata, Epinoia) több emanációban születik újjá, egy ezek közül Sophia (akiből szintén több van). Helena alakjában (vagy az alsó Sophia alakjában) az istennő megjelenik a Kozmoszban is, azaz a mi elrontott, rettenetes, gonosz, immanens világunkban. Mint Rugási is írja, a görög Helené is Epinoia, és ő az is, akire Simon mágus rátalál a bordélyházban. A mai olvasónak több támpontot is nyújthat az ember, ha megemlíti, hogy Simon mágust Faustusnak is nevezték, hogy az ő történetéből ered a Faust-legenda, ahogy azt Goethénél jól ismerjük. (Lásd Harnacknál, továbbá Hans Jonas THE GNOSTIC RELIGION című, Rugási által is többször említett könyvében.)

A történelem-üdvtörténet viszonyának feszültségét a kötet címe – s egyben annak egyik legreprezentatívabb tanulmánya – programatikusan fogalmazza meg. A történelem tudomány, a mai történetírás számára nincs „örök”. Az „örök romok” itt csak azt a nagyon prózai dolgot jelentik, hogy a múltat sosem fogjuk teljesen megismerni, hogy minden múlt végképpen elmúlt, nem állítható helyre, rendszeren nem is restaurálható. Az üdvtörténetben van „örök”, de „örök” romok nincsenek. Az üdvtörténetben ott van a vég, az eszkaton gondolata. Itt „minden dolgok végéről” beszélünk, a történelem befejeződik, az idő véget ér. Kérdéses persze, hogy az üdvtörténetnek össze kell-e kapcsolódnia az eszkatonnal. Úgy látszik, igen. Kant például, aki a „minden dolgok végéről” írott tanulmányában a felháborodással párosult gúny-

nyal veti el a hagyományos eszkatológiát, mégis megőrzi valamit annak szelleméből, hiszen a természetet a szabadság felé „halad”, vagy legalábbis haladhat, s mi más a természet és a transzcendentális szabadság násza, ha nem eszkaton? Igaz, csak történelmi s nem kozmikus értelemben az. De az eszkatonnak csak az apokaliptikus változata terjed ki okvetlenül az egész kozmoszra. Bultmann nemrég magyarul megjelent TÖRTÉNELEM ÉS ESZKATOLÓGIA című könyvéből, melyből Rugási is idéz, minderről, ahogy az eszkatológia utóéletéről is, bővebben tájékozódhatunk.

De az üdvtörténet nem okvetlenül eszkatologikus. Mint Rugási szépen elemzi (ahogy Tatár György is egy szintűgy nemrég megjelent kötetében), a próféták előtti bibliai történelem még a próféták többségét beszámítva is üdvtörténeti volt, de nem ismerte az eszkatont. Mindannak, ami a zsidó néppel történt, volt üdvtörténeti jelentősége-jelentése, hiszen Isten választotta ki ezt a népet, s így minden, ami ezzel a néppel történt, az Örökévaló akaratóból történt. Az üdvtörténet a nép tényleges, mondhatnánk, lineáris történelmi krónikájában testesül meg, melyben a nagy világbirodalmak csak annyiban játszanak szerepet, amennyiben történeteik érintkeznek a zsidó nép történetével. A bűnök, bűnhódések egymásutánja azonban itt még a végtelen jövő perspektívájába, a generációk (és a nép) szaporodásának perspektívájába torkollik.

Ha az eszkatológiai-történeti gondolkodás kissé korábbi eredetű is, az apokaliptikus vízió, mely egy sajátos típusa az eszkatológiának, így írja Rugási, a babiloni fogság korában alakul ki (Bultmann szerint csak a kereszténységben lesz alapvető). Az apokalipszis tehát a szétszóródáshoz, a száműzetéshez kapcsolódik. Rugási a héber nyelv asszociációját idézi: csak ahol van Galut (száműzetés), ott van Hitgalut (apokalipszis). Nem kérdéses azonban, hogy Rugási szemében az üdvtörténet eszkatologikus és lényegében apokaliptikus is. Persze nem egy fajta eszkatológia van, és a feltárás, kinyilatkoztatás, az apokalipszis is egészen különböző gondolati formát ölt, különböző víziókban jelenik meg. A megváltástörténet is módosul majd azután, hogy a paruszia egyre inkább, hogy úgy mondjam, kitolódott. Rugási beszél a különbségekről, a

nüanszokról, amik akkoriban bizonyára nem tűntek nüanszoknak, hiszen a hit ügyei voltak. Akik elolvassák könyvét, sok mindent meg fognak tudni minderről.

A gnosztikus vallások egyértelműen eszkatologikusak és apokaliptikusak is. A megváltás a világ (a kozmosz és a történelem) vége. A keresztény gnózisban Krisztus, majd Jézus (két külön istenség) azért jönnek a Kozmoszba, hogy azt, mint a Gonoszság művét elpusztítsák, s azután majd visszatérjenek a Plérómába. Az emberi világ, a teremtett világ teljes elutasítása jellemzi tehát a gnóvizist. Itt nem lehet szó az üdvtörténet és a történetek közti feszültségről, mert nincs értelmes, érthető történelem, mint ahogy bűn sincsen, csak szenvedés. Rugási úgy látja, hogy a keresztény gondolkodásnak meg kellett harcolnia a gnózis antijudaizmusával, megint közelebb kellett kerülnie a zsidósághoz, hogy újra együtt lehessen elgondolni a történelmet és az üdvtörténetet, az utóbbit most már eszkatologikus formában. Ez volt Rugási szerint Ágoston nagy tette: „*A világtörténet és az üdvtörténet egységes keretbe foglalása ugyanis elképzelhetetlen a lineáris időfelfogás nélkül...*” (325.) A lineáris időfelfogás pedig zsidó-bibliai örökség. Az ágostoni történetírás a nagy modell. Nem mintha Ágoston volna mindenben a modell. Hippo püspökének polemikus írása, az általa megteremtett szeretet rendjét Rugási szemmel láthatóan nem különösen kedveli: „*Mert létezik-e kegyetlenebb hatalom a földön, mint a mindenáron beteljesedni akaró zsarnoki szeretet?*” – kérdezi a 329. oldalon, és ehhez a költői kérdéshez én is csatlakoznék. Miután azonban Rugásit itt leginkább az izgatja Ágoston műveiben, ami könyve központi gondolatának, a történelem-üdvtörténet viszonyának szempontjából döntő, a szerző Ágoston más műveiben megtestesülő egyetemes filozófiai jelentőségének méltatására kevesebb teret szán. Kíváncsi lennék arra, miként gondolkozik Rugási az akarat szabadságáról vagy a szentháromságról írott ágostoni művekről.

Két alapvető filozófiai feltétele volt Ágoston hatalmas teljesítményének. Az egyik az idézetben említett lineáris történetírás elfogadása, a másik a történelmi-kozmosz Végzet, a *heimarmené* elutasítása, illetve annak a *pronoiával* (Gondviselés) való helyettesítése.

Ágoston mindkét kérdésben radikálisan szakított a sztoikus hagyománnyal, ahogy a sztoikus hagyomány a *heimarmené* gondolatát megőrző gnóziással is.

A sztoikus kozmológia az örök visszatérés tana köré rendeződik. A világegés (ekpüroszisz) után minden előlről kezdődik, ami eddig megtörtént, újra és újra meg fog történni. A vak végzet uralma ellen nincs fellebbezés, a világ sorsán változtatni nem lehet, az erénynek vagy bűnnek nincs befolyása a világ folyására. A csillagokban előre meg van írva minden ember sorsa, ahogy a kozmosz sorsa is.

A gnosztikus vallás mint megváltástan elutasította az örök visszatérés gondolatát: a szellem (pneuma) birodalma végül győzelmet fog aratni a test és lélek világa, a szerencsétlen kozmosz és annak diabolikus teremtetője felett. De a kozmoszt magát a megfellebbezhetetlen Végzet irányítja. Van ugyan Gondviselés a gnosztikus vallásban is, de ez a Gondviselés nincs jelen a Kozmoszban, csak az attól való megváltáson munkálkodik. A mai olvasónak minderről Nietzsche gondolata fog eszébe jutni az örök visszatérésről, és joggal. Az örök visszatérés gondolata Nietzsche-nél valóban elsősorban polemikus – egyszerre polemizál az üdvtörténettel és a szekuláris lineáris történefmegfogás végtelen progresszióelméletével. De akárhányszor is értelmezhető is Nietzsche gondolata, egyik értelmezés sem fér össze a vak végzet, a heimarmené koncepciójának elfogadásával.

Rugási gyönyörű szépen elemzi, nem is egyszer, a betlehemi csillag szimbolikáját. Ez a csillag győzedelmesen vette fel a harcot a Végzet sztoikus-pogány csillagboltozatával. A betlehemi csillag a Gondviselés, a Jövő, a Megváltás irányába mutatva-vezetve a Vaksorsnak való alárendeltség végét jelzi.

Ágoston – maga is a BIBLIA hagyományán (mítoszán) dolgozva – megteremti az európai kereszténység legállandóbbnak bizonyuló hagyományát. Műve meghatározó, és sokféle módon épül be az európai kultúrába. A Gondviselést állítja a Végzet helyére, és a bűn ódioma nála az emberre és nem a Teremtőre hárul. Igaza van Rugásinak: akik Ágoston életellenességéről beszélnek, figyelmen kívül hagyják, hogy a maga idejében és környezetében ő volt az, aki az élet, a világ, az Alkotó

művének szeretetét a leginkább tanította. Igaz, évszázadok filozófiai bonyodalmai (a predesztináció és a szükségszerűség, tehát most már a pronoia és heimarmené megkülönböztetése körül) is az ő koncepciójával kezdődnek. De ez nem Rugási témája, és így az enyém sem. A történelem-üdvtörténet egyesítése azonban Ágostonnál megtörténik. Hiszen az isten birodalma és az ember birodalma – amíg történelem van – együtt létező. Luther így fogalmazza ezt meg: „*simul iustus, simul peccator*”. Ágoston, írja Rugási, „*az isteni gondviselés megszabta idők sodrását egyszerre próbálja meg kétféle óramű mértékegységeihez igazítani. Az üdvtörténet tovamúló idejéhez, mely az igazságos isteni ítéleteket hozza érvényre... valamint a földi tartózkodást marasztalni vágyott idejéhez, mely azonban kíméletlenül eltelik...*” (326.) *Telikmúlik az idő*. Rugási többször utal erre a fordulatra.

A magyar nyelv zseniálisan foglalja össze ezt a két együtt élő és egymással feszültségben élő történelem- és időfelfogást. Telik az idő, mondjuk, és ezzel az üdvtörténeti, meghozzá az eszkatologikus-üdvtörténeti időfelfogás nyelvén beszélünk. Az idő telik, megtelik, ha megtelt, az az idők teljessége, az idők vége. Telik az idő – várakozunk. – Az idő múlik, mondjuk, volt és nincs, ma fiatalok vagyunk, holnapra megöregszünk, ami ma épület, az holnapra rom. Múlik az idő – lázasan cselekszünk. Aki két történetben él, az várakozik is és lázasan is cselekszik: várakozik az egyik birodalom lakójaként, míg lázasan cselekszik a másik birodalom lakójaként. Rugási szerint ezt Ágoston is így tette.

Lehet-e csak az egyik vagy csak a másik világban élni? A modern ember mindkettőt megkísérelte.

A modern ember számára az idő általában múlik, nem telik. S amennyiben telik, annyiban nem betelik, hanem eltelik. A totális rendszerek ideológiájában ezzel szemben az idő betelt, de nem a pronoia, hanem a heimarmené értelmében. Várakozni azonban itt sem, ott sem lehet.

De az időfogalom feszültsége még nem szűnik meg a modern korban, inkább átrendeződik. S ennyiben a modern ember is két idővilágban élhet, a „világidő” (objektív idő, mért idő, homogén idő) szerint és az „életidő” (szubjektív idő, élményidő, a „nagy pil-

lanat”) szerint. Nos, az utóbbi, akárhogyan írják is le, megőríz valamit mind a „várakozás” idejéből, mind pedig a „betelt” időből. A nagy pillanatot, ezt a bizonyos nagy pillanatot úgy is leírhatjuk, mint az örökkévalóság és az idő „keresztveződését”, ahogyan ezt Kierkegaard tette.

Mindeddig a két történet és két idő (az idő, amelyik telik, és az, amelyik múlik) együtt-éléséről és feszültségéről beszéltem, s arról, ahogy ezt az együttélést és feszültséget Rugási bemutatja. Röviden hozzá kell tennem, hogy Rugási többször is végigmegy az üdvtörténet történetén, és külön elemzi a próféta-ék előtti, a próféta, az újtestamentumi verziókat, majd – rövidebben – az egyházatyák megoldásait is. Különösen izgalmas Máté evangéliumának és ezen belül a „mini” apokaliptikus modelljének elemzése. Minderre nem térhetek ki. Kérem, olvassák el a könyvet. Érdemes.

Vannak azonban Rugásinak mint szerzőnek „reprezentatív” megnyilatkozásai is. Azokat a bekezdéseket értem ezen, ahol a szerző kilép a kontextusból, magára ölti azt a bizonyos filozófusi palliumot, és saját nevében kezd beszélni. Ezekben a passzusokban válik nyilvánvalóvá, amire a kezdetben már utaltam, hogy az üdvtörténet és történetírás között egy harmadik nyelvet beszél. Bemutatnék most egyet ezekből a megnyilatkozásokból, ahogy én megértettem. Előrebocsátom, hogy nem tudom, jól értettem-e.

A gondolat a biblia és a történelmi szkepszis kapcsolatáról írott gyönyörű tanulmányból való. Rugási elbeszéli, hogyan találkozik (az egyetlen tanú és a tanúságtétel igen döntő kérdése kapcsán) egy pillanatra a kinyilatkoztatott szó és a történelmi szkepszis, abban a hiszemben, hogy soha többé nem fognak találkozni. „Azonban e két szemléletmódnak létezik egy közös előfeltevése: a BIBLIÁ-ban a világ-történelem gondolat apokaliptikus távlatokat nyer, a szkeptikus történelemtudományt pedig szintén az a titkos remény táplálja, hogy a beteljesedő tudás révén egykor a múlt egészére is fény derül majd. Ha ez megtörténik, megszűnik a bibliai világ-történelem és a pogány múltak (és történetírók) különállása, a történelmi tények többértelműsége; a bibliai Gondviselés (pronoia) és a pogány Végzet (heimarmené) immáron ugyanarról beszél.” (58.) (Ki-

emelés tőlem – H. Á.) Mi az, ami „megtörténik”? Az, hogy a múlt egészére fény derül majd. Ez persze apokaliptikus a javából, és semmi köze sincs a szkeptikus történelemtudományhoz. Nincs olyan szkeptikus történetíró, aki akár titokban is azt remélné (bár honnan is tudhatnám, mit remél titokban?), hogy a múlt egészére fényt lehet deríteni, mert a szkeptikus történetírás szerint olyasmi, mint a „múlt egésze”, nem is létezik. A szkeptikus történetírás szerint a múlt minden interpretációban módosul, változik. Még Hegel eszkatologikus világtörténelmében is csak a történelem főtendenciájára vetődik fény és nem az egészére, és a főtendenciájára is azért, mert a történelem már beteljesedett. Megismerni még a főtendenciát is csak a beteljesedés pillanatában lehet. De szkeptikus történetírónak nem „telik” az idő, számára a betelt idő nem létezik. Rugási gondolata apokaliptikus. Olvassuk tehát így: ha betelik az idő, az utolsó ítélet napján a történészek titkos vágya is teljesül: világosan látni fogják az igazságot az egész történelemről. A történészek vágya tehát az, hogy a történelem – a történetírás – megszűnjék? Mert ha a történet betelt, akkor a történelem úgyis megszűnt, és vele a történetírás is.

Rugási a tanulmány egy korábbi szakaszában (54.) azt írja, hogy a történész voltaképeni tere a múlt egésze. Ezt a múltat akarja el- vagy visszahódítani idegen idők és idegen szellemiségek uralma alól. Ezért a történelemelmélet a megváltott múlt eljövendő képének rendelődik alá. Majd Rugási így folytatja: „A világ jelenlegi arculatát szemlélve egyértelműnek tűnik: képtelenség a föltett kérdésekre válaszolni; a múlthoz való viszony egészen más, az egész értelmét faggató, »apokaliptikus reflexeket« követel.” (54.) A jelen idő nem a kereszténység első századainak ideje. Az ítélet a mi jelen időnkben a mi jelen időnknek szól.

Rugási – ahogy Bultmann is – nemegyszer hivatkozik Pál apostolnak Timótheoszhoz írt első levelére (ahogy a másodikra is). „Timótheosz – írja Pál –, őrizd meg a rád bízott kincset.” Rugási így folytatja: „A kincs szó helyén mindkét esetben a parathéké szerepel, vagyis a létét. A parathéké tölti be itt azt a szerepet, amelyet a patrisztika korának nyelvén általában a görög paradoxisz, illetve a latin traditio... Ami itt tehát átadan-

dó, az a letétbe kapott kincs, a Szentlélek adománya, a kharizma, mely eredendően szellemi természetű...” (277.) Még ennek előtte (276.) írja Rugási – s ezt igaznak érzem –, hogy a vég felé haladó tradíció gondolatával csak egyetlen lehetőség kínálkozott, az örök visszatérésnek a bibliai kinyilatkoztatás szellemével gyökeresen ellenkező gondolata. Hát igen, nem szabad elsikkasztani a letétet. Kant ugyan nem gondolt a paradoxszizra, mikor a categoricus imperativus abszolút érvényességét azzal példázta, hogy nem szabad elsikkasztani a letétet a letétbe adó halála után, de hát így is elgondolhatjuk. Hiszen a hagyomány elsikkasztása ellentmond a hagyomány fogalmának. Ami számomra nem egészen világos, az, ahogyan Rugási a hagyomány és az eszkatón viszonyát értelmezi, és ahogy rejtetten vagy kevésbé rejtetten Bultmann értelmezésével szembeszáll. Nem akarnék, ahogy nem is tudnék, ebben a vitában állást foglalni, különösen nem abban a kérdésben, hogy miben különbözik a jánosi és a páli eszkatológia, viszont szeretném megérteni Rugásit.

Bultmann értelmezése világos. Rugási is idézi Bultmann: „Az elmúltak mértéke messze nagyobb, mint azé, ami még hátravan: a múlt úgy vonult el, mint hatalmas felhőszakadás; ami még ezután jön, az már csak néhány sovány csepp.” (296.) Ez Bultmann szerint a paruszia álláspontja, és a kereszténység első korszakában domináló felfogás. Hadd idézzem most én Bultmann (TÖRTÉNELEM ÉS ESZKATOLÓGIA, Atlantisz, 1994, 46.): az ÚJSZÖVETSÉG szerzői János kivételével még a kételyek ellenére is „fenntartják és állítják azt a meggyőződést, hogy a vég a már legközelebbi jövőben, szinte karnyújtásnyira van”. Bultmann szerint a hagyomány kérdése akkor került előtérbe, mikor a paruszia elmaradt. „Az eszkatológiát azonban sohasem vetették el, hanem csak annyi történt, hogy a meghatározatlan jövőbe tolták ki a várt világvéget, a remény eszkatologikus beteljesülését. Ha nem adták fel minden további nélkül, annak az oka, hogy vele együtt fel kellett volna adni az egész őskeresztény hagyományt is.” (Bultmann, 64.) Röviden összefoglalva: Bultmann szerint az eszkatológia a keresztény tradíció elengedhetetlen „kincseként” őrződik meg: maga is parathéké.

Rugási megközelítése persze más, mint Bultmanné. Míg Bultmannat olvasva mindig pontosan tudom, hol tartok a történetben-

történelemben, ez Rugásinál távolról sincs így. Ezért hiszem, hogy Pál apostol areopagoszi beszédében van elrejtve e könyv (egyik) titka, ugyanis az, hogy Rugásinál mindezek a történetek – a gnózis történeteit kivéve – a jelenben játszódnak. Csak így tudom olvasni azt a reprezentatív passzust is, melyben Rugási megfordítja Bultmann metaforáját. Pontosabban szólva nem egyenesen megfordítja, hanem – ha szabad ezt a most már elkopott szót használnom – dekonstruálja. Hadd nézzük meg, mi történik Rugásinál.

„»Az idő betelt«; a Márk evangéliumabéli mondat üzenetének megfelelően az eszkatón: ígéret, nem része a tradícióépítménynek, nem tartozik a múltnak mint az »elmúltak« monumentumához. Az eljövendő hullámtörő gátja pedig nem a múlt irtóztató víztömegének súlya alatt szakad át; nem, ez a vég a történeti idő egy bizonyos pontján egyfajta talákozás formájában tűnik elénk. A megtörténő vég tanúja magával az ígérettel találja szembe magát, azzal az ígérettel, amely leválva az örökkévalóról, már útra kelt, hogy elinduljon felénk. Eközben az arché éjszakáját felváltani készülő hajnali derengés különös képet tár elő. A történelem égboltjának alján, a jövő felől újra vészterhes viharfelhők gyülekeznek. Zivatár készül, hatalmas felhőszakadás. Ami volt, elvész a jövő fenyegető vízfüggönye mögött; már csak néhány csepp a múlt.” (297.) A szöveg nekem is szól. Így hát megpróbálom az üzenetet elgondolni. Nem megy. Megpróbálom elképzelni mint egy Claude Lorrain-festményt. Ez kicsit jobban megy, de mégsem. Megpróbálom értelmezni. Tanácstalan vagyok. Így hát kérdezek.

Rugási első mondata. – MÁRK EVANGÉLIUMA 1.14 („Beteljesedett az idő, és már közel van az Isten országa. Tartsatok bűnbánatot és higgyetek az evangéliumban”) valóban ígéret, és valóban nem tartozik a tradícióba – a kortárs számára. Az örök jelen-lét szempontjából ez ma is így van. Igaz, akkor minden, amit Rugási eddig a tradícióról elmondott, semmis, mivel Krisztus kortársai számára nincs keresztény tradíció, nincs kincs és letét.

Rugási második mondata. – Nem akarok a hullámtörő gátjának átszakadásáról beszélni. Az, amit ez a mondat lényege szerint tartalmaz, Krisztus második eljövételének gondolata. Azonban Krisztus második eljövetele mint ígéret nem szerepel(het) MÁRK EVANGÉLIUMA-ban. Csak a hagyományban, ahogy

Bultmann mondaná. Az utódoknál, nem pedig a kortársaknál.

Rugási harmadik mondata. – Mi az az arché éjszakáját felváltó derengés? A második eljövétel derengése? Ez lenne az Ígéret? És mi az arché? Ki az arché? Milyen éjszakáról van szó? *Civitas diaboliról*? Ha üdvtörténetről van egyedül szó, akkor bűnökről (is) kellene szólni, nem csak az arché sötétségéről (elsötétüléséről?). Ha Rugási viszont kettős történetről, tehát lineáris történetről és üdvtörténetről együtt beszél, és a jövő felől fenyegető viharok történeti módon is értelmezhetők volnának, akkor a gondolat nem áll (nekem) össze.

Rugási utolsó három egyszerű mondata. – Azt írja, hogy az égboltozat alján *újra* vészterhes viharfelhők gyülekeznek. Ez az „újra” bevezeti az időbeliséget, történetiséget. Egyszer már gyülekeztek efféle viharfelhők, most újra gyülekeznek. Méghozzá a jövő felől gyülekeznek. A hatalmas felhőszakadás, ami készül, (szerintem) az apokalipszis, a második eljövétel, az eszkaton. A jövő vízfüggőnye fenyeget – ez a kép kozmikus apokalipsziszra utal. Ami volt, elvész... már csak néhány csepp a múlt. – Az utolsó mondat visszavisz Márkhoz, a kortárhoz, de az „újra” szó már egyszer időbelivé tette a történetet, egy második eljövétel korszakába helyezve azt. Ilyen „korszak” persze nincs, csak az erre való várakozás van. De a múlt csak a várakozásban válik néhány cseppé.

Itt, érzésem szerint, Rugási eltünteti az üdvtörténettel együtt haladó, vele összefonódó történelmet s ezzel a kettő közötti feszültséget is. De az a bizonyos „újra” nem ártalmatlan szó, mert arra való, hogy átugorjon két évezredet, méghozzá az egyidejűség, azaz időtlenség gesztusával. De azért ugorhatja át ezt a két évezredet, mert van hagyomány, és történelmi idő is van, és mert a múlt nem válik néhány cseppé. Azaz, így gondolom én, a múlt csak a Messiás vagy a Messiás küldöttei számára válhat néhány cseppé, s a krónikásnak nincs felhatalmazása arra, hogy erről beszéljen. Lehet, hogy tévedek.

Rugási tagadja, hogy az eszkaton „letét”. De ha azt kérdezem magamtól, van-e olyan letét, amit Rugási Pál apostol intése értelmében féltve őriz, mégiscsak azt válaszolnám rá, hogy leginkább az eszkatológia *tradícióját* gondolja.

A könyv gyönyörű képelemzéssel zárul, Claude Lorrain EZÉKIEL TÜROSZ ROMJAINAL című festményének leírásával (a kép kicsinyített reprodukcióját mindenki tanulmányozhatja az impozáns borítólapon is).

Claude Lorrain két évezreddel Ezékiel próféciája és Türosz romba dőlte után dolgozza fel újra a bibliai történetet, méghozzá úgy, hogy képileg összebékítse a különböző mitológiákat és kultúrákat egy szinkretikus mítoszban. Ezt a víziót jeleníti meg itt számunkra Rugási. Sok mindenről beszél érdekesen, megvilágítón, amiről én most nem tudok beszélni. Csak mindig arról (mindig ugyanarról?) gondolkozom, hogy hogyan lehet Claude Lorrain festményét is Pál apostol areopagoszi beszédének szellemében értelmezni.

Ezékiel, mondja Rugási, éppen „*az idilli táj felől érkezik a romos szentélyhez, a történelem lecsupaszított emlékművéhez... ez az Ezékiel mégis valahogy idegenül »fest« a Claude Lorrain-képen, mi több, ő maga az Idegen, aki... csupán megbízást teljesít... Aki eljön, és megáll diadalmasan a romok fölött, az hagyományosan nem a próféta (nábi), hanem a felkent, a Messiás... Ennek megfelelően: ha a festő életének hátralevő tizenöt évében továbbcsőtelt volna e rejtélyes történet szálait, a »következő« festmény aligha lehetett volna más, mint »egy« apokalipszis megörökítése...”.* (364.) Egy mondat híján így végződik a könyv.

Nekem a Claude Lorrain-képről egy másik kép jut az eszembe, Poussin MÁTÉ ÉS AZ ANGYAL című festménye 1640-ből (alig húsz évvel korábbról, mint Claude Lorrain EZÉKIEL-je). Ez is szinkretikus kép, és a motívumok is nagyon hasonlóak. De dráma nincs, csend és nyugalom honol. A háttérben romok, az előtérben ledőlt oszlopok. Nappal van, derűs idő, bárnyfelhőkkel. Tenger helyett csendes tó. A tóparton ül Máté evangélista, kezében papirusz és írószerszám. Bizalommal tekint az angyalra, aki egyik kezével a papiruszt érintve diktálja neki az evangélium szövegét.

Kierkegaard egyszer feltette a kérdést: mi a különbség a zseni és az apostol között? Az, hogy az apostolnak diktálnak, hírnök ő és edény, más üzenetét közvetíti. Nemcsak a zseni, de az igazi tehetség is magára van hagyva. Tudnia kell, hogy egyedül ő beszél, és egyedül ő vállalja a felelősséget mindazért,

amit mond. Nem közvetít égi üzenetet, nem hírnöke az apokalipszisnak, de gondolkodik, elmélkedik, elemez, beszél. S teszi mindezt a történész szorgalmával, a kutató kíváncsiságával, a hívő entuziaszmusával, de minde nélkülött annak az embernek a büszke alázosságával, aki tudja, hogy semmit sem tud. S ezzel magára is öltötte a filozófusok mára már megkopott, de még mindig hordható palliumát.

De hogyan viselhető ma ez a megkopott pallium? Szeretnék röviden visszatérni az egyik bevezető kérdésemre. Ma a *metafizika épületei beomlottak*. Mi következik ebből? – kérdeztem. S azt válaszoltam, hogy az üdvtörténet szempontjából nem tudom, filozófiailag azonban sok minden. Most radikálisabban fogalmaznék. Az üdvtörténet számára ugyanis semmi sem következik a metafizika összeomlásából. Mert (ahogy ezt Levinas meggyőzően elemezte) a metafizika mindig is képtelen volt arra, hogy a transzcendenciáról beszéljen, s még kevésbé tudott arról bármit is mondani. A Legtökéletesebb Létező is csak egy létező, mint ahogy a kanál is az, a Duna is az, Ő is a genus proximum (Lét) differenciális specificája, még ha a legnagyobb, legtökéletesebb, legjobb stb. is. A Heidegger-féle ontológiai különbség csak árnyképe ennek a transzcendenciális (nem transzcendentális!) különbségnek. Küszködni a megértésért, küszködni a gondolatilag áthidalhatatlan transzcendenciális különbség gondolati áthidalásával, ez a filozófia saját hagyatékához tartozik. A metafizika összeomlása nem jár ennek a létének az elsikkasztásával.

Rugási az apokalipszis *letétjét* őrzi, s ezzel együtt az a filozófiai hagyományt is, mely a transzcendenciális különbség áthidalhatatlan szakadékának gondolati áthidalását akarja. Ezért nem tudjuk (időnként), hogy vajon a történelmi jelenben vagy az örök jelenlétben tartózkodunk-e, mikor sorait olvassuk. Visszatérnek arra, amit Rugási az apokalipsziszról mond a MÁRK EVANGÉLIUMA kapcsán, vagyis azt, hogy az apokalipszis nem hagyomány. Transzcendens értelemben valóban nem az, de akkor nem is lehet róla semmit mondani, sem képekben, sem fogalmi rendszerben, sem allegóriákban. Beszélni, mindenekelőtt filozófiailag beszélni, csak a hagyományról lehet, akár filozófiai, történelmi vagy vallásos ez

a hagyomány. Ha a vallásról beszél az ember, akkor a filozófus palliumát felöltve a transzcendenciális különbséget is magára vállalja. Ez nem azt jelenti, hogy ne kísérelje meg újra és újra áthidalni, de azt, hogy pontosan tudja, mit tesz, és tudja azt is, hogy ez a szakadék gondolatilag áthidalhatatlan. Ezzel a fontos könyvvel az az egyetlen igazi problémám, hogy úgy érzem, a szerző nem mindig nézett szembe a szakadékkal.

Heller Ágnes

KANTTÓL KANTIG: AZ ÚJKANTIANIZMUS ÉS AMI UTÁNA NEM KÖVETKEZETT

Manfred Pascher: Az újkantianizmus gyakorlati filozófiája

Fordította Csátár Péter és Kukla Krisztián

Latin Betűk, Debrecen, 1996. 143 oldal, 580 Ft

A Kant utáni német filozófusgeneráció nem volt hajlandó a Kant által előírt úton járni, és mindent elkövetett, hogy túllépjen a Mesteren, vagy úgy, hogy szubjektumfogalmát még tovább történetitlenítette és radikalizálta, mint Fichte, vagy pedig oly módon, hogy éppen történetivé tette azt, mint Hegel. Erre csak egy későbbi, újkantiánusként számon tartott filozófusnemzedék vállalkozott 1870 és 1920 között. Kuno Fischer (1824–1907) 1860-ban adta ki KANT ÉLETE ÉS TANÍTÁSÁNAK ALAPJAI (KANTS LEBEN UND DIE GRUNDLAGEN SEINER LEHRE) című korszakindítónak bizonyult könyvét. Ő fogalmazta meg a jelzőt, „*vissza Kanthoz*”, melyet aztán Otto Liebman 1865-ben zászlajára tűz, amikor KANT ÉS AZ EPIGONOK (KANT UND DIE EPIGONEN) művében elveti a német idealizmus tanait. Az újkantiánusok a XIX. századi idealista, materialista és romantikus mozgalmakra válaszul, a kor naturalizmusával és evolúciós etikájával szembeszállva megpróbálták visszatérni Kanthoz és a kanti problémafelvetésekhez anélkül, hogy egyszerűen csak az ő elméleteit kívánták volna szolgai módon ismételtetni. Mint a mozgalom kiemelkedő tagja,

Windelband mondta, „*Kantot megérteni annyi, mint túllépni rajta*”. E megértési és túllépési törekvése valamennyi újkantianusra jellemző.

Magyar nyelven hiánypótló munkának tekinthető Manfred Pascher 1994-es debreceni előadásainak kiadása AZ ÚJKANTIANIZMUS GYAKORLATI FILOZÓFIÁJA címen. A könyv a kantói és hegeli filozófia bemutatása után az újkantianizmus kialakulását, alappozícióit mutatja be, majd részletesen tárgyalja a mozgalom néhány olyan jelentősebb alakjának munkásságát, mint Hermann Cohen, Eduard Bernstein, Paul Natorp és Hans Kelsen. Pascher az újkantianizmus gyakorlati filozófiájáról ír, ám nem tudatja olvasóival, hogy a mozgalomnak miért csak ezzel az aspektussal foglalkozik, mikor nyilvánvaló, hogy Cohen révén jelentős ismeretelméleti, Lange, Vaihinger, Natorp révén filozófiatörténeti, Dilthey, Cassirer révén kultúrákritikai, Windelband, Rickert, Max Weber által értékelméleti és Helmholtz révén természettudományos munkákat is hagytak ránk az újkantianus gondolkodók. A szerző azt sem teszi plauzibilissé, hogy miért éppen az adott szerzőkkel foglalkozik részletesebben, és miért hagy ki jelentős szerzőket. Dilthey, Cassirer, Georg Simmel és Max Weber nem kapnak érdemüknek megfelelő tárgyalást, holott a gyakorlati filozófia különböző aspektusaihoz nekik is volt jócskán mondandójuk. Ez utóbbi filozófusok ugyan nem tartoznak az egyébként szoros értelemben mozgalomnak alig nevezhető csoportosulás „magjához”, ám ők azok, akik az újkantianizmus „holdudvarából” indulva olyan kiemelkedőt alkotnak, hogy inkább eredeti szerzőkként, semmint újkantianus „származásuk” felől értelmezik őket.

Fölmerülhet a kérdés, és erre a szerző véleményem szerint nem ad megfelelő választ, mi lehetett az oka annak, hogy az újkantianizmus mint mozgalom szinte nyomtalanul és hatástalanul eltűnt, ha nem számítjuk éppen Cassirert, Simmelt vagy Webert vagy az olyan késői utódot, mint Kelsen. Azt hiszem, a kérdésre adott legjobb válasz az, hogy Kant transzcendentális pozícióját nem lehet „még transzcendentálisabbá” tenni, legfeljebb érvelését lehet tovább tagolni. A mozgalom szerzői a további „transzcendentálisizálás” reménytelenségét és értelmetlenségét belátva

engedményeket tettek koruk empirikus vagy logikai mozgalmainak, ami által földadták Kant radikális álláspontját, és olyan területekre merészkedtek, amelyeket viszont más irányzatok – mint például a részben velük párhuzamosan föllépő nyelvfilozófia és logikai pozitívizmus, akik mivel nem kívántak egyetlen korábbi tradícióhoz sem kapcsolódni, kezdeti és kialakulási szakaszukban „frissebb”, elfogulatlanabb és közvetlenebb módszert, nyelvet és tárgyalásmódot alkalmaztak – jobban műveltek.

A szerző amellet, hogy szeszélyesen választja meg, mely újkantianus szerzőket tárgyal, elköveti a hibát, hogy Kantot az újkantianus felfogás alapján értelmezi anélkül, hogy utalna e leírások korlátaira, vagy interpretációja legalább részben ténylegesen Kant „közvetlen” és „közvetítetlen” olvasásának nyomait mutatná. Az újkantianusok tárgyalásánál pedig az egyes témáknál és szerzőknél túlságosan kevés szakirodalmi hivatkozással dolgozik, ami viszont megnehezíti annak munkáját, aki a könyvet útmutató bevezetőnek kívánna használni. A következőkben elsősorban a közvetett Kant-olvasat néhány olyan gyenge pontjára fogok utalni, ahol különösen is jól látszik az újkantianusok által közvetített Kant-kép sajátossága és e közvetített kép eredetiként való bemutatásának tarthatatlansága.

Kant félreértelmezései

Tévesnek kell tekintenünk Pascher megjegyzését, mely szerint „*Kantnál egymás mellett áll a transzcendentálfilozófiának egy fiziológiai-pszichológiai ihletettségű és egy logikai-analitikus felfogása, anélkül, hogy ez a két nézőpont egymástól világosan el lenne határolva*”. (39.) Továbbá azt állítja, hogy a két álláspont elhatárolását Cohen vitte végbe. Ezzel szemben tény, hogy Kant A TISZTA ÉSZ KRITIKÁJÁ-ban éppen ezen „ihletettségek” ellen küzd, tekintve, hogy a transzcendentális ismeretelmélet magának a fiziológiai, pszichológiai és analitikus felfogásnak is lehetőségi feltételeként kíván megjelenni. Kant a fiziológiai és pszichológiai értelmezést többször határozottan visszautasítja. A transzcendentális dedukció elveiről írva Locke ellenében hangsúlyozza, hogy a tiszta értelmi fogalmak, vagyis a „*transzcendentális*” kategóriák „*fiziológiai levezetése*” nem lehetsé-

ges. (B 118–19.) Ami pedig a logikai-analitikus értelmezést illeti, világosan megkülönbözteti a hagyományos logikát az általa kidolgozott „*transzcendentális logiká*”-tól.

Pascher úgy véli, hogy „*a transzcendentálfilozófiában egyfajta elméleti keretről van szó, ítéletek rendszeréről, amely alapján a szubjektum a számára adottakat egységes tapasztalattá rendezi össze*”. (39.) Az osztrák filozófus itt nem adja meg az állítását igazoló kanti helyeket, de nem is tudná megadni, mert ilyen helyek nincsenek. A transzcendentálfilozófia kanti értelemben ugyanis nem elméleti keret, hanem *minden* elmélet lehetőségi feltételét kívánja feltárni és közvetíteni, még kevésbé ítéletek rendszere, hanem az értelemnek az ítéletekben (is) megnyilvánuló funkciói feltárására irányuló kísérlet. Nem beszélve arról, hogy Pascher szerint a köznapi filozófus „*azt akarta megmutatni, hogy a régi arisztotelészi tudományideál értelmében a tapasztalatot megalapozó alapítételek szigorúan általánosak és szükségképpen igazak*”. (39.) Kantnál egyáltalán nincs is szó alapítételekről, és főként nem „*konstitutív alapítételek*”-ről (sajnos Pascher műve nem jelent meg németül, így nem lehet megállapítani, mely német szó lett magyarul „*alapítélet*” – a „*Grundurteil*” vagy a „*Fundamentalurteil*”, bármelyik is, egyik sem *terminus technicus* Kantnál), nála ugyanis az ítéletek az értelem elemi és ezáltal alapvető működésmódjai (talán ezért gondolja Pascher, hogy „*alapítételek*”-ről volna szó), amelyek formális struktúráiban az ítélő értelem alapvető funkciói, a kategóriák tárnak föl.

Pascher azonban nemcsak Kantot olvassa újkantiánus szemüvegen keresztül, hanem ráadásul eredeti kanti fogalmakat tart újkantiánus eredetűnek. Azt mondja például: „*Cohen és Natorp az önmagában vett dolog fogalmát eredeti módon értelmezi át. Az önmagában vett dologot a tapasztalás határfogalmaként fogják fel, úgy, mint amit már nem lehet megismerni, de ami felé a megismerésnek törekednie kell, hiszen ez a feladata*”. (43.) Nos, itt nincs szó semmiféle eredeti átértelmezésről, még csak egy olyan időbelivételről sem, mint amit az amerikai Pierce tett ugyanebben az időben. Ugyanis Kant maga mondja, hogy az önmagában való dolog határfogalom, *Grenzbegriff*, amikor megállapítja, hogy „*a noumenon fogalma... egy dologé, amelyet nem mint az érzékek tárgyát, ha-*

nem mint magában való dolgot kell elgondolni” (B 310.), majd hozzáteszi, hogy „*a noumenon fogalma pusztán határfogalom*” (B 310–11.), ami annyit jelent, hogy a magában való dolog valójában határfogalom.

A kanti etika értelmezésében hasonló félreértéseket találhatunk. Pascher azt állítja, hogy „*Kant azt a nézetet képviselte gyakorlati filozófiájában, hogy Isten létezésébe, valamint a lélek halhatatlanságába vetett hit elengedhetetlen feltétele a morális cselekedetnek*”. (50.) Ez a nézet nem Kanté, hanem azoké, akik ellen föllép. Kant e fogalmak valóságosságát nem feltételként, hanem a morális cselekvés *követelményeként* fogta föl. E „*követelmény*” kétségtelenül sok félreértésre adott alkalmat, melynek során burkolt, bennfoglalt, nem reflektált feltételként próbálták magyarázni. Ám e magyarázatok akár pszichológiaiak, akár kultúrakritikaiak, nem felelnek meg Kant kifejezett szándékának, aki szerint e fogalmakat kell a morál felől és nem a morált e fogalmak felől értelmezni.

Pascher továbbá úgy véli, hogy „*a filozófiában majd csak a XX. század elején vált általánosan elfogadottá a lenniből a kell lennre történő követhetetés helytelen volta, mégpedig Edward Moore PRINCÍPIA ETHICA műve révén*”. (53.) Pascher itt a Moore által híressé vált „*naturalista tévkövethetetésre*” utal, ám túloz, amikor általános elfogadottságról beszél. Számos huszadik századi filozófus, így Dewey, Searle és Rorty is visszautasítják a van/kell fogalmak radikális szétválasztását.¹

Úgy tűnik, Pascher félreérti az erkölcsi törvény és a szabadság viszonyát is Kantnál. Azt állítja, hogy az „*az álláspont... joggal vonható kétségbe, miszerint a categoricus imperativusból levezethető egy nem pszichológiai értelemben vett szabadság mint autonómia. A categoricus imperativus ugyanis sokkal inkább függ a szabadságtól, mint fordítva*”. (58.) Valóban, a categoricus imperativus, „*felfedezőjénél*” vagy „*megkonstruálójánál*”, Kantnál, a szabadságtól függ, ám az nem jelenti azt, hogy a szabadságot ne éppen a morál felől ismernénk föl. Kant világosan meghatározza, hogy az autonómia az erkölcsiség lehetőségi feltétele, azaz nem létezne erkölcsi törvény és egyáltalán moralitás sem szabadság nélkül. Ha valaki nem szabad döntéseiben, akkor nem képes cselekvési alternatívák vagy értékek közt

önállóan választani, és így nem is felelős, és erkölcsről sem lehet szó. A szabadság tehát Kant számára az erkölcsiség „létfeltétele”, „ratio essendi”-je. Ugyanakkor a szabadság nem ismerhető föl közvetlenül, hanem csak az erkölcsi törvény nyilvánvalósága által, amelynek ténye Kant szerint minden racionális lény számára kézenfekvő. Az erkölcsiség tehát a szabadság felismerésének feltétele, „ratio cognoscendi”-je. Pascher azt a következtetlenséget követi el, aminek veszélyére maga Kant figyelmeztet mindjárt A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJA előszavának első jegyzetében: *„Nem szeretném, ha az olvasó következtetlenségre vélné bukkanni, amikor a szabadságot itt az erkölcsi törvény feltételének nevezem, később viszont az értekezésben azt állítom, hogy az erkölcsi törvény az a feltétel, amelynek nyomán először tudatosulhat bennünk a szabadság. Ezért csak arra emlékeztetek, hogy a szabadság persze az erkölcsi törvény ratio essendije, az erkölcsi törvény viszont a szabadság ratio cognoscendije. Mert ha eszünk nem gondolná el világosan az erkölcsi törvényt, soha nem éreznénk magunkat feljogosítva arra, hogy feltételezzük azt, amit szabadságnak nevezünk (függetlenül attól, hogy az nem mond ellent önmagának). Ha viszont nem léteznék szabadság, akkor egyáltalán nem bukkannánk önmagunkban az erkölcsi törvényre.”*²

A categoricus imperativus elemzésénél pedig Pascher kritikátlanul követi azt a Hegelt, akinek egész életművén végighúzódik Kant félremagyarázása és félreértése. Tekintsünk egyetlen példát. Pascher szerint *„Hegel azokra a példákra is reflektál, amelyeket Kant az erkölcsi cselekedetek kapcsán hozott fel, és például a magántulajdonra vonatkozó tanmese esetében rámutat arra, hogy éppúgy lehetséges a magántulajdon mellett, mint ellene érvelni. Valóban: ha abból a tartalmi előfeltevésekből indulunk ki, hogy a magántulajdon intézménye igazságtalan, akkor a magántulajdon megsértésének maximája könnyedén általánosítható, hiszen a lopás éppen azért lenne, hogy a magántulajdon jogi intézményét aláássa”*. (63.) Nos, ha a magántulajdon fogalmát mint „igazságtalan”, tehát „rossz” fogalmat elvetjük, akkor ez nem működhet a categoricus imperativus eljárásában mint konstitutív tag, és ennél fogva nem lehetséges a lopás igazolása. A categoricus imperativus szabálya szerint ugyanis a cselekvési elvnek logikai ellentmondástól mentesnek és általánosíthatónak

kell lennie. Márpedig a „lopás” fogalmának konstitutív tagja a „magántulajdon” fogalma, hiszen lopás csak ott és akkor történhet, ahol van magántulajdon is. A lopás mint cselekvési elv nem általánosítható, hiszen a lopás feltétele, hogy létezik eltulajdonítható magántulajdon, viszont a lopás egyetemessé válásával – ami a kanti kategorikus erkölcsi törvényre válás követelménye – megszűnik a magántulajdon, tehát maga a lopás is. Ennél fogva a lopás, miközben a categoricus imperativus szerint egyetemes erkölcsi elvvé „akar” válni, egyszerűen fölszámolódik, mint egy fölmorzsolódik a „categoricus imperativus procedúra” fogaskerekei közt. A lopás így a kanti modellben nem lehet egyetemes erkölcsi elv, mint ahogy azt Hegel nyomán Pascher sugallja.

Facit

Az újkantiánus filozófusok gyakorlati filozófiájának munkásságát megismerni szándékozó olvasó számára a mű hasznos bevezetőként használható. Több hely juthatott volna annak az elemzésnek, hogy az újkantiánus filozófusok miért, miként és milyen következményekkel érték félre Kantot, hiszen nyilván ebben is rejlik későbbi hatástalanságuk oka. Kanthoz az ő korukban már nem visszatérni kellett volna, nem néhány elem módosításán vagy rendszerbeli helycseréjével bajlódni, hanem Kantot szemmel tartva az új problémák felé illet fordulni. Ezt azonban már Brentano, Husserl és a Bécsi Kör filozófusai teszik majd meg, egyszerre belül maradván a kanti paradigmán és transzformálva azt. Talán nem ártott volna részletesebb bibliográfiát nyújtani azok számára, akik el kívánnák mélyíteni újkantiánus tanulmányaikat.

A fordítással és a szerkesztéssel kapcsolatban néhány megjegyzés. Érthetetlen, hogy a magyar filozófiai irodalomban miért fordul elő Bertrand Russell neve számtalanszor egy „l”-el, úgy, mint „Russell”, és miért követik a kötet szerkesztői is ezt a hagyományt. (43–44.) A magyar szöveg gondozói ügyelhetek volna a pontos idézésre. A categoricus imperativusnak a fordítók által idézni kívánt megfogalmazása Kantnál: *„Cselekedj úgy, hogy akaratod maximája mindenkor egyszersmind általános törvényhozás elvéként érvényesülhessen”*, és nem – mint ahogy a könyvben meglepő módon

megjelenik – „cselekedeted *mindenkori maximumjáról*” (kiemelés – B. J.) van szó. (57.) A *Bildung* fogalma pedig inkább műveltség, semmint képzés. (Pl. 56., 112.) A Kant-rész átírásával és az újkantiánusokról szóló rész szerzők szerinti és tematikus kiegyensúlyozottabbá tételével, valamint részletesebb bibliográfiával e mű javított kiadása hozzájárulhat a honi filozófiai műveltséghez – és képzéshez.

Jegyzetek

1. Vö. pl. Searle, J. R.: HOGYAN VEZETHETŐ LE A „KELL” A „VAN”-BÓL? Lónyai M. (szerk.): TÉNYEK ÉS ÉRTÉKEK. Gondolat, 1981. 564–589. Searle nyelvi aktusokról szóló könyvének egyik fejezetében is ezt a tézist taglalja. Dewey és Rorty számtalan ez irányú megnyilatkozásáról nem is beszélve.
2. Kant: A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJA. Ford. Berényi Gábor. Gondolat, 1991. 106j.

Boros János

A PONYVA ÉS A POLC

Vavyan Fable: Sárkánykönnny
Fabyan Kiadó, 1997. 568 oldal, 648 Ft

Kezdetben volt a Szépirodalmi Könyvkiadó, benne a Kentaur Könyvek. Abban pedig Vavyan Fable A HALKIRÁLYNŐ ÉS A KOMMANDÓ című kalandregénye. 1985–86-ban írta a szerző – 1987-ben jelent meg –, még mielőtt a Nyugatról, főleg az Egyesült Államokból beáradó, úgynevezett „kilós szemét” elérte volna az összes hazai könyvesboltot.

És Vavyan Fable jobb volt, mint az import vacakok, de eléggé hasonlított rájuk ahhoz, hogy elfoglalhassa a helyüket, késleltesse bezúdulásukat. És magyar mű volt, bármennyire igyekezett is a szerző megszabadulni ennek *látszatától*. A lényeg, az álmok, a kényelmes élet víziója, az „ahogy azt Móricka elképzeli”-luxus otthonosan ismerős volt.

A HALKIRÁLYNŐ ÉS A KOMMANDÓ kellemes olvasmány volt – most, hogy újraolvastam eh-

hez az íráshoz, még mindig az. Ki van benne találva egy főhős, mi több, egy főhősnő, köré a környezet, az emberi meg a tárgyi, tágabb körben egy város, élettel és emberekkel; azután egy cselekmény, fordulatokban gazdag, izgalmas, de lineáris és követhető; meg van szerkesztve, arányos ritmusban jönnek egymás után az események és a figurák – semmi „extra” nincsen felfedezve vagy alkalmazva benne, de a kalandregény szabályos dramaturgiája jól vizsgálódik. Van evidens mondanója is, közérthető és cáfolhatatlan: a bűnt üldözni kell.

A meleg vizet pedig időről időre fel kell találni, mondom ezt én teljesen őszintén, mert Fable ezt találta fel, és piaca van rá, engem is beleértve. Tíz könyve hever itt előttem az íráshoz összekészítve, és mind saját.

Ugrom tíz évet: 1997-ből a SÁRKÁNYKÖNNY című regény van a kezemben. Ez már Fable saját kiadójának, a Fabyennek a terméke; a vállalkozás szemléletmást virul, legfőbb bázisa a Fable-sorozat.

Az elmúlt évtizedben sok minden megváltozott, de Vavyan Fable regényeinek hőse még mindig nő. Milyen nő?

Kezdetben fiatal, húszas évei közepén, második felében jár. Mára körülbelül tíz évvel idősebb, de jól tartja magát, bár retteg az öregedéstől. Önálló, általában egyedül él, vagy egy kapcsolatból – esetleg házasságból – tart kifelé, hogy majd párjával a szemünk előtt találjanak egymásra.

Ez a nő jól néz ki, de nem született „bombázó”, hanem „lett”; a sok sport, a törődés a kondícióval – és a perspektíva, hogy, ugye, bárkiből, belőlünk is akár... Testét az idő és a divat előrehaladtával főként, majd kizárólag természetes anyagokkal ápolja, a megfelelő kötetből megtudhatjuk, hogy a könyvek és térd környékét különös gonddal keneti, mert az fontos.

Ruházata sportos, nyaranta lenge, ha kell, lélegzetelállítónan elegáns – de legfőként mindig alkalmas arra, hogy néhány gonosztevőt testi közelharcban is harcképtelenné lehessen tenni benne. A „hordani tilos” cuccokról külön lista található a könyvben, olyan intonációban, hogy a gyengébb jellem máris rohan kidobni a levágott szárú farmernadrágot – a listát egyébként egy éjszakai bűnüldözői ki-rohanás alkalmával hozta össze a hősnő fegy-

verropogás közepette. A cipőkről is. Tehát: „A tépőzárás fejrészu, neonszínekben tarkálló strandpapucskok voltak többségben, ezeket a befűzetlen, mezítlábra felrántott edzőcipők követték a topon, majd a különféle állatokat imitáló bunfordi szőrmamuszok következtek: kutyusok, nyuszik, cicák, mókusok és számos medveféle: elbűvölő barna-, másnapos szemű panda-, bájos koala- és betörőálarcos mosómacskó.” (SÁRKÁNYKÖNNY.)

A testápolás és a testkultúra nemcsak otthon, hanem edzőteremben vagy konditeremben is zajlik, motoron, biciklin vagy görkorcsolyán – itt szabad tere van a divatnak, jön és megy. A táplálkozás kezdetben konzervatív, hogy aztán Bildungsroman lehessen ebből a motívumból is: reformkonyha, saláták, magok (a közölt receptek kiváltképpen néhány méregdrága szakácskönyvet). Aki évés közben olvassa, ott fogja hagyni a rántott húst – ez a cél. „Cefetiül viselkedik az izomzat. Ha nem használják, hamar elfelejti, hogy ő feszes és erős tudott lenni. Az izmok hűlt helyét foglalják el a bevitt és kiürítetlen mérgek, ott szépen betokozódnak, tőlük lesz karfiolos a bőr, és nincs az az éneklés, ami távozásra bírná őket.” A hősnő ezenfelül nagy állatbarát, természetbarát, kertbarát, régiségbarát. Mély lelke van, mindig akadnak gurui, új és régi barátok, barát nők. A pálya előrehaladtával ki-ki közülük kap egy-egy novellányi történetet, ezek a sztorik váltakoznak az akciókkal. A hölgy alapvetően egészséges lelkületű és fizikumú, már-már példakép lehetne; hatására gyors diétába kezdenénk, feltérképeznénk lakóhelyünk környékét konditerem, biobolt és Nature-Blue után nyomozva. A hősnőt egyébként nem nyomasztják a hétköznapi gondok; a pénz nem számít, lakás is van, később ház, őspark majd lesz. Az idejét fantasztikusan beosztja, napokig bírja alvás nélkül, végigverekedve az éjszakát, mindig csinál valamit, üresjáratok nincsenek, személyzetet is tart, rendetlen rendszerető. Legfőképpen pedig szerelemre vágyik. Ami meg is érkezik, akár az Intercity-vonatok.

Denisa Wry, A HALKIRÁLYNŐ ÉS A KOMMANDÓ kommandós-nyomozója is ilyen volt, csak akkor még nem lehetett tudni, hogy ilyen is marad.

Lássuk a férfit. Ő nem macsó, dehogyan. Viszont délceg, többnyire zsarú, még inkább kommandós, a veszély sűrűjéből. Ruganyos –

ő is konditerembe jár, mert kötelező neki, egyébként tizedannyit sem foglalkozik a fizikumával, mint a főhős, mert persze ő természetből nemcsak ilyen, hanem ilyen is marad. Lapos hasú, borostás. Mély hangú, az írisze meg hatalmas. Ez az írisz, a szemnek az a bizonyos legbelső köröcskéje, ez a főszereplő Fable figurateremtő kelléktárában. Íriszről ennyit az egész világirodalomban nem lehet olvasni, mint nála. Nem a szem a lélek tükré, hanem az írisz. Ami mély, feneketlen, csillogó, szikrázó, simogató, elnyelésel fenyegető, megnyugtató, izgató, erotizáló.

És az írisz gyakori emlegetését látva gyanút fog az ember (mert, mondjuk, egy könyvben egyszer még elmegy, de tíz könyvben tízszer már nem; ebben az oeuvre-ben viszont minden darabban legalább tízszer szerepel, és távolról sem csak az erotikus szempontból legközelebbiek viszonyában). Tehát gyanút fog az ember, hogy Fable-nak esetleg mániája, írójilag meg sémája ez az írisz a figurák jellemzésére. Eredetileg nem közhely, de nála azzá válik. A szeretkezés leírása – különösképp az első, aztán a továbbiaké – is sémák sorozata, de ezek a sémák már a közhelytárból valók.

Véleménye van a modern kor vívmányairól, például a mobiltelefonról. A mobiltelefon utálni divatos – akinek tényleg nem kell, azt nem is érdekli, nincs róla világnézete. Fable-nak van: „Ha nekem ilyesmivel kellene együtt élnem, kábé olyan komfortfokozaton érezném magam, mintha egyidejűleg lennék rühes, kanyarós, kólikás, és bónuszként lakásomszerte csótányok hemzsegnének. Ez csupán privát hiszti, azon egyéné, aki rosszul bírja, ha nyugalmát bolygatják. Aki evés közben enni, álmában aludni, munkakor dolgozni szeret; moziban, színházban műélvez, és ha úton jár, figyelmét az elsuhanó táj és a madarak kötik le.” (SÁRKÁNYKÖNNY.) Az író nő nem pusztán véleményezi a világot és hősnőjét, hanem ítél felette, és ami hősnőjét illeti, megajándékozza őt a tökéletesség becses érzetével. Aki nem úgy tesz, még nem kell rögtön kivégezni, csak hát szánódoan tökéletlen. Mint például ő maga, más regényekben, ahol mégiscsak van neki mobiltelefonja. Amikor is álmában már nyilvánvalóan nem alszik stb. – lásd fentebb.

Szakácskönyvművészet: saláta. A Kedves készíti. „Fél perc alatt szelte a sárgarépát fogpisz-

káló-karcsúságúra, a molett paradicsomból cakkos szegélyű karikákat vagdosott, a haragoszöld brokkolirózsákat kicsiny, háromfejű sárkányokká bővölte, csipkésítette a fejes saláta leveleit, az uborkát kígyózó spagettiszalakká hasogatta. Végül citrom félholdakkal, finomra vágott bazsalikommal díszítette, és zúzott színes borssal, szézamolajjal ízesítette művét.” (SÁRKÁNYKÖNNY.)

A finomkodás, a mesterkéltetés a fenti paszuszusnak nem stílusra, hanem tartalmi jellegzetessége. Ezért nem reszelik benne a sárgarépat, nem gyalulják az uborkát, a bazsalikom nem zacskóból „jön”, a bors nem őrölt és nem fekete vagy fehér, netán piros, az olaj meg véletlenül sem „csak” oliva.

Az egymásra találás. A szerelmi szál. Kötelező, akár többé-kevésbé „normális” krimiről van szó – mint A HALKIRÁLYNŐ ÉS A KOMMANDÓ-ban –, akár egy sok mindennek álcázott analízisről, mint a SÁRKÁNYKÖNNY-ben. Az egymásra találás időpontja és formája lényeges és bőséges információval látja el az olvasót. Lássuk az első könyvet, melynek 568 oldala közül már a 92–93.-on bekövetkezik. Így: „Újra megkeresem a száját, segít megtalálni. De máris tovább csapong, a nyakamat, vállamat csókolja. Két keze simogat, kíváncsian és találékonyan. Nem hittem volna, hogy Mogorvának is lehetnek ötletei. Egyáltalán, semmi olyasmit nem néztem ki belőle, ami az elkövetkező percekben történik. Mindenesetre jobb, ha elismerem, hogy valamit mégiscsak vártam, ami hasonlít erre, mi másért hozott volna ki a sodromból nap mint nap, hetek óta?”

A harmatos fűben fekszünk, ruháink szétszórva. Fejem fölött a milliárdnyi csillagot szikráztató mélykék égbolt, mögöttem domb vonul a magasba, bővöm szinte felsistereg a férfi érintésétől, csókjaitól. Aztán borzongva-gyönyörködve felkiáltok, és kialszik a tudatom. Elmondhatatlan, ami következik, csodálkozom, hogy túlélem; hát nemcsak a fájdalomba lehet behalni?”

Ez a leírás – bár aligha mindenki kedvére való – viszonylag visszafogott, kicsit közhelyes, de voltaképpen érzékletes, és főleg helyénvaló. Nem túldimenzionált, nem kéleltetett, nem mesterkél. Illik az ilyesfajta könnyű, szórazótató kalandregények műfajához és stílusához, mely utóbbinak egyik alapjellegzetessége, hogy az olvasó erőfeszítés nélkül befogadja, a sajátjának érezze. Nemcsak a stílust egyébként: az érzéseket, preferenciákat, véleményeket – egyszerűen: a világlátást is.

A SÁRKÁNYKÖNNY-höz ugorva – és a közbülső állomásokat az egyszerűség kedvéért kihagyva – ugyanezen aktus megjelenítéséből számos megállapítás fakad. Lássuk. Először is: maga az aktus kéleltetett. A szintén pontosan 568 (!) oldalas könyvben jóval a felén túl, a 325.-en következik be, igaz, két fergeteges előjáték előzi meg. Az első a 155. oldalon: „Amikor már semmi egyebet nem éreztem a Symour ujjainak érintésétől belém átsugárzó testmelegen, homlokának simaságán, lélegzetének gyümölcsillatán kívül, rövid időre lehiggadtam e különös, közös, vércsere-érzetem: magzatmód.

Egyszerre csak, robbanásszerű hirtelenséggel felcseperedtem. Nagylánnyá, akinek minden sejtjében csodavárás lüktet, aki már oly éhes az ismeretlen szerelemre, mint amennyire retteg attól. Aki még nem szeretett-ölet férfit, sejt csupán, hogy csakis ekként találkozhat a megfoghatatlan Szépséggel.

És ez olyasmi volt, amit eddig sohasem éreztem.

Tisztelességgel meg is döbbsentem.”

A második – még mindig csonka – forduló a 248. oldalon kerül sor. „Megtaláltam a száját, és amikor megcsókoltam, hallottam artériáim vad dobolását a fejemben. Akárha szédület mélységbe merültem volna hirtelen, benne és önmagamban: kettőnk tengerében.

Symour visszacsókolt, összetapadó mellkasunkat döngette szívünk.”

Végül a beteljesedés: „Azután óceáni mélykig merültem egy olyan csókban, amely gyönyörűségesen különbözött az eddigiektől, mert zavartalannak és végtelennek ígérkezett, és meglepett azazal, hogy csókabb volt annál, amit eddig e néven ismertem, kettőnkből kelt önálló életre, megelevenült; illata, íze, zamata, forrósága, de még teste is volt: páradzó, izmos, feszes és táncolókony. És képzelenség lett volna megkülönböztetni, ki kit simogat, cirógat, ölel; saját bőrömet éppúgy éreztem, mint az övét, és összedöngtek szívizmaink.

Bárhohol érintettem, oly csodálandóan ismerős volt a teste, mintha őt kívánó vágyaimban valóban csókoltam, kóstoltam, derekát a combjaim közé szorítottam volna.

Akárha ő volna az a régóta szeretett férfi, akivel ébredésközeli álmaimban annyiszor ölelkeztem már, és oly bűvöletben, miként létezővel sohasem; és ő ezáltal nem foszlott édes ízű, titokzatos mosollyal nyújtózkodós reggellé: valóvá lett, és velem maradt.

Tágra nyílt szemmel néztem rá, látván arcán azon érzés tükröképét, amely bennem áradt.

Felpillantott, és irisze megfényesedett. Homlokát az enyémre simítva, két tenyere közé zárta arcát...

Ez a leírás már nem azt célozza, amit a legelső: szó sincs az olvasóéval közös erotikus élmény felidézéséről. Itt az a – füzetes ponyvából és az író által oly sokszor dühödten kárhuztatott úgynevezett „nőmagazinokból” ismerős – kivételesség örökített meg, amely a normális halandónak sohasem jut osztályrészül, mert két nem földi, hanem isteni lény szükségeltetik hozzá. Ezekbe már betüremkednek azok a sajátos szótekervények, amelyek tagadhatatlanul stílussá állnak össze, de manírokkal teli, mesterkélt stílussá, hamissá téve, amit stilizálnak.

A korábban csak alapigazságokat, morális és szociális, környezetvédelmi és gazdasági tanácsokat, életvezetési tippet osztogató lektúrszerző fokozatosan magára húzta a kifejező, a világteremtő, az artikuláció felkent papjának szerepét. Immáron – sajnálatos módon – Fable nem a lektúrának akarja megadni a kijáró becsületes rangot a ponyván, hanem súlycsoportot váltva a földről a polcra kívánkozik. *Komoly, igazi író szeretne lenni.*

Vavyan Fable utóbbi könyveiben már ezt az ambíciót helyezi első helyre, következésképp regényeiben kimúlik az izgalom, kevés az akció – ami mégis, az is már-már parodisztikus piff-puff –, helyette van viszont egy hatalmas méretű ágy, ott üldögél hősnő és hős, és éjt nappallá téve mesélnek egymásnak. Az író meg nekünk: nyilván novellába oltott mélyenszántó élettörténeteknek, valamiféle kölcsönös analitikus pszichoterápiának gondolja a szereplők múltból feltörő emlékképeit, legalábbis a bulvárpszichológizáló tálalás, a kommentárok erre utalnak. Más-más okból nehéz gyerekkor, meg a barátok nehéz gyerekkora, melyeket hasonlóan nehéz kamaszodás és felnőtté válás követ; kit-kit megtiport az élet, de csak annyira, amennyire feltétlenül szükséges a megérdemelt boldogsághoz. Ami, akárcsak az Intercity...

Ebből pedig nem lesz szórakoztató lektúr, mert ez már filozófia; de nem ám a görög szó „fapados” második jelentése – az életszemlélet –, hiszen az a lektúrának is kijár, és befér a magdiéta meg a méregtelenítés, hanem az első. A bölcselet. Többek között komoly írónak is sajátja.

Vavyan Fable bölcselete – rémesen banális. A világ fekete és fehér: aki nem úgy vélekedik a karácsonyról, hogy egy fenyőfa se haljon meg érte, azt sújtja a környezetvédők és V. F. átka. (Nota bene: a Fable-könyvekben ott az írás, hogy újrahasznos papírból készültek. Hál’ istennek.) A nőről – és a nőmagazinokról *as such* – sommás, megfellebbezhetetlennek állított ítélete van. A férfiakról, a szerelemről szintén. (Lásd a fentebbi idézetet a megfoghatatlan Szépség és az orgasmus összefüggéséről. Aki előbbit utóbbin kívül is felleli, minimum frigid. Valamint: „*A szerelem nem egy ócska tornaóra. Oda csak lábujjhegyen járó lélekkel lehet menni. Sok évembe tellett, míg ezt megfogalmaztam.*”) A lovaglásról is (melyből kiderül, hogy fogalma sincsen a szabadságról annak, aki még nem ült lovon. Sőt: viszont ha lóra ül, ez az, amit érez). Az autóról, a sportról, a munkáról, a kapcsolatról, házasságról, szülőről, gyerekről...

Vavyan Fable hősei – a pozitívak – utálatosan, hátborzongatóan tökéletesek. És diktatórikusan azok: ha valaki nem az ő – széleskörűen ábrázolt életreceptjeikre épített – igazságait vallja, átsodródik a gonoszok birodalmába. Akik ugyan unalmasan feketék a vassal bélelt, rugdosásra komponált bakancsaikban, de legalább világos cél vezérli őket.

Hol vagyunk már az első kötet hamvas bűnüldözői ambíciójától?! Az egész világ megváltása – átrendezése, megfelelő emberek kiirtása, a maradék megfelelő mederbe terelése – a cél; igaz, ez a világ már régen nem világ, a szó valóságos és irodalmi értelmében sem. Fable hősei légüres térben mozognak – körülbelül azóta, hogy legalább a kocsik létező márkanéveket nyertek –, a ki-munkálendő bölcselet szabja meg létezésük vetületeit és tereit. Nem sétálnak (legfeljebb valami tengerparton vagy valaki ősparkos birtokán), tehát nincs földrajzi-társadalmi környezetük; nem olvasnak, nem járnak se színházba, se moziba, tehát nincs kulturális környezetük sem. Nincsenek tradícióik, nem veszi körül őket a mindennapi élet – a járműveivel, üzleteivel, eladóival, embereivel, fogfájásaival –, csak az öldöklés, a verekedés, a rendteremtés. Sznob, fennkölt szónoklataikkal a szerző beszél ki a könyvből, egyenest az olvasónak, manipulálás céljából. Fable-ra számos címkét lehet aggatni – annyit használnak

és aggat mindenre ő maga is, hogy megállni sem lehet: rémes, ha liberális nézeteket hangoztat, rémes, ha demagóg, rémes, ha ostoba. És sokszor mindez együtt.

Szemelvények: „*Ő nekem a vasárnap, a háttartalan szabadság. Szél, szülajság, szeretet és vágta*” (a ló). „*Nem adhatom fel a függetlenségemet, még sokáig odázgatnám a házassághoz címzett köteléket, a gyermekáldást, a háztartást. Senkinek nem leszek a zoknimosója, szakácsasszonya, bébi-szütere. Konkrétan: én gyümölcssevő vagyok, ő ragadozó, én mozgékony, ő lustácska, én nyílt, ő hazudós, et cetera.*” Ez az idézet a hősnő elmúlt házasságáról és férjéről szól; a felsorolásban evidensen összetartozó tulajdonságok rajzolják ki a jó és rossz szembenállását – Fable filozófiájában a húsevés és hazudozás édestestvérek.

Vavyan Fable-t Molnár Évának hívják. A Fable mint álnév olyasvalamit ígér, amit ma már nem teljesít: mesét. A könyvbéli nevek kezdetben kínosan kimódoltak voltak; kitalálásuk legfőbb szempontja az lehetett, hogy létező nyelvre – tehát környezetre, országra, kultúrára – ne utaljanak, nemcsak a személynevek, de még az autóké sem. Ez utóbbit Fable később feladta: a japán, német és egyéb márkák világhódítását tudomásul véve az ő képzeletbeli – leginkább Magyarországot és Amerikát, esetleg Budapestet (a műemlékek nélkül) és San Franciscót elegyítő – városában is „igazi” autók közlekednek. Felrémlik, mintha valahol valamikor azt olvastam volna, hogy az író az állítólag a tévéműsorok sorozataiból válogatja figuráinak nevét...

És ha Fable könyveiből kimúltak az akciók, ha hétköznapi életszemléletből agresszív filozófiára váltott, hát ez utóbbi nyomasztóan intenzív kísérőjelensége a nyakatekert stílus. Az elvált férj a SÁRKÁNYKÖNNY-ben *használt, egyszervolt, néhai* (bár él), *hajdanvolt, elmúlt*. A mennyiségejelzők listáját a *kevésnyi* (a kevés és nyúl farknyi[?] házasságából) és a *soknyi* (a sok és, mondjuk, a hordónyi kontaminációja) vezeti. A por *lebegdez* (lebeg plusz lengedez?), az a kölyök *jöjjék* – egyes szám harmadik személyben nyilván *jöjrik* –, a vezető időhatározó a *mosti*. Az arc *színeslik* (piroslik+színes), az ablak *kereklik*, az alkonyat *széplik*. A pasas *jócska* (van ennek köze az ócskához?!) termetű, a levegő *narancsléfényű*, a hősnő *cajgafül* (biciklipártoló), és olykor (rosszféle) veríték *fáz-*

lalja (amit ő nyilván *fájlal*). Több mint izlésficam (a gurut le kell váltani!) az *eszi a kefét hüvös halomba*, valamint a szakállas vicc: *korán le kellett fekiüdnöm ahhoz, hogy az elvárt időre hazaérjek. Naracsonyfa* (mert narancsfa a karácsonyfa), *télkor*, valakik körénk *seregellnek*, valaki *eltünődözik* valamin. Másvalaki *neszít* valamit; én azt, hogy ezek az abszolúte találomra ide-másolt műszavak frusztrált írófélére vallanak.

Fable népszerűségét egyrészt hajdani jószágának, másrészt monopollhelyzetének, harmadrészt a műfaj iránti nagy érdeklődésnek köszönheti. Az *egyrészt* – elmúlt. A *másrészt* – nem igaz. Bár a „kilós szeméthez” képest elenyésző mennyiségben, de fel-feltűnik a hazai könyvpiacra – pontosabban a ponyván – Andrew Vachss, Jeffrey Archer, John Sandford, Elmore Leonard, legutóbb pedig – hogy nő is legyen a sorban – Janet Evanovich egy-egy könyve. És erre vár sokak között például Ruth Rendell (egy másik nő), Robert B. Parker, Rex Stout. Ők mind ponyvaszerzők. Amit írnak, színvonalas lektűr; valódi alakok valódi története egy valódi világból – szóval éppen az, ami Fable volt a kezdet kezdetén, és ami már régen nem.

Csáki Judit

TÜKÖRKÉPEK

François Truffaut: Önvallomások a filmről
Szerkesztette Zalán Vince, fordította
íjf. Benda Kálmán
Osiris, 1996. 436 oldal, 980 Ft

Rainer Werner Fassbinder: Írások, beszélgetések
Szerkesztette Zalán Vince, fordította
Györffy Miklós és Orosz Magdolna
Osiris, 1996. 340 oldal, 980 Ft

Krzysztof Kieślowski: Önéletrajz Danusia Stock gondozásában
Szerkesztette Zalán Vince, fordította Bori Erzsébet
Osiris, 1996. 264 oldal, 880 Ft

Az Osiris Könyvtár filmes sorozata legutóbb három idő előtt lezárult kortárs rendezői pálya – Truffaut 65, Fassbinder 52, Kieślowski

56 éves lenne az idén – dokumentumait mutatta be. A Zalán Vince által gondosan szerkesztett és jegyzetelt, mutatókkal, filmográfiával, bibliográfiával ellátott kötetek nem a hagyományos értelemben vett rendezői műhelyvallomások. Bergman, Buñuel, Fellini könyveket írtak művészetükről, Godard, Rohmer, Wenders tanulmányokat publikáltak a filmről – e három kötet viszont utólagos szerkesztői munka eredménye.

Ebből a szempontból a legizgalmasabb Anne Gillain Truffaut-könyve. A szerkesztőnő közel háromszáz interjúból formálta meg a rendező szellemi önéletrajzát. A kronologikusan elrendezett, egyes filmek mentén csoportosított beszélgetéseket három tematikus blokk indítja (A GYEREKKOR, AZ ÚJ HULLÁM, A SZERZŐK POLITIKÁJA), az életmű korszakhatárain pedig összefoglaló visszatekintéseket olvashatunk (MÉRLEG, 1959–1968; MÉRLEG, 1969–1973; MÉRLEG, 1975–1984), illetve 1968-cal kapcsolatban egy újabb tematikus egységet 1968. MÁJUS címmel. A filmekhez kapcsolódó, esetleg jóval a film bemutatója után készült beszélgetések egy fejezeten belül, szintén időrendben sorjáznak egymás után. Sajátos időszerkezet jön így létre: az 1959-ben készült NÉGYSZÁZ CSAPÁS-t egy 1974-es interjú zárja le, aztán az 1960-ban forgatott második játékfilm, a LŐJ A ZONGORISTÁRA! következik, és így tovább. Truffaut egy-egy film mentén gondolatilag mintegy előreszalad az időben; a filmek születésekor készült interjúk és az utólagos kommentárok állandó mozgásban, feszültségben tartják a szerző önértelmezését. Anne Gillain a külföldi folyóiratokban megjelent interjúkat egyetlen szövegfolyamként kezelte, majd a saját szempontjai szerint tagolta, csoportosította őket. A mindenkori kérdező így személytelen moderátora marad a beszélgetéseknek, a jelzés nélküli interjúváltások pedig alkalmanként furcsa logikai bakugrásokhoz vezetnek. Mindezzel együtt mégis egységes, olvasmányos, jól kezelhető szöveg áll előtűnk.

Hagyományosabb utat követett a Kiesłowski-kötet összeállítója, Danusia Stock. Ő jó néhány hosszabb interjút készített a rendezővel, felhasználta egy előadásának és egy tanulmányának a szövegét, majd szintén időrendben, az egyes filmekhez kapcsolódva

rendezte el az anyagot. Mivel a kérdéseit végül is elhagyta, ez a könyv került a legközelebb a hagyományos művészmemoárhoz.

A Fassbinder-kötet két német nyelvű könyv kompilációja: interjúkat, tanulmányokat, jegyzeteket, valamint két film irodalmi forгатókönyvét tartalmazza. A szerkesztés alapelve most is az időrend, a rendezői pálya alakulásának áttekintése volt.

A művészinterjúk, műhelyvallomások, a művekbe kódolt gondolatok fogalmi leírása sajátos önértelmezés – akár a feltárás, akár az elfedés szándéka áll mögötte. Truffaut számára az interjúk közvetlen szakmai segítséget nyújtanak: „*Minden film után van egy időszak, amikor meg kell fogalmaznunk azt, amit csináltunk, és így tisztábban láthatunk, elmélyülhetünk, ami segítségünkre van abban, hogy áttérjünk a következő filmre.*” (249.) Ez a segítség a művek befogatója számára is fontos lehet; orientációs pont a műértelmezés végtelen útján. E három alkotó talán egyetlen közös vonása, hogy valóban feltárni igyekeznek – elsősorban önmaguk előtt, s ebbe vonják be a közönségüket –, a művészetértelmezésük, társadalmi-politikai nézeteik műveik világából erednek, és végül a mindhárom könyvben meghatározó interjúforma egyfajta direkt, funkcionális beszédmódot diktál, amely intonációjában már eleve állításokat fogalmaz meg – még akkor is, ha ezek kérdések, sejtések, benyomások formájában állnak előttünk. A Bergman-, Buñuel-, Fellini-féle vallomások a pálya esztétikai szerveződésű mozanatai; Godard, Rohmer, Wenders írásai legtöbbször önmagukban is megálló, bölcséleti vagy kritikai gondolatmenetek. Truffaut, Fassbinder és Kiesłowski szavai mögött saját műveik állnak, azokra mutatnak; nem önportrék, csak tükrök, amelyekben a portrék láthatók lesznek.

Művészet, eszmék

A három rendező három markánsan különböző irányzatot, nemzeti filmművészetet, alkotói stílust képvisel, sőt munkásságuk emblematisztikus időszaka még időben is három egymást követő évtizedhez kapcsolódik: Truffaut legjelentősebb filmjeit a hatvanas években, a francia új hullám idején alkotta; Fassbinderé a hetvenes évek, a német új film felívelésének az időszaka; Kiesłowski a nyolcvanas években

kezdtett játékfilmeket forgatni, nemzetközi karrierje pedig már a kilencvenes évek első felében bontakozott ki. E három, egymástól tökéletesen független rendező pályája az elmúlt harminc év európai filmművészetének szellemi útját rajzolja elénk. Az új hullámok lendületétől a defenzívába szorult poszt-új hullámos német „új film”-en át az európai midcult-film kétes dicsőségéig ívelő mozgás tagadhatatlanul a filmművészet avantgarde szerepének elvesztéséről tanúskodik. Truffaut, Fassbinder és Kieslowski ha nem reprezentáns figurái is ennek a folyamatnak, de mindenképpen jellegzetes szereplői. Ráadásul nemcsak a képzeletbeli stafétabotot adták át egymásnak a fent vázolt folyamatban, hanem saját életművük is beágyazódott a filmművészet szerepváltásába. Truffaut esetében lehetett volna a legélesebb a törés, hiszen az új hullám aranykora után a hetvenes évek apálya következett. Csakhogy ő már az új hullám idején elkezdett „nem új hullámos” filmeket készíteni, öntudatlanul is megteremtve ezzel a pálya 1968 utáni töretlen folytatásának lehetőségét – szemben például Goddardal. Fassbinder indulásakor, 1969-ben az új hullámra már mint hagyományra tekinthetett vissza, radikalizmusa csak kerülő utakon – meglepő módon televíziós sorozatokban, majd az életmű végén nagy költségvetésű történelmi tablókon – juthatott el a szélesebb közönséghez. A lengyel Kieslowski pályája is még egy elkötelezett, egységes, nemzeti irányzat, az úgynevezett „*morális nyugtalanság filmművészete*” eszmeköréből rugaszkodott el az egyre egyetemesebb, absztraktabb – és magányosabb – művek világába.

Az ugyanazon művészettörténeti és eszmetörténeti háttér előtt kibontakozó pályák egyes darabjainak vagy korszakainak az összevetéséhez bizonyára túlon túl esetleges szempont a három kötet közel egy időben történő megjelenése. Az egyes művekre utaló alkotói reflexiók, a stílushoz, műfajhoz, módszerhez kapcsolódó megjegyzések vagy az ezeken is túlmutató, a filmhez, a filmkészítéshez, a filmezés és a személyes sors összetartozásához kötődő észrevételek egymásra vetítése viszont, éppen a közös, illetve egybefüggő művészettörténeti és eszmetörténeti háttér okán, már egyáltalán nem tűnik hiá-

bavaló próbálkozásnak. Annál is inkább, mert maguk a szövegek, az elhangzott gondolatok hívják egymást párbeszédre.

Nézzük például az európai film két nagy művészetének véleményét a művészet eszméjéről: „*Mindig megkönnyebbülést hoztak azok a filmek, amelyekről úgy éreztem, hogy nincs különösebb mondanivalójuk*” – így Truffaut (118.); „*Az amerikai film izgalmas, és szórakoztatja a közönséget, éppen mert nem törekszik arra, hogy művészet legyen. Nem kedvelem a művészetet*” – így pedig Fassbinder (53.). Mindkét rendező a filmet valami atavisztikusabb élmény szférájába kívánja visszarántani, a vásári mutatóványosok, a meghökkentő „látványos képek” mutogatóinak világába. Nem véletlen vonzódásuk a melodráma felé („*Szentimentális vagyok, szeretem az érzelmes történeteket. Sokan félnék a melodrámatól, én viszont nem*” – Truffaut, 97.), a bűnügyi történethez („*Azért nyúltam krimianyaghoz, mert a bűnügyi történetek nagyon egyszerűen elmesélhetők*” – Fassbinder, 43.), az érzelmek felé („*Az érzelmeket szerettem, mindig az érzelmeket*” – Truffaut, 15.), az egyszerű formák felé („*Azt tartom, hogy a történetek annál igazabbak, minél egyszerűbbek*” – Fassbinder, 66.), a közvetlen hatáshoz („*...egyszerű sémákra akarok építkezni, amelyek közérthetőek és köznapiak*” – Truffaut, 130.). Ezek a kijelentések azonban sokkal inkább valami ellen, mint valami mellett szólnak. A film modernista fordulatával szóhoz jutott elvont gondolatosság, az eszme önmagában való felmutatásának lehetősége, a forma pillanatonkénti reflexív tudatosítása egyúttal a film ártatlanságának elvesztését is jelentette. A filmművészet szabad lett – és válságba került. A művészettörténet jól ismert fordulatát a mozgókép sem kerülte el, s mintha Új-Hollywoodtól Párizsig a film azóta is e válság „*csinos rabszolgája*” volna. A film vásári őseredetére való visszautalás tehát nem retrográd gondolat, hanem az öntudatához jutott intellektuális film törvényszerű válságára adott válasz: nem vissza, hanem túl, vagy inkább: újra. Truffaut és Fassbinder nézeteiből egyrészt antiintellektuális („*Én magam egyáltalán nem vagyok intellektuális típus... A képzeletemet a valóság mozgatja meg, nem a gondolkodás*” – Truffaut, 89–90.), másrészt naiv beállítódás rajzolódik ki („*Ha azt választottam, hogy mesélő leszek, el kell fogadnom a minden történetben meglévő naivitást. Naivitás nélkül*

nincs történet!” – Truffaut, 364.); „Az én filmjeim és az amerikai filmművészet között az a különbség, hogy az amerikai film nem reflektál. És én is szívesen jutnék el olyan filmművészethez, amely reflexiók nélkül is ki tud bontakozni” – Fassbinder, 54.). (A Truffaut-t az új hullám elárulásával vádolók egyébként ebből a kötetből is meggyőződhetnek arról, hogy a rendező már a hatvanas években is így gondolkodott, nem árult el ő semmit, sőt következetes maradt önmagához, legfeljebb az új hullám árulta el őt – vagy talán az új hullámba – Godard mellett – a truffaut-i szemlélet is belefér, ebben az esetben viszont nincs miért árulásról beszélni.) Mindketten vonzódtak az amerikai – és persze a francia – *film noir*-hoz, általában a műfaji filmekhez; Truffaut bálványozott mestere Hitchcock volt, Fassbinderé pedig egy Magyarországon teljesen ismeretlen, dán származású, Németországban és Amerikában dolgozó rendező, Douglas Sirk, akinek a munkáiban szintén a közvetlenséget szerette, azt, hogy „filmjei felszabadítják a fejet”. (80.) Sirk ráadásul mindezt a hollywoodi struktúrában volt képes megvalósítani, ahol olyan öntörvényű személyiségeket is sikerült ellehetleníteni, mint Stroheim vagy Welles. „Sirknek sikerült az, hogy eleget tegyen a rendszer elvárásainak, és ugyanakkor személyes jellegű filmeket is csináljon” (89.) – írja Fassbinder Sirk-ről szóló laudációjában, nem titkolva, hogy maga is ezzel próbálkozik a német filmgyártás keretei között.

Hogy mennyire időszerűek a naivitásról szóló gondolatok, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a nyolcvanas évek filmművészete, amely – az ironia mellett – éppen a történetmondás és jellemábrázolás látszólag naiv, közvetlen, direkt módján próbálja mondhatóvá díszíteni mondhatatlanná vált meséit. A naiv elbeszélést közvetlen, direkt, naiv elbeszélő tartja a kezében. A művész személyiségének romantikus felfokozása különösen Fassbinderre jellemző; egy helyütt konkrétan – és némi öniróniával – utal is erre: „Én egy romantikus anarchista vagyok.” (293.) Az EFFI BRIEST megfilmesítésével például nem a főhősről, hanem Fontanének a polgári társadalomhoz való viszonyáról akart szólni (a film eredeti címe nem véletlenül FONTANE EFFI BRIEST). A SZABADSÁG ÖKÖLJOGÁ-ban saját maga alakította a mindenéből kiforgatott,

megalázott homoszexuális főhőst. (Egyik munkatársa emléke szerint, amikor Fassbinder évekkal később egy New York-i moziban szembesült önmagával a vásznon, csendesen sírt a sötét nézőtéren...) Truffaut-nál pedig az elbeszélő szubjektum előtérbe állítása szerkezetileg a narrátorhoz vagy kommentárhoz való vonzódásában érhető tetten. Már a JULES ÉS JIM-ben kitűnően működött az Henri-Pierre Roché regényének szövegét bőségesen idéző narrátor, hallatlanul könnyed *filmés* elbeszélésmódot hozva így létre. De idetartozik a NÉGYSZÁZ CSAPÁS-ból kinövő Antoine Doinel-ciklus alteregófigurája mint egy „filmés önéletrajz” elbeszélője is. A művek világát a szubjektivitás kiáradása tölti be, eltüntetve a határt a mozgó világ és a mozgó képek között. Nem elhanyagolható mindezzel összefüggésben Truffaut modernellenessége: „...a modernségfogalom engem egyáltalán nem érint... Azt hiszem, hogy alkatilag nem vagyok modern” (133–134.); „Nem fog meg az, ami modern. Az érzések vezérelnek, a már átélt dolgok” (182.); „Rám valójában nem a mai filmek hatottak, hanem a némafilmek rendezői...” (185.). S ebben az összefüggésben érdemes idézni hagyományfelfogását is: „Nem szeretem, ha a dolgok teljesen eredetiek, teljesen kibillennek, azt tartom, hogy erősen kötődni kell a hagyományhoz, ahhoz, ami már megvan.” (134.) Ez a hagyomány pedig nem más, mint a filmművészet 1924 előtti, az ipari és társadalmi intézményesülést megelőző, „XIX. századi” hagyománya. Ebből az „ártatlanságból” – ami nem feltétlenül jelent egyszerű formát, sokkal inkább az anyag funkcionális, a hatás jegyében álló elrendezését – a mai napig a tömegfilm egyre fogyatkozó mesterei próbálnak megőrizni valamit.

Truffaut és Fassbinder premodern álláspontja sok szempontból szemben állt az új hullámok modernizmusával, elég csak a Godard–Truffaut-vitára gondolnunk, s hasonló szemléletmódbeli különbségről árulkodik Wenders és Fassbinder művészetének összevetése is. A jelenkori néző és olvasó számára ennél jóval meglepőbb, hogy nézeteik mennyire közel kerültek a történetekhez visszamenekülő kortárs filmművészet gyakorlatához. Spontán mesélőkedvük mintha mit sem tudna a történetmondás válságáról. Számukra nincs szükség az „újnarrativitás” eszméjére, hiszen sohasem távolodtak el a „régitől”.

Mielőtt azonban nagyvonalúan megtennénk őket a nyolcvanas-kilencvenes évek „új” előtaggal ellátott irányzatai (újromanticizmus, újérzékenység, újnarratívitás stb.) előfutárainak, érdemes Truffaut egyik fontos, szintén a moderntól való idegenkedését igazoló megjegyzését szemügyre vennünk: „...*történetet mesélek el, vagy úgy teszok, mintha történetet mesélnék el, ez ugyanaz*”. (Truffaut, 220.) Nos, ez az a pont, ahol világossá válik, hogy Truffaut számára a történetmondás, a filmes elbeszélés, egyáltalán a filmkészítés nem tartalmaz reflexiót – szemben a modern utáni elbeszéléssel, amely nem más, mint történet és történetmondás imitációja; úgy tenni, mintha még volnának történetek, mintha élnénk. Az ő naivitásuk, ha úgy tetszik, valódi, szemben a modern utáni filmek reflexált, játékos, másodlagos naivitásával. A művészet mindkettőjük számára életprobléma, terápia és mágia, játék – de: életre-halálra. Zárt mű-univerzumban élnek, amelyben – mint majd látni fogjuk – teljes személyiségükkel vesznek részt. Nem zárják ki a külvilágot, hanem befogadják. „*A film, az film. Önmagától keletkezik, és megmarad önmaga okának.*” – Truffaut-nak ez a mondata (288.) nem a (film)művészet autoreferenciáját hirdeti, éppen ellenkezőleg: film és élet, pontosabban élet és film összetartozását, az élet filmbe ágyazottságát – gondoljunk csak kamaszkorára, pályakezdésére. „*A filmeknek egyszerre csak meg kell szünniük filmnek lenni, történetnek lenni, és el kell kezdeniük élni, hogy az emberek azt kérdezzék, hogy is van ez velem meg az én életemmel*” – fogalmazza meg ugyanezt a gondolatot a másik oldalról Fassbinder (66.), s vele kapcsolatban is elég utalni legendás munkamániájára, amely csak élet és művészet kommunális egységében valósulhatott meg. A filmek – és e könyvek – tanúsága szerint ennek az egységnek voltak mindketten szent megszállottai.

Kieślowski – hogy végül őt is bekapcsoljuk ebbe a beszélgetésbe – mintha már kívül rekedne ezen a körön. Utolsó, 1996-ban adott nyilatkozatában rezignáltan kénytelen bele-törődni az egység egyoldalú felrúgásába: „*Nincs már élet. Csak fikció van.*” (228.)

Dokumentum, film

Kieślowski európai rendezővé válása nem szól másról, mint a kelet-európai művészsors

előli menekülésről. Az első drámai fordulat ezen az úton a dokumentarizmusból való kiábrándulás, a második a játékfilmekben elmesélt történetek társadalmi háttérének, az emberi sorsok külső, történelmi meghatározottságának, pontosabban kiszolgáltatottságának az elutasítása volt. Ezt fogalmazta meg a címében is a rendező szemléletmódjának emblematisz jejét viselő VÉLETLEN című film hármassorsvariációja. A TÍZPARANCSOLAT az örök eszmék és az egyes epizódokban elmesélt konkrét történetek, valamint e történetek háttérében megjelenő lélekbe maróan hiteles lengyel valóságkép feszültségéből táplálkozik. A koprodukcióban készült európai filmekben pedig már kizárólag a sors titkát faggató – vagy éppen e titkot kétségtelen hatásossággal megkonstruáló – művészi alapállása a főszerep. Jellegzetes példa a kelet-európai „közéletiség” odahagyására a VERONIKA KETTŐS ÉLETE című film csúcspontja: a két Veronika titokzatos találkozásának *háttereeményét* egy lengyelországi tüntetés szétverésének töredékes képei szolgáltatják. Térjünk azonban vissza a dokumentarizmusból kiábránduló Kieślowskihoz.

A legtöbb rendezővel ellentétben Kieślowski számára a dokumentumfilm nem újgyakorlatot jelentett, előkészületet a játékfilmkészítésre, hanem a világ – és a film – felfedezését. Kelet-Európában s különösen a hetvenes évek Lengyelországában a tárgyyszerű valóságábrázolás, a hiteles dokumentarizmus egyenlő volt a sematizmus, azaz a hivatalos kultúra elutasításával. Nem lehet kitérni a politika elől – elsősorban ez a szkepszis, s nem valamifajta filozófiai megfontolás taszította el a rendezőt a dokumentarista formától. Több dokumentumfilmjével is erkölcsi paradoxonba ütközött. Ezek egy része – s erről bőségesen és igen keserűen beszél a könyvben – a számunkra is ismerős „rendszerváltás-köponyegváltás” témájához tartozik. Kieślowski igyekezett a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek társadalmi viharai közepe is egyforma mértékkel mérni. Nézetei ezen a téren sokkal inkább a politika erkölcs-telenségéről, mint az egyéni morál hősiességéről tanúskodnak: vannak becsületes kommunisták is; a cenzúra nyomására megtett változtatásokat az ember nem állítja vissza a filmjében, ha erre politikailag éppen lehető-

sege volna; nem járul hozzá egy kommunista vagy éppen fasisztoid beállítottságú ember portréjának televíziós bemutatójához, bármennyire hössé avatnák is az új rendszer urai, ha az sérti vagy veszélyezteti a filmekben szereplő személyiségek jogait, és így tovább, és így tovább. A dokumentumfilmben rejülő morális csapda abszurditását a PÁLYAUDVAR című filmjében tapasztalta meg elemi erővel, s ezután döntött úgy, hogy szakít a dokumentumfilmmel. A pályaudvari életképekből összeállított filmhez forgattak az automata csomagmegőrzőben is. Többé-kevésbé rejtett kamerával figyelték az emberek viselkedését az akkor újdonságnak számító szolgáltatás körül. Az egyik forgatás után a rendőrség elkobozta a tekercseket, majd néhány nap múlva hiánytalanul visszaadta. Mint később kiderült, egy gyilkos lány után nyomoztak, aki megölte az anyját, feldarabolta, és két bőröndbe rejtette. Kiesłowski számára az a tudat, hogy tudtán és akaratan kívül valami olyasminnek lehet a részese, amivel nem vállal közösséget, végtelenül kiábrándító volt. Ez az élmény aztán olyan következtetésre vezette, amely igen sokat mond a mozgókép ezredvégi természetéről is. Ha a dokumentumfilm, a valóság közvetlen rögzítése ennyire kiszolgáltatottá tesz, ha ennyire „rajtunk kívüli dolgok” irányítják az eseményeket, akkor ezt jobb vállalni, kézbe venni, tudatosítani – s játékfilmek fiktív helyzeteinek sorában megteremteni a kiszolgáltatottságot. (Az már a kelet-európai abszurd körébe tartozik, hogy a valóság megismerhetőségével, a tudással, a mindenfajta filmkép konkrétitásának erejével, önállóságával, „elszabadultságával” kapcsolatos szkepszisre egy rendőrségi intézkedés vezette az alkotót.) Kiesłowski végül is így foglalta össze e nyomasztó élmény módszertani tanulságát: „*Nem lehet mindent ábrázolni. Ez a dokumentumfilm nagy problémája. A saját csapdájába esik bele. Minél közelebb akar kerülni valakihez, az annál jobban bezárul előtte. Ami teljesen természetes, nem lehet rajta segíteni. [...] Valószínűleg ez volt az oka, hogy áttértem a játékfilmekre.*” (87.)

Kiesłowskit az adott társadalmi légkör döbentette rá egy poétikai elv meghaladásának szükségességére – Truffaut-nál látszólag semmi magyarázatát nem találjuk a meglepően éles dokumentarizmusellenességnek: „...gyűlölöm a dokumentumfilmet; ezzel azt akarom

mondani, hogy én a fikciót keresem a filmekben... Tehát a dokumentumfilmnek ez az akkori és ma is bennem lévő elutasítása vezetett oda, hogy a dokumentumfilmhez hasonló filmet akartam csinálni, amely azonban mégsem az”. (99–100.) „*Bezárom az embereket egy világba, és ők himni fognak ebben! Az elv az, hogy küzdeni kell minden ellen, ami a dokumentumfilmhez hasonlít...*” (375.) „*Vissza kell térni a művészethez, ha azt akarjuk, hogy a filmek ne a dokumentumfilmekhez hasonlítsanak. Azt hiszem, éppen ez vonzott Hitchcocknál. Ha az életben volt állandó gondolat, akkor ez az a meggyőződés volt, hogy annak a filmműfajnak, amelyet szeretek, a dokumentumfilm az ellensége.*” (380.) Különösen az első idézet „dokumentumfilmhez hasonló... azonban mégsem az” paradoxona figyelemre méltó. Közismert tény, hogy éppen a francia új hullám, mindenekelőtt Jean Rouch cinéma veriték-filmjei tudatosították a nézőben, hogy amikor dokumentumfilmet lát, akkor sokkal inkább *filmet* lát, mint dokumentumot; a világ eseményeit, úgy, ahogy azok a kamera jelenlétében, illetve a kamera jelenléte által végbemennek. Nem lehet tehát eltekinteni a kamera jelenlététől – csakúgy, ahogy egy kísérlet során is befolyásolják az eredményt a kísérleti eszközök –, ezért jobb, ha a filmezést mint „a valóság részét” belekomponáljuk az eseményekbe. Truffaut mintha ellenkező előjellel fogalmazná meg ugyanezt: a mozgó kép a valóságon nyugvó teremtett világ, így „...a film *ingázás a való és a stilizált között*”. (245.) Ez magyarázza, hogy Truffaut „filmbe zárt” világképe nem a valóság kirekesztéséről szól, hanem éppen ellenkezőleg: számára a filmi megformáltság az egyetlen lehetőség a tagolatlan életfolyamatok „rabul ejtésére” (vele kapcsolatban talán szerencsésebb úgy fogalmazni: „domesztikálására”).

Kitalált és valóságos, megformált és létszerű – a filmi kifejezésből adódó paradoxonok egyébként Truffaut-hoz hasonlóan Fassbindert is foglalkoztatták: „*Nekem rententő fontos, hogy tökéletes filmeket csináljak, amelyek azonban a tökéletesség révén valamit átmenenek a valóságból is.*” (136.) Kiesłowski szkepszise – „*Nincs már élet. Csak fikció van*” – Truffaut-nál és Fassbindernél még bizakodás volt: „Van élet, mert van fikció” – mondhatták volna. A két szféra közötti határ számukra még átjárható volt, sőt a határon éltek. A hasonló alkatú és indíttatású Kiesłowski számára a ki-

lencvenes években ez már nem adatott meg, ő kénytelen volt cinikus lenni: „*Valakinek meg kell halnia. Semmi gond, a következő pillanatban úgyszólván feltámad. És így tovább. Veszek egy kis glicerin-t, becsöpögtetem a színész nő szemébe, és máris sír nekem. Sokszor igazi könnyeket is sikerült filmre vennem. De ez valami teljesen más. Most glicerin-nel dolgozom. A valódi könnyek megrémítettek. Voltaképpen azt sem tudom, jogom volt-e felvenni őket. Ilyenkor úgy érzem, mintha átléptem volna a határokat, és egy másik birodalomban járnék. Ez a fő oka annak, hogy felhagytam a dokumentumfilm-zéssel.*” (87–88.)

Film, élet

Kieślowski, Fassbinder és Truffaut számára film és élet, a filmes és a magánember meg-
ejtő módon egy – s ebbe a körbe mindenáron igyekeznek bevonni a közönséget is. Nem valamifajta erkölcsi vagy anyagi küldetésstudat, piaci vagy váteszi megfontolás vezeti őket ezen a téren, hanem szemléletmódjuk; világlátásuk egyenes következménye a közönség megnyerése, sőt elcsábítása. S még a közönség „kiszolgálása” sem idegen tőlük. A mára agyonbonyolított, csúsztatásokkal terhelt kérdés a „magas művészet” és a nézőszám kapcsolatáról számukra nem mint a nézők „izlés-színvonalának” emelése vetődik fel, hanem mint poétikájuk szerves eleme. A közönség jelenléte evidencia. „*Azt hiszem, muszáj gondolni a közönségre*” – fogalmaz a lehető legegyszerűbben Truffaut (199.), később részletesebben is kifejti, mi jár a fejében, amikor a nézőkre gondol: „*Azt szeretném, hogy a közönségemet folyamatosan lenyűgözzem, elbűvöljem. Hogy kábultan kászálódjon ki a moziból, meglepődjön, hogy hogy kerül az utcára... És elsősorban az érzelmi reagálást szeretném elérni*” (367.), végül röviden összefoglalja a lényegét: „*A közönség állandóan részese a munkának.*” (374.) Fassbinder a várakozásunknak megfelelően első megközelítésre radikálisabb elveket vall: „*Egyszerűen nem vagyok hajlandó a közönség kegyeit hajhászni...*” (34.) A televíziós munkákkal kapcsolatban azonban árnyaltabb véleménye van: „*Ha széles közönségnek kell dolgoznunk, akkor természetesen meg kell változnia a formának is.*” (61.) Fassbinder végül is meglepően empatikus („*Filmjeimet és színdarabjaimat értelmiségi közönségnek szántam. Entellektüelekkel szemben nyugodtan lehetünk pesszimisták, mert egy értelmiségi mindig tudja használni az eszét. Egy olyan nagy kö-*

zönség esetében, mint amilyen egy tévésorozatot megnéz, reakciós dolog, sőt szinte bűn lenne, ha ilyen kilátástalannak mutatnánk be a világot...” – 60.) és realista („*...a televízióval olyan médiumot vesztesz el, amit én nagyon fontosnak és szükségesnek tartok*” – 271.). S a maga egyszerűségében és magától értetődőségében az ő konklúziója is igen tanulságos: „*Nem kell szolgálatkészek lennünk a közönséggel, hanem egyszerűen olyan elbeszélőeszközökkel élnünk, amelyek legelőször is nem riasztanak el.*” (256.) Kieślowski mindehhez már nem sokat tud hozzátenni: „*A filmkészítés mindegyik fázisában... mindig a közönséget tartom szem előtt... Arra játszom, hogy az emberek együtt érezzenek a hőseimmel.*” (172.) „*A film nem létezik néző nélkül. A néző a legfontosabb... Céлом az, hogy embereket érdeklő történetet meséljek. Amely azért érdekes, mert közel áll hozzánk.*” (226.)

A film és az élet mezsgyéjén való, Kieślowski számára már inkább csak nosztalgikus-ironikus lehetőségként adott létezés vágya vallomásokba illően személyes, ihletett gondolatok megfogalmazására indította mindhárom művészt. Kieślowski: „*...a film és az élet megférhet egymással. Össze lehet őket egyeztetni – legalábbis meg lehet próbálni az összehétközést.*” (105.) Fassbinder: „*Az ember nem tudja igazán, mi a fontosabb. Részti venni – ebben nagyon gát-lásosnak érzem magam. Léteznie kellene egy olyan lehetőségnek is, hogy egyáltalán ne kelljen közvetlenül részt venni az életben – mindig csak közvetetten. Nem is szabad úgy látni a dolgot, hogy azt mondjuk, vagy filmszínélés, vagy élet, vagy tudom én, mi – ez kissé túl messzire megy. Miért ne élhet-nék az emberekért, és közben elvégezném a munkámat is.*” (91.) „*Nálam az élet és a munka meglehetősen egységben van.*” (276.) Truffaut: „*Nekem nincs életmódom (a filmen kívül nem élek).*” (241.) „*...egy kicsit elutasítom az életet, a filmzésbe menekülök...*” (249.) „*...mindig a körül a kérdés körül forgok, amely harminc éve gyötör: fontosabb-e a mozi, mint az élet? Lehet, hogy éppoly hasztalan ezt kérdezni, mint azt: »Az apádat szereted jobban, vagy az anyádat?« De mindennap annyi órán át gondolkodom a mozira, és annyi év óta, hogy nem tudom nem szembeállítani az életet és a filmeket, és nem számon kérni az élettől, hogy miért nem olyan jól elrendezett, érdekes, tömör és intenzív, mint a képek, amelyeket mi szervezünk.*” (274–275.) „*Az én hazám, az én családom a film.*” (365.) „*Az én vallásom a film.*” (389.)

Gelencsér Gábor

HIPPOKRATÉSZ ÉS JÉZUS KÖZÖTT

*Heinrich Schipperges: Die Kranken im Mittelalter
Verlag C. H. Beck, München, 1990*

A középkornak az orvostörténetben nem túl jó a híre. A középkor rehabilitálása, amelynek talán legkiemelkedőbb terméke Johan Huizinga holland művelődéstörténész A KÖZÉPKOR ALKONYA című könyve volt, és amely talán túlságosan is lerombolta a kétségtelenül nem kínai fal módjára tornyosuló határvonalat a késői latin középkor és a reneszánsz között, az orvostörténetben csak igen kevésé érvényesül. Általános a vélekedés, hogy az európai antikvitás virágzása és a korai újkor nagy természettudományi felfedezései között a középkor századai a hanyatlás, legjobb esetben az ókori örökség megőrzésének időszakát képviselik.

Heinrich Schipperges, a neves német orvostörténész erősen szellem- és mentalitás-történeti, de az anyagi kultúrát is számba vevő könyve alapján nem cáfolja ezt a képet, ám arra törekszik, hogy differenciáltabban vizsgálja fel az európai és részben az iszlám-arab középkor orvoslásának fő jellegzetességeit. Az arab orvoslás ezekben a századokban elválaszthatatlanul összefonódott a keresztény Európáéval, részletes elemzése Schipperges könyvének jelentős érdeme.

A középkori gyógyművészetnek már az indulási körülményei sem tekinthetők kedvezőnek. A klasszikus ókor orvosi virágzása után a késői antikvitásban a medicina megrekedett. Galénosz után megmerevedés következett be, a nagy latin orvostudóst nem követte hasonló fejlődés, mint fél évezreddel korábban Hippokratész fellépését. Ehhez a korai újkor anatómiai, kémiai és mikrobiológiai tudományos forradalma (Thomas Kuhn tudománytörténész szavával: paradigmaváltás) után, jó ezer évvel később kerülhetett csak sor.

A középkor nem volt hajlandó boncolni, nemigen tudott vegyileg kísérletezni, és nem ismerte a mikroszkópot – enélkül pedig, úgy tűnik, aligha lehetett továbbvinni mindazt, amit a nagy antik orvosok – mindenekelőtt a kósi géniusz, Hippokratész és követői – elértek (az orvosi diagnózis igénye, a termé-

szetes okok és gyógy módok keresése). Az egészségügy és az orvostudomány ókori szociális vívmányai viszont, ha a kereszténység által átalakított formában is, túlnyomóan fennmaradtak (az írás igénybevétele, az orvosi irodalom megléte és terjedése – a legterjedelmesebb antik irodalomnak az orvosi számított* –, az orvos társadalmi helyzetének megszilárdítása és az orvosi etika létrehozása).

Mai szemmel különösen zavartnak és terméketlennek tűnik a középkor viszonya az orvosi alaptudományokhoz (bonctan, kórtan és orvosi vegytan), amelyek nélkül az újkor orvostudományi fejlődés Vesaliustól és Paracelsustól az antibiotikumokon és a műtéti érzéstelenítésen át a kernspintomográfig és az elmebetegségeket gyógyító szerekig elképzelhetetlen. Clairvaux-i Szent Bernát egyenesen a tudomány „*rút kíváncsiságáról*” („*turpis curiositas*”) beszélt. Jean Gerson, korának befolyásos francia teológusa – Husz János egyik máglyára küldője – könyvet írt a „*hiú kíváncsiság*” ellen (CONTRA VANAM CURIOSITATEM), amely a természet titkaiba akar behatolni. „*A középkori gondolkodást minden részében átjárta a keresztény hit*” – szögezte le Huizinga. – „*Ha a középkori szellem egy dolog természetére vagy okára kíváncsi, nem tekint bele – hogy szerkezetét elemezze – vagy mögé – hogy eredetét kutassa –, hanem az égre emeli tekintetét, ahol a dolog ideaként ragyog.*”

Bár a fennkölt vallási elvek árnyékában az empirizmus a középkorban is néha meglepően magas fokon maradt fenn, a teológiai átitatottság megakadályozta az alaptudományokban történő előrehaladást. A köznép is igen keveset tudott a betegségekről, ami tovább fokozta a szinte állandó halálközelségben élő és szorongó *homo patiens* hajlamát az irracionális viselkedésre. Ez a nagy járványok önkorbácsoló és zsidógyilkoló paroxizmusában jutott el középkori csúcspontjához.

A kereszténység ambivalens módon viselkedett a pogány antik orvosi hagyományok iránt. Nyugat-Európa és Bizánc az arab kultúrával együtt megőrizte a görög és az abból fakadt római orvosi irodalmat, de aktív, sokszor romboló módon elutasította az antik orvosláshoz fűződő vallási vonatkozásokat. Számos Aszklépiosz-szentélyt – amelyek egyúttal gyógyfürdők is voltak – lerombolt. A XII–XIII.

* A középkorban viszont a vallásos irodalom volt a legnagyobb terjedelmű.

századi nyugat-európai orvosi egyetemek is főleg arab – és az ibériai arabok által közvetített görög-hellenisztikus – hatásra jöttek létre, és ápolták az ókori orvosi hagyatékat.

A későbbi járványok és a magas csecsemőhalálozás fényében különösen végzetesnek minősült a keresztény középkor problematikus viszonya a testápoláshoz. Nem mintha az antikvitásban csupa tetőtől talpig tiszta görög, római, észak-afrikai szaladgált volna az utakon és a mezőkön; de az antik, főleg a római fürdőskultúra, ha nem emiatt újték is, valószínűleg nagy szerepet játszott a fertőző betegségek megelőzésében.

A keresztény középkor legfontosabb, korszakú orvosi vívmányának egyike a kórházak létrejötte az ókori valetudinariusok előzménye után. Ez egyúttal jelzi, hogy az ókori vallásos egészségkultusz sem mindenhol szakadt meg: itt-ott csak átalakult és beolvadt a kereszténységbe. Jól jelzi ezt a római San Bartolomeo-templom sorsa: az egykori Aszklépiosz-szentély helyén a katolikus templomhoz kapcsolódó ispotályban betegeket és rokkantakat ápoltak.

A középkori orvoslás egyik fő jellegzetessége – miként Schipperges is nyomatékosan rámutat (13.) –, hogy az antikvitással és az újkorral ellentétben „*A középkorban elképzelhetetlen az autonóm gyógyművészet*”. A feudális társadalmakban a vallás és a gyógyítás annyira egymásba olvadt, hogy ez sokszor nyelvéleg is kifejezésre jutott. A német nyelvben például az üdvösség „*Heil*”-t, a gyógyulás pedig „*Heilung*”-ot jelent. A középkor (az iszlám arabokra is vonatkoztatható) felfogása szerint a gyógyulás mit sem ér az üdv keresése nélkül.

Ezt a nézetet az orvostudomány ma – ha egyáltalán foglalkozik vele – elutasítja, az ellenkezőjét pedig magától értetődőnek tekinti. A modern orvoslás azt tartja, hogy ítékezés és előítéletek nélkül mindenkit meg kell gyógyítani, a gonosztevőt is, annak eldöntése vagy befolyásolása pedig, hogy milyen jellemvonások hatnak majd a terápiában részeseitendő beteg életére, kívül esik a medicina illetékességén.

Az iszlámról írva Schipperges megjegyzi (56–57.), hogy némely hívő beteg számára már az orvos igénybevétele is súlyos konfliktust jelentett. Hiszen a vallás azt tanította, hogy az istenbe vetett bizalom jobban moz-

gósítja a gyógyítóerőt, mint az orvosi rendszabályok. Ha tehát valaki a gyógyítás reményében orvoshoz fordul, már ezzel is kifejezésre juttatja, hogy nem bízik Allahban. Sok iszlám misztikusnál, folytatja Schipperges, az orvosi kezelésről való lemondás különösen kiemelkedő erénynek számít. (Nota bene: az orvostörténeszek egyetértenek abban, hogy az empirikusabb arab-izlám orvoslás mindezzel egyúttal fejlettebbnek számít a latin középkor medicínájánál.) A középkori keresztény Európában elképzelhetetlen lett volna szemészeti sebészetre szakosodott kórházi osztály, mint Bagdadban, Damaszkuszban vagy Kairóban.)

A keresztény középkor soha nem jutott el az iszlám misztikusok orvoselutasításáig, de még az orvostudomány viszonylagos autonómiájának explicit elismerése is távol állt tőle. Teológiaiával összefonódott orvoslása a betegséget sok vonatkozásban pozitívnak tartotta. Úgy vélte, hogy olyan isteni megpróbáltatásról van szó, amely alkalmat kínál a földi siralomvölgyben élő embernek az üdvösségre és a megneemesülésre, a megtisztulásra. Ez a hasadtlelkűség – amely nem csupán a protestantizmustól volt idegen („*Bizzál istenben, de tartsd szárazon a puskaport*”), ám amelyet az ellenreformáció utáni katolicizmus is lehámlott magáról – végigkíséri a középkori kultúra évszázadait, és szoros összefüggésben áll a XVI. századig tartó orvostudományi megrekedéssel. Schipperges egyik erénye Bingeni Szent Hildegard Benedek-rendi apátnő, az érett középkor egyik legszínesebb egyéniségének alapos bemutatása, aki nagy orvosi tehetségként áll előtűnk, évszázadokkal később talán kiemelkedő orvostudós lehetett volna, de akinek XII. századi figurájában inkább csak irodalmilag üdítő módon keveredik az empirizmus és a misztikus spekuláció.

A középkori orvosi gondolkodás inkább a mágikus észjárás jellegzetességeit mutatja, mint a modern tudományét, pszichoanalitikus szóhasználattal jóval közelebb áll a gyermek és a tudattalan analógiás és prelogikus elsődleges folyamataihoz, mint a logika másodlagos folyamatához. A transzcendencia ott is túlsúlyban van, ahol a művelt, modern istenhívő ember is tisztán testi folyamatokat lát. A vágy és a valóság közötti határvonal elmosódottságát különösen nyomatékosan mutatja a csodálatos gyógyulásokról, sőt ha-

lottaiból való feltámadásokról szóló egykorú nagyszámú történet, amelyekből Schipperges bőségesen és szemléletes módon idéz.

„A Róma bukását követő »sötét kor« népgomolygása a tudomány gyenge pallóit természetesen megint elsodorta – írta Németh László. – A »primitív gondolkodás«, melynek a görög kiválóság éppen hogy fölé emelkedett, megint bebizonyította, hogy a legszebb kultúra is milyen megbízhatatlan mélységek fölött himbál, s germán javasok és keresztény papok varázsigékkel és imádságokkal mennyivel ősbibb orvosai az emberiségnek, mint az úgy mellett ülő, körtörténeteket készítő Hippokratész.” A középkor orvosi eszménye nem a tudományos medicina tulajdonképpeni megalapítójának számító görög orvos volt – bár „az orvostudomány atyját” sem tagadta meg –, hanem Jézus mint megváltó, „*Christus Medicus*”, Szent Ágoston kifejezésével „*Christus medicus noster*”. Ez a szellem csak a késői középkorban gyengül meg, s kétségtelen, hogy „a középkor alkonya” a nagy egyetemek megalapításával, Salernóval és Párizssal orvostörténetileg is közelebb áll a reneszánszhoz.

Úgy tűnik: az orvosi gondolkodás fejlettségének kulcskérdése az, hogy egy civilizáció – nem filozofikus általánosságban, hanem a mindennapok szintjén – természetes vagy természetfeletti okokat sejt-e a betegségek és a gyógyító folyamatok mögött. Az orvosnak nem kell vallástalannak lennie ahhoz, hogy az első lehetőségre szavazzon: egy templomjáró onkológus szakember sem imával gyógyítja a tüdőrákot, hanem késsel, besugárzással és gyógyszerekkel. A középkor ebben a vonatkozásban túlnyomórészt visszalépést jelentett a hippokratészi antik orvosi evilágiság után: túlságosan kritikátlanul vegyítette egymással a természettudományt és a vallásos élményt.

A középkori orvoslás erőssége az emberi oldal, a lelki vigasz. A halál mint lelki élmény (mint a születés melletti legjelentősebb esemény az ember életében) például a középkori századokban természetesebben és bensőségesebben zajlott le, mint manapság. A középkori orvoslásban a tudományos és technikai vonatkozás gyengébb, az emberi pedig erősebb volt, mint korunkban. A techné és a technika, a kézművesség és az orvosi értelemben vett „műszaki” tudás azonban kétségtelenül a középkori medicina Achilles-sarkának számít. Az orvos mint gyógytechnikus – ez a felfogás idegen volt mind a középkori arab,

mind pedig az európai orvoslástól, és ez a hiány egyszerre jelentett erőt és gyengeséget. Erőt, mert az orvos és az ápoló együttérzéssel közeledett felebarátja betegágyához, nem csupán tárgyának, objektumnak tekintette, mint a XX. század kórház-gyáraiban oly sokszor. Gyengeséget, mert túl kevés figyelmet fordítottak a betegség mint természeti folyamat befolyásolására.

A középkori orvoslás és természettudomány ilyen vagy olyan formában a reneszánsztól a XIX. századig vagy még tovább megőrzött és fennmaradt árnyoldalai és zárványai (például az evolúciós elmélet és a pszichoanalízis polemikus elutasítása) is hozzájárultak ahhoz, hogy elsősorban a múlt században a vallás és a természettudomány sok vonatkozásban háborúságba keveredett. Időbe tellett, amíg mindenki, a nem fundamentalista vallásosság és a mértékertartó szabadelvűség is elfogadta, hogy bár a vallás, a teológia sokat mondhat és kell is hogy mondjon az egészség és a betegség, az élet és a halál etikai, filozófiai vonatkozásairól; az azonban, hogy egy adott betegnél milyen diagnosztikai vagy terápiás rendszabályok szükségesek, az orvoslás autonóm, a vallásosságtól független döntése kell hogy legyen. Ez ma természetesnek tűnik, a középkorban azonban még nem volt az.

Schipperges óvakodik attól, hogy a tudományos hanyatlást rég meghalt emberek felé az öklét rázva a középkori orvoslás szemére vesse. Könyve (néha túlságosan is) beleérző, kevésbé értékelő, soha nem vitázó jellegű, mentes a polemikus antiklerikalizmustól – de óvakodik az apologetizáló, mentegető hangnemtől is, aminek ugyancsak nem lenne sok jogosultsága. A tárgyát jól ismerő és szuverén módon uraló tudós alaposságával és előítéletmentességével írja le a középkori medicina jellegzetességeit.

Schipperges könyve megbízható, de nem hibák nélküli munka. Sokat, talán kissé túlságosan is bőbeszédűen idéz az egykori forrásokból, bemutat, de alig értékeli. Szerkezete sem eléggé rendezett, néha úgy tűnik, mintha egymással csak lazán összefüggő tanulmányokból lenne összeállítva. Ezzel együtt is nagy nyeresége a művelt érdeklődők által is jól érthető orvostörténeti irodalomnak.

Harmat Pál

KARDOS G. GYÖRGY

1925–1997

Azt kérdezi tőlem Pálinkás Gyuri: „Elestél?” Már miért estem volna el? Mivel azonban a tekintete a térdemre irányul, odapillantok, ajaj, a fele sem tréfa, rípiyomra szakadt a legkedvesebb nadrágom. Valóban, mintha nagyot estem volna, ám ez csak a látszat, igazából a kortól van, az agyonhasznált anyag fölmondta a szolgálatot. Matatok hát odahaza a szekrényben; egy nadrág kellene. Érdes, szúrós szövetet tapint a kezem, megdöbbenve húzom elő. Ez még megvan? És épp most akad a kezembe?! Fölpróbálok. Hiába reménykedem, hogy rég kihíz-tam, éppen jó, mintha rám öntötték volna.

Ez egy egyennadrág. 1986-ból való, amikor Kardos G. Gyurival minket jelölt az írószövetség, hogy megfigyelőként vegyünk részt Phenjanban az afroázsiai írók kongresszusán. Gyuri, mint gondos és előrelátó delegációvezetőhöz illik, gyanakodva méregetett. „Mondd, van neked rendes ruhád?” Mert, ugye, akár-milyen ancúgban nem képviselheti az ember a magyar irodalmat a világ másik végén. „Nincs” – válaszoltam neki a tényeknek megfelelően. Bólintott. „Rögtön gondoltam. Mert nekem sincs.” Elhatároztuk, hogy nekiöltözünk a küldetésnek. Volt valami áruházi almufti ismerőse, aki még azt is megígérte, hogy a konfekcióöltönyt egy ügyes kezű szabó még ott az áruházban ránk igazítja. Akkor vettük ezt a „formaruhát”. Két egyforma, sötétszürke öltönyt. Mivel drágábbra nem telt, ezt a két garantáltan műanyagból készült smirglianyagút. Ami egy idő után úgy szúrt, mint Nesszosz inge. Az igaz, ígéret szerint ránk igazította az öltönyt az ügyes kezű áruházi szabó, aki, ha jól emlékszem, ugyancsak ismerőse volt Gyurinak, a ruhapróbák nagy viccmesélés és marhaskodás közt zajlottak, mily sajnálatos, hogy semmi érdemleges nem jut eszembe, csak ez a homályos kép az áruházmélyi szabóműhelyből. Bezzeg, ha neki kellett valamit megírnia tíz év után. Mintha tegnap történt volna, mintha látná a legkisebb részletet is, emlékezne minden elhangzott szóra, még az ablakon beeső fénypásmában táncoló porszemek is ma született elevenek.

Azt gondoltam, ez a közös út majd alkalmat ad rá, hogy olyan kérdéseket is föltegyek neki, amik sem a kapkodós szerkesztőségi együttlétek, sem a közös kocsmái böllenedések légkörébe nem illettek. Sajnos az orvosa az utolsó pillanatban, beteg szívére hivatkozva, lebeszélte őt az útról.

Így aztán a várva várt szakmai beszélgetések elmaradtak. Lehet, ha létrejön az út, akkor is elmaradtak volna. Mert egyfelől képtelenség lett volna odafordulni hozzá és kimondani, milyen nagy írónak tartja őt az ember. Tetszenek hallani a harsány röhögést. Mindig úgy viselkedett, mint akit igazából nem nagyon érdekel az irodalom. Bizonyára nem is érdekelte jobban a kellesténél. A szerkesztőségből is csak néhány gunyoros megjegyzésére emlékszem. Nem kedvelte, ha valaki úgy kezdte az írását, hogy a hős reggel, nagyot nyújtózva, fölbred az ágyában, az meg, nem tudom, miért, különösen fölbőszítette, ha valaki azt írta például, hogy: „árvává vált”. De különben? Az én kocsmái bemutatásom így szólt: „Itt jön Lázár Ervin, a nagy mesemondó. Megvedel a kocsmában öt liter

bort, s amikor hazamegy, lehuppan az íróasztalához, s véreres szeme ködös tekintetét a papírra vetve leírja a címet: A furfangos pintyőke.” És ez a bökölődős szöveg – akár hihető, akár nem – tele volt szeretettel. Talán éppen azért volt ilyen kaján, olykor-olykor majdnem cinikus, hogy ki ne derüljön, mennyi érzelm van benne és mennyire érzékeny. De hiszen játszhatott, ahogy akart, aki olvasta, hogyan várokozik Hefciba ajtaja előtt Abed, azt nem tudta megtéveszteni. Ámde irodalomról akkor már csak az idézett stílusban lehetett vele társalogni, vagy még úgy sem, mert például a nők sokkal érdekesebb téma, mint akármilyen irkafírka.

Igy aztán soha nem sikerült tőle megkérdezni, fölírta-e vagy sohasem fejejtette el azokat az apróságokat – mondjuk, egy plakát színét, egy föliratot, egy húsz éve elhangzott mondatot –, amik nélkül süket minden irodalmi szöveg, az övé pedig ezektől az apróságoktól lelkesül át. Olyan, mint a varázslat. Persze nem csak ettől, tudja jól az ember. Ő olyasmit tudott, amit kevesen, ezt szerettem volna neki mindig elmondani. Hogy nem ír, hanem teremt. Elkéstem. De akkor sem késő ezt kimondani.

Lázár Ervin

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros-alapítvány és a József Attila-alapítvány támogatásával jelenik meg